

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

DEVİRİM SONRASI İRAN - ABD İLİŞKİLERİ (1979-1991)

Yüksek Lisans Tezi

Vasib Aliyev

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

DEVİRİM SONRASI İRAN - ABD İLİŞKİLERİ (1979-1991)

Yüksek Lisans Tezi

Vasib Aliyev

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Çağrı ERHAN

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

DEVİRİM SONRASI İRAN - ABD İLİŞKİLERİ (1979-1991)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Çağrı ERHAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi .....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	ii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I: ABD Dış Politikasında Ortadoğu'nun Yeri	5
A. ABD Dış Politikasının Öncelikleri	5
B. ABD'nin Ortadoğu Politikası	16
BÖLÜM II: Devrim Sonrası İran'daki Durum ve İran Dış Politikası	24
A. İslam Devrimi sonrası iç politik durum	24
B. Devrim Sonrası İran'da Ekonomik Durum	38
C. Devrim Sonrası İran Dış Politikası	50
BÖLÜM III: İslam Devrimi Sonrası İkili İlişkiler	63
A. ABD-İran İlişkilerinin Genel ve Kısa Tarihçesi	63
B. Devrim Sonrası Siyasi İlişkiler	73
C. Devrim Sonrası Ekonomik İlişkiler	87
SONUÇ	93
KAYNAKÇA	95
ÖZET	101
ABSTRACT	102

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	:	Afganistan Demokratik Cumhuriyeti
BAE	:	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	:	Birleşmiş Milletler
ÇHC	:	Çin Halk Cumhuriyeti
FKÖ	:	Filistin Kurtuluş Örgütü
İİC	:	İran İslam Cumhuriyeti
İKÖ	:	İslam Konferansı Örgütü
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

GİRİŞ

İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinden Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadarki yıllar (1979-1991) sadece İran dış politikası açısından değil, Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu politikası açısından da önemli bir dönemdir. Bu aynı zamanda Ortadoğu'da önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. İran İslam Devrimi, Ortadoğu dinamiklerini büyük ölçüde değiştirmiştir. İran'daki gelişmelerden en zararlı çıkan ülkenin ABD olduğu söylenebilir. Başkan Carter'in, 1980'li yılların başlarında izlediği Ortadoğu politikasının hedeflerine ulaşamaması, ABD'nin bu bölgedeki konumunun zayıflamasına neden olmuştur. Böyle bir durumda, iktidara gelen Reagan yönetimi, hem Sovyetler Birliği'ne, hem de komünizme karşı mücadele yürütülmesini en temel amacı olarak nitelendirmiş, bu amaç doğrultusunda hızla silahlanmaya başlamıştır. ABD yönetimi, stratejik önem verdiği noktalarda kaybettiği konumunu geri kazanmak için yoğun çalışmalar içerisine girmiştir. Bu doğrultudaki çalışmalar içerisinde İran'a yönelik çalışmalar özel yer tutmuştur.

Bu amaç doğrultusunda, ABD yönetimi İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerine özel önem atfettiğinden bu konunun araştırılması, hem ABD'nin, hem İran'ın, hem de Ortadoğu'da çıkarları olan tüm devletlerin çıkarları açısından güncel önem taşımaktadır. ABD-İran ilişkileri bu dönemde Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin odak noktasında durduğundan, uluslararası ilişkiler sistematığına doğrudan etki eden önemli faktörlerden birisini oluşturmaktaydı.

Konu araştırılırken, öncelikli olarak, İran'da gerçekleştirilmiş olan İslam Devrimi'nin niteliği incelenmiştir. Aynı zamanda, bu dönemde ABD dış politikasının

parametreleri, öncelikleri göz önünde bulundurulmuş, onun başlıca güncel konuları sıralanmıştır. ABD yönetiminin ve çıkar gruplarının İran'a olan ilgisinin ana nedenleri, İran'da İslam Devrimi'nden sonra gerçekleştirilen reformların mahiyeti, İran İslam Cumhuriyeti'nde yaşanan gelişmelerin İran-ABD ilişkilerine etkisi, ikili ilişkilerin siyasal, ekonomik ve askeri boyutları da bu tez çalışması çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bu araştırmanın amacı, 1979-1991 yılları arasındaki dönemde İİC-ABD ilişkilerinin genel gelişim çizgisine dikkat etmek ve ikili ilişkilerde yaşanmış olan değişikliklerin neden ve sonuçlarını ortaya koymaktır. İran'da 1979'da gerçekleştirilen İslam Devrimi dünyada ciddi gelişmelerin yaşanmaya başladığı bir dönemin başlangıcını da teşkil etmiştir. 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılışıyla birlikte uluslararası ilişkiler sisteminde, dünya siyasetinde, yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle, bu iki önemli tarihi gelişme arasındaki dönemde, ABD-İİC ilişkilerinin gelişiminin geniş çapta araştırılması, başlıca amaç olarak belirlenmiştir.

Konumuz araştırılırken, bazı önceliklere dikkat edilmiştir. İlk bölümde konunun, mahiyetinin tam olarak anlaşılması için ABD dış politikasının genel çizgisi incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, ABD dış politikasının öncelikleri, ABD'nin Ortadoğu politikası araştırılmış ve ortaya konmuştur.

Tez çalışmasının ikinci bölümünde, İslam Devrimi'nden sonraki dönemde İran'ın durumu, İran'da yaşanan gelişmeler ve İran dış politikası incelenmiştir. Bu amaçla, devrim sonrası İran'da yaşanan iç siyasal gelişmeler, ekonomik durum ve yaşanan gelişmeler, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası konularına özel olarak dikkat edilmiştir.

Üçüncü bölümde, tez çalışmasının ana konusu olan, ABD ile İİC arasındaki ikili ilişkiler incelenmiştir. Bu bölümde genel hatlarıyla, ABD-İran ilişkilerinin niteliği üzerinde durulmuş, ikili ilişkilerin siyasal ve ekonomik boyutları da ele alınmıştır.

Üzerinde özel olarak durulması gereken noktalardan birisi şudur ki, “ABD-İran İlişkileri (1979-1991)” konulu bu tez çalışması sırasında, sık-sık çeşitli ülkelerden olan yazarların eserlerinden, çeşitli ülkelerin kitle iletişim araçlarında yer alan bilgi ve yorumlardan yararlanılmıştır.

ABD-İran ilişkileri araştırılırken çeşitli dillerde yazılmış kitaplara ve makalelere başvurulmuştur. Türkçe yazılmış kaynaklar bu listede daha fazla yer işgal etmektedir. Bu konuda özellikle Tayyar Arı tarafından yazılmış kitaplara ve makalelere sık sık başvurulmuştur¹. Yazar bu kitaplarında 20. yüzyılın 70-80’li yıllarında Basra Körfezi’nde büyük devletlerin çıkarları için yürüttükleri mücadelelerde, bölgenin stratejik önemine, Körfez bunalımından sonra Basra körfezinde ve bütünlükte Ortadoğu’da güç dengesinin durumunda yaşanan değişime dikkat çekmiştir.

Bunlarla beraber Fahir Armaoğlu², Toktamış Ateş³, Faruk Sönmezoğlu⁴ da eserlerinde, incelediğimiz dönemde Ortadoğu’da yaşanmış olan askeri ve siyasal gelişmelere de ciddi yer ayırmışlardır. Araştırmamız sırasında, bu kaynaklar yukarıda ifade edilen boyut itibarıyla bize ciddi yarar sağlamıştır.

---

¹ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa, 2003; Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa, 2005; Tayyar Arı, **2000’li Yıllarda Basra Körfezi’nde Güç Dengesi**, İstanbul, 1996.

² Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyılın Siyasi Tarihi: 1914-1980**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını, 1983.

³ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1989; Toktamış Ateş, “Körfez Krizi”, **İktisat Dergisi**, Sayı 306 (Ekim-Kasım 1990), s. 15-16.

⁴ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989.

Azerbaycanlı araştırmacı, Memmedağa Bahışov, kitabında⁵ 1918-2003 yılları arasındaki dönemde uluslararası sistemde cereyan eden olayları incelemiş, 20. yüzyılın 70-80'li yıllarında Yakındoğu'da ve Ortadoğu'da uluslararası sistemi ilgilendiren gelişmeleri anlatmıştır.

Rus yazarların eserlerinde de İran'da ve genel olarak Ortadoğu'da yaşanmış olan gelişmeler önemli ölçüde yer almıştır. Bu kaynaklardan da tez çalışmamız sırasında bir ölçüde yararlanılmıştır. Semyon Agayev'in çalıřmasında⁶ İran'da İşlam Devrimi girişiminin başarıyla sonuçlanmasına, ABD'nin bölgede yürüttüğü politikalara özel önem verilmiştir. Diğer Rus yazarlar da bu konulara kendi çalışmalarında yer ayırmıřlardır⁷.

1979-1991 yılları arasındaki dönemdeki ABD-İran ilişkilerinin incelenmesi için İngilizce yazılmış kaynaklara da sıkça başvurulmuştur. İngilizce yazılmış kitap ve makalelere bakılmak suretiyle, İran'da yaşanmış olaylara Batılı yazarların gözü ile de bakılmaya çalışılmış, ABD'nin Ortadoğu politikasının farklı boyutları bu vesile ile gözden geçirilmiřtir⁸.

---

⁵ Mammedağa Baxışov, **Beynalxalq Münasibetler Tarixi (1918-2003)**, Bakü, şirvanneş, 2004.

⁶ S. L. Agaev, **İranskaya Revolyutsiya, SşA i Mejdunarodnaya Bezopasnost**, Moskova, 1984.

⁷ **İranskaya Revolyutsiya: Priçini i Uroki**, Moskova, 1989; A. Y. Olimpiyev, **Blijniy i Sredniy Vostok**, Moskova, 2004; S. A. Losev, **Yaxın şerq Böhranı: Neft ve Siyaset**, Bakü, 1983; S. M. Aliev, **Neft i Obşestvenno-Politiçeskoe Razvitie İrana v 20. Veke**, Moskova, 1985.

⁸ Paul C. Bradley, **Recent United States Policy in the Persian Gulf**, Grantham, New Hampshire: Tompson and Rutler, Inc., 1982; John W. Simbert, **Iran at War With History**, Boulder, Colo: Westview Pres, 1987; Bayat Monqol, "The Iranian Revolution of 1978-1979: Fundamentalist or Modern?", **The Middle East Journal**, Vol. 37, No1, 1983; **US Policy Toward Iran: Hearings Before The Committee on Foreign Relations**, US Senate, 100 the Congress, Washington: Government Printing office, 1987; **Soviet and American Relations With Pakistan, Iran and Afghanistan**, Londra, 1987, ve diğerleri.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABD Dış Politikasında Ortadoğu'nun Yeri

A. ABD Dış Politikasının Öncelikleri

1970'li yılların sonlarında uluslararası ilişkiler sistemi zor dönemlerini yaşamaktaydı. ABD ve NATO yönetimleri Sosyalist ülkeler üzerinde askeri üstünlüklerini sağlama ve silahlanma konusunda o ana kadar görülmemiş düzeyde hızlı çalışmalar yapma hedefini açıkça beyan ettiler. ABD yönetiminden üst düzey yetkililer, “sınırlı nükleer savaşın,” bazen de “sürekli nükleer savaşın” kaçınılmazlığına ilişkin tehlikeli teorilerin propagandasını yapmaya başlamışlardı. Bu gidişatın anlamı, termik-nükleer savaşın olabilirliği konusundaki düşüncenin dünya kamuoyuna zorla kabullendirilmesi idi.⁹

Bu sıralarda komünizm karşıtı mücadele ABD dış politikasının en öncelikli amaçları sırasında durmaktaydı. Hızla silahlanma yarışı, askeri bloklaşma, askeri müdahaleler ve çok sayıdaki diğer araç Washington tarafından bu amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda kullanılmaktaydı. Komünizm karşıtı mücadele, sadece ABD dış politikasının temel niteliğini teşkil etmekle kalmamış, ABD elitleri için bir düşünce ve dünyayı algılayış biçimi de olmuştu. ABD etkili çevreleri ve elitleri, bağımsızlık mücadelelerine de sırf komünizm karşıtı mücadele penceresinden bakmaktaydılar.

---

⁹ Agaev, *İranskaya Revolyutsiya...*, s. 3.

Sömürgeleikten yeni kurtulmuş ve bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkelerde, ABD'nin temel hedefi, tüm araçlardan yararlanmak pahasında da olsa, bu ülkelerin kendisine bağımlılığını sağlamak ve bu bağımlılığı daha da kuvvetlendirmek olmuştur. ABD, bu ülkeleri ucuz hammadde ve işgücü kaynağına dönüştürmeyi hedeflemekteydi.

Washington'un uluslararası arenadaki genel yayılcı stratejilerinin bir parçasını teşkil eden bu çıkarlar, aşağıdaki hedefler itibariyle büyük önem taşımaktaydı:

- a) ABD'nin konumunu güçlendirmek;
- b) Eski sömürge ülkelerin doğal kaynakları itibariyle kendisine ekonomik bağımlılığı bulunan müttefiklerini ABD sermayesine bağımlı kılmak;
- c) ABD askeri gücünün "ön sıralarını" Sosyalist devletlerin sınırlarına yakınlaştırmak;
- d) Boğazlar ve su yolları da dahil olmak üzere, tüm denizler ve okyanuslar üzerinde denetimi elinde bulundurmak.

Özellikle yukarıda ifade edilen noktalar nedeniyle, ABD sınırlarından binlerce kilometre uzakta bulunan bölgelerle ilgili çıkarlar, Amerikan resmi dokümanlarında "önemli yaşamsal çıkarlar" olarak tanımlanmaktaydı.¹⁰ Bu doğrultuda, ABD'nin "önemli yaşamsal çıkarlarının bulunduğu" ülkelerin iç politik durumu hiçbir zaman ABD yönetiminin dikkati dışında bırakılmamaktaydı. ABD yönetimi, bağımsız devletlerin yönetimleri tarafından yürütülmeye çalışılan politikaların kendi küresel stratejik çıkarları ile örtüşmesi için gerekli her çabayı

---

¹⁰ B. A. Kremenyuk, **Borba Voşingtona Protiv Revolyutsii v İrane**, Moskova, 1984, s. 24.

göstermekteydi. Bu tür hedefler, ülke yönetimlerinin ilkesel olarak iç ve dış politikalarında bağımsız hareket etmelerinin arzulanmamasını ve hatta önlenmesini gerektirdiği için, ABD açısından kendisine bağımlılığı arzulanan ülkelerin, her zaman ABD'den yardım bekleyen yönetimlere sahip olması çok önemliydi.

Stratejik saldırı silahlarının sınırlandırılmasına ilişkin çalışmalar (SALT), 1970'li yılların sonlarında ve 1980'li yılların başlarında ABD dış politikasının başlıca yönlerinden birisini teşkil etmekteydi. 18 Haziran 1979'da Viyana'da üst düzey ABD ve SSCB yetkililerinin görüşmesi sırasında stratejik saldırı silahlarının sınırlandırılmasına ilişkin ikinci anlaşma (SALT II) imzalandı¹¹. Fakat, Sovyet ordusunun Afganistan'a müdahalesi üzerine ABD Temsilciler Meclisi SALT II Anlaşması'nı onaylamaktan vazgeçmiştir¹².

Ayrıca, ABD yönetimi SSCB ile ticareti durdurma kararı almış ve 1980 yılında Moskova'da gerçekleştirilen Olimpiyatları da boykot etmiştir. J. Carter'in 25 Temmuz 1980 tarihinde imzaladığı 59 sayılı kararname, SSCB'ye karşı uzunsürelilik nükleer savaş hazırlıklarından bahsetmekteydi.¹³

1980 yılında R. Reagan'ın iktidara gelmesinin ardından ABD yönetimi komünist bloğu ülkelere yönelik daha sert tutum içerisine girmiştir. Reagan yönetiminin konuya ilişkin ilk adımlarından biri, kesin askeri üstünlüğü sağlamak amacıyla silahlanmanın en üst düzeyde tutulması olmuştur. Bunun yanında, ABD yönetimi, silahsızlanmaya ilişkin bazı konularda SSCB ile görüşmelerini de sürdürmekteydi. ABD ile SSCB arasında, Kasım 1981'de Cenevre'de, Avrupa'da nükleer silahların sınırlandırılmasına ilişkin, 29 Haziran 1982 ise stratejik silahların

---

¹¹ Bradley, **Recent United States...**, s. 93.

¹² Arı, **2000'li Yıllarda...**, s. 169.

¹³ Kremenyuk, **Borba Boşinqtona Protiv...**, s. 108.

sınırlandırılmasına ve azaltılmasına ilişkin görüşmeler gerçekleştirilmiş, fakat yarıda kesilmiştir.

1980'li yılların başlarında ABD dış politikasının en öncelikli konularından biri sosyalizm karşıtı mücadeleydi. Şöyle ki, 18 Haziran 1982 tarihinde ABD yönetimi tarafından alınan kararda hatta, Batı Avrupa ülkelerinden SSCB ile tüm ekonomik ilişkilerini durdurma kararı almaları talep edilmekteydi.¹⁴ O sıralarda, Batı Avrupa ülkelerinin, SSCB'den doğalgaz almalarını sağlayacak Sibiry'a'dan uzanan boru hattının yapımı için malzeme yollamaları gerekmekteydi. ABD, bu tür projelere karşı çıkmak suretiyle Batı Avrupa ile SSCB arasındaki ticaretin mümkün kadar azalmasını sağlamaya çalışmaktaydı. Fakat, Batı Avrupa ülkeleri ABD yönetiminin bu isteklerine uymadılar. Doğalgaz boru hattı ise öngörüldüğünden de önce kullanıma açıldı. ABD yönetimi, silahlanma konusunda Mart 1983'te Yıldız Savaşları Projesi'ne ilişkin karar aldı. ABD aynı yıl Ağustos ayında, SSCB hava sahasında Güney Kore sivil uçağının düşürülmesi olayını da fırsat bilerek, Avrupa'da nükleer başlıklı yeni füzeler yerleştirmeye başlamıştır.¹⁵

Fakat, Ocak 1984'ten itibaren, iki ülke arasındaki gerginlik giderek zayıflamaya başlamıştır. 1985'te ABD ve SSCB Dışişleri Bakanları arasında Cenevre'de gerçekleştirilen görüşme sırasında uzay silahlarına ve nükleer silahları konusunda görüşmelerin başlanmasına ilişkin uzlaşma sağlanmış ve Mart 1985'te bu görüşmeler başlanmıştır.¹⁶

19-21 Kasım 1985'te ise Cenevre'de SSCB Komünist Parti Genel Sekreteri Mihail Sergeyeviç Gorbaçov ile ABD Başkanı Ronald Reagan arasında görüşme

---

¹⁴ Baxışov, *Beynalxalq Münasibetler Tarixi...*, s. 233.

¹⁵ İbid, s. 233.

¹⁶ İbid, s. 233-234.

gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede, ikili ilişkilerin geliştirilmesi zarureti ve bunun uluslararası ilişkiler sistemi için önemi üzerinde uzlaşma sağlanmıştır¹⁷. Taraflar nükleer savaşın mutlaka önlenmesi konusunda görüş beyan etmiş ve askeri üstünlük yarışmasını sürdürmeyeceklerini vurgulamıştır. Görüşme çerçevesinde, ikili ilişkilerin çeşitli alanlarında gelişme sağlanması ve silahsızlanmaya ilişkin görüşmelerin sürdürülmesi konularında uzlaşma sağlanmıştır.

ABD ile SSCB arasındaki yakınlaşma uluslararası sistemdeki gerginliğin de azalmasına yardım etmiştir. SSCB'nin önerisi üzerine, 11-12 Ekim 1986 tarihinde Reykjavik'te, üst düzey görüşmelerin yeni aşaması gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler turunun ardından, önce Aralık 1987'de Washington'da, daha sonra 1988 yılının Mayıs sonları-Haziran başlarında Moskova'da gerçekleştirilen üst düzey yetkililer görüşmelerinde hem ikili ilişkilere, hem de tüm dünyayı ilgilendiren önemli konulara ilişkin çokboyutlu değerlendirmeler yapılmıştır. Görüşmeler sırasında, tekrar, ABD ve SSCB'nin uluslararası güvenlik ve istikrar için önemli sorumluluk taşıdıkları vurgulanmıştır.¹⁸

1980'li yılların sonlarında, ABD dış politikasında, SSCB ile ilişkiler en önemli yeri tutmuştur. ABD Başkanı George Bush 1989 yılında yaptığı açıklamada, ABD ile SSCB arasında 1985-1988 yılları arasında varılmış önemli uzlaşmaların tümüne uyacaklarını ifade etmiştir. Mart 1989'da SSCB ve ABD Dışişleri Bakanları arasında gerçekleştirilen görüşmede karşılıklı anlayışın derinleştirilmesine yönelik siyasal diyalogun sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. Mayıs 1989'da ABD Dışişleri Bakanı J. Baker'in SSCB ziyareti sırasında ikili ilişkilerin tüm önemli yönleri ve uluslararası sorunlar görüşülmüştür. 1988'te durdurulan nükleer silahlara ve uzay

---

¹⁷ **Novoe Vremya**, 1985, Sayı 47, s. 9.

¹⁸ Baxışov, **Beynalxalq Münasibetler Tarixi...**,s. 234.

silahlarına ilişkin görüşmelerin yeniden yapılması konusunda uzlaşma sağlanmıştır. SSCB Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze'nin 1989 yılında gerçekleştirdiği ABD ziyareti sırasında, 1990 yılı yazında üst düzey görüşmelerin gerçekleştirilmesi konusunda uzlaşmaya varılmış, ikili ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır. ABD ve SSCB parlamentoları arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır.

Ekim 1989'da, ABD ve SSCB liderleri arasında gayr-ı resmi üst düzey görüşme gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu görüşme, 2-3 Aralık 1989'da Malta'da gerçekleştirilmiştir¹⁹. Zirve sırasında, görüşülen tüm önemli meselelere ilişkin uzlaşma sağlanmıştır. Bir sonraki üst düzey Sovyet-Amerikan zirvesi Haziran 1990 başlarında Moskova'da gerçekleştirilmiştir. Bu görüşme, nükleer silahların ve konvansiyonel kuvvetlerin sınırlandırılması, Avrupa'daki önemli sorunların ve yerel çatışmaların çözümü, ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda tarafların tutumlarının daha da yakınlaşmasına yardımcı olmuştur.

1970'li yılların sonlarında Ortadoğu'daki çıkar çatışması ABD ile SSCB arasındaki mücadeleyi de sertleştirmişti²⁰. ABD'nin İsrail'e yaptığı yardımlarda ciddi artış gözlenmekteydi. ABD'nin başlıca amacı, SSCB'yi Ortadoğu'daki çatışmaların çözümü sürecinin dışında tutmaktı. ABD bu amacına ulaşmak için Mısır'ın yardımından yararlanmaya çalışıyordu. Eylül 1982'de ABD, Filistin konusunun çözümüne ilişkin yeni öneri paketini sundu. Plan, Ürdün nehrinin batı yakası ile Gazze'nin özerklik alarak Ürdün'e birleştirilmesini öngörmekteydi. Kudüs'ün kaderi ise ABD'nin arabuluculuğunda İsrail ve Ürdün arasında yürütülecek görüşmeler ile belirlenecekti. ABD, Ürdün'ün, Kudüs'ün İsrail'e verilmesini kabullenmesini

---

¹⁹ **Pravda**, 4 Aralık 1989.

²⁰ A. Bregman, J. El-Fahri, **The Fifty Years War: Israel and the Arabs**, Londra, 1998, s. 7-9.

sağlamaya çalışmaktaydı. Bu süreçte, Ürdün ile İsrail arasında kalıcı barışın kendi arabuluculuğuyla sağlanması da ABD'nin hedefleri arasındaydı.

ABD, Filistinli Arapların taleplerinin tam anlamıyla göz ardı edilmesinin, onun bölgedeki konumunun zayıflamasına yol açacağı tehlikesini görmekteydi. Mart 1988'te ABD Dışişleri Bakanı J.Shults, Arap ülkelerine gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, Ortadoğu'daki sorunların çözümünü sağlamaya yönelik uluslararası konferansın toplanması, sorunlara kompleks yaklaşılması ve Filistinlilerin meşru haklarına saygı gösterilmesi önerilerini ileri sürmüştür. ABD'nin yeni önerisi, sorunun aşamalı olarak çözüme kavuşturulmasını öngörmekteydi. ABD Dışişleri Bakanı Şubat 1988-Haziran 1988 arasında, bölgeyi tam dört kere ziyaret etmiştir. Bu dönemde ABD, henüz Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) çözüm sürecinde yer alması tezini kabul etmemekteydi. Hatta ABD yönetimi, FKÖ'nün terör örgütü olduğunu ileri sürerek, BM'deki FKÖ temsilciliğinin kapatılmasını da önermişti. Bu şartlar altında FKÖ de, ABD yönetiminin yeni barış planına karşı çıktı. Arap devletleri, "Shults Planı"nı eleştirdiler, İsrail'in 1967'de işgal ettiği Arap topraklarını terk etmesi ve Filistinli Arapların bağımsız devlet kurma haklarının tanınması gerektiğini vurguladılar. Bu arada, İsrail de ABD'nin önerdiği çözüm planını kabul etmediğini açıklamaktaydı²¹.

Mayıs-Haziran 1988'de ABD Başkanı Reagan SSCB ziyareti sırasında, SSCB'nin Ortadoğu'daki sorunların çözümünde aktif rol alması gerektiğini vurgulamıştır. 1989 İlkbaharında ABD "aşamalı çözüm" planını ortaya koymuştur. Bu plan, tarafların tutumlarının aşamalı olarak birbirlerine yakınlaştırılmasını, tarafların çatışmacı tutumdan vazgeçmelerini, Arap devletlerinin İsrail ile işbirliğine

---

²¹ K. N. Brutents, **Tridsat Let na Staroy Ploşadi**, Moskova, 1998, s. 418.

yönelmelerini, sorunun “barış karşılığında toprak” ilkesi ile çözüme kavuşturulmasını, İsrail’in “Büyük İsrail” ülküsünden vazgeçmesini öngörmekteydi.

1980’li yılların başlarında İran körfezi askeri gerginlik bölgesine dönüşmüştür. Bölgedeki yeni şartlardan yararlanmaya çalışan ABD, gemi taşımacılığının güvenliğini sağlamak üzere deniz kuvvetlerini Hürmüz boğazına göndermiştir²². İran’ın hem ABD, hem de körfez ülkeleriyle ilişkileri gerginleşmiştir. ABD, İran Şahını mevcut İran İslam Cumhuriyeti yönetimine teslim etmek önerisine yanaşmamıştır. Ardından, bir grup öğrenci Tahran’daki ABD Büyükelçiliği’ni basarak büyükelçilik çalışanlarını rehin almıştır. Bunun üzerine, ABD yönetimi, İran ile ilişkiler konusunda yeni arayışlar içerisine girmiş ve yaptırımlar uygulama yoluna gitmiştir. İran ile ekonomik ilişkiler durdurulmuş, İran’ın ABD bankalarındaki hesaplarını dondurulmuştur. ABD savaş gemileri İran kıyılarına doğru yönelmiştir. ABD’nin talebi üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin acil toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda ABD, İran’a yönelik sert yaptırımların uygulanmasını talep etmiş, fakat, SSCB’nin vetosu nedeniyle, yaptırım kararı alınmamıştır. Bunun üzerine, ABD İran’a yönelik tektarafli yaptırımlar belirleme ve uygulama yoluna gitmiştir. SSCB ise, ABD’nin İran’a yönelik yaptırımlarını eleştirerek İran mallarının kendi üzerinden taşınması konusunda her türlü kolaylığın gösterileceğini açıklamıştır. Ocak 1981’de Cezayir’in arabuluculuğuyla ABD ile İran arasında rehinelerin serbest bırakılmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma, aynı zamanda ABD’nin İran’ın içişlerine karışmamasını ve ABD bankalarındaki İran paralarının geri ödenmesini de şart koşmaktaydı.

---

²² Olimpijev, **Blijniy i Sredniy...**, s. 65.

1970'li yılların sonlarında ABD dış politikasının öncelikli konularından biri de bu ülkenin Çin ile ilişkileri olmuştur. O sıralarda, Çin ABD'den, Tayvan ile ilişkilerini durdurmasını ve Tayvan'daki askeri varlığına son vermesini talep etmekteydi. ABD 1 Mart 1979'a kadar askeri birliklerini Tayvan'dan çıkarmayı kabul edince, 1 Ocak 1979'dan itibaren ABD ile Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) arasındaki diplomatik ilişkiler de yeniden kurulmuştur. Fakat, ABD Tayvan ile olan ilişkilerine de tam anlamıyla son vermemiştir. Diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasına ilişkin ÇHC-ABD ortak deklarasyonunda, ÇHC yönetiminin, Çin'in tek yasal yönetimi olduğu vurgulanmaktaydı. Amerikan halkı bunu göz önünde bulundurmakla beraber, Tayvan ile de kültürel, ticari ve diğer resmi olmayan ilişkilerini muhafaza edecektir. ABD, Tayvan'ı Çin'in bir parçası olarak gördüğünü resmen beyan etmiş oluyordu. Fakat buna tam olarak uyulduğu da söylenemezdi. Örneğin, Nisan 1979'da ABD Kongresi tarafından onaylanan Tayvan İle Karşılıklı İlişkiler Yasası'nda, ABD'nin Tayvan'a silah satmaya devam edeceği hususu öngörülmekteydi²³.

ABD, Ağustos 1982'de ÇHC yönetimine Tayvan'a silah satışını sınırlandıracağına ilişkin vaatte bulunmuştur. Fakat, buna rağmen ABD yönetimi Tayvan'a silah satışına ilişkin kararlar almaya devam etmiştir. ABD, bazen ÇHC'ye baskılarını artırmak için, Tayvan'ın bağımsızlığını tanıyacağı tehdidini de kullanmaya çalışmıştır. Mart 1987'de ABD Dışişleri Bakanı J. Shults'un Çin ziyareti sırasında gerçekleştirilen görüşmelerde hem ikili ilişkilerin geliştirilmesi için özel çabaların gösterilmesinin, hem de ilişkilerin geliştirilmesinin önündeki

---

²³ Baxışov, *Beynalxalq Münasibetler Tarixi...*, s. 276.

engellerin ortadan kaldırılmasının zaruriliyi üzerinde durulmuştur. Çin, ABD'nin Tayvan'a silah satışından duyduğu rahatsızlığı saklamamaktaydı.

1987 yılında Çin ekonomisindeki yabancı sermayenin % 13,5'ni ABD sermayesi teşkil etmekteydi. ABD Başkanı George Bush'un 1989 başlarındaki Çin ziyareti sırasında, son on yılda iki ülke arasındaki ticaret hacminin yaklaşık on kat artmış olması özel olarak vurgulanmıştı. Aralık 1989'da ABD Başkanı'nın ulusal güvenlik konularındaki yardımcısının Pekin'i ziyareti, ABD ile Çin arasındaki siyasal diyalogun onarımı açısından büyük önem taşımaktaydı.²⁴

ABD'nin Uzakdoğu politikasında Japonya ile ilişkiler de önemli yer tutmaktaydı. ABD'nin Japonya topraklarında süresiz askeri üs bulundurma hakkına sahip olması da burada önemli bir etkendi. 1980'li yılların ortalarında ABD'nin Japonya topraklarında 130 askeri üssü bulunmaktaydı. Kasım 1983'te imzalanmış olan anlaşma, ABD'nin yeni askeri teknolojik çalışmalar yaparken, Japonya'nın bilimsel-teknolojik potansiyelinden yararlanmasına ilişkin esasları da düzenlemişti. Eylül 1986'da, Japonya ABD'nin "Yıldız Savaşları" programına katılmıştır. Japonya ABD ile işbirliğinden kendi askeri kapasitesi artırmak için yararlanmayı düşünmekteydi²⁵.

ABD Latin Amerika ile ilişkilerinde Monroe Doktrini ilkelerine bağımlılığını ve fakat aynı zamanda bu ilkeleri yeni dönemin şartlarına uygunlaştırma arayışlarını da sürdürmekteydi. ABD Batı yarımkürede kendi özel konumunu kabul ettirmeye ve Latin Amerika devletlerinin bağımsız dış politika arayışlarını önlemeye

---

²⁴ **Pravda**, 27 Aralık 1989.

²⁵ M. A. Kuznetsov, **İstoriya Yaponii**, Moskova, 1987, s. 391.

çalışmaktaydı²⁶. ABD bölgedeki konumunu güçlendirmek amacıyla, “imtiyazlı ortaklar” doktrininden hareket etmeye çalışmaktaydı. Şöyle ki, ABD bölgedeki bazı ülkelere büyük yardımlar yapmak suretiyle, kendisinden ve yaptıklarından duyulan rahatsızlıkların önünü bu devletlerin desteği ile almaya çalışmaktaydı. ABD Başkanı J. Carter de Latin Amerika ülkelerine özel yanaşmanın taraftarlarından birisiydi.

R. Reagan ABD Başkanı seçildikten sonra, ABD'nin Latin Amerika'daki çalışmaları hız kazanmıştır. Orta Amerika ve Karaip körfezi ülkelerine özel önem atfedilmiştir. Şubat 1982'de R. Reagan'ın önerisi ile hazırlanmış olan “Karaip Girişimi” isimli programın gerçekleştirilmesi için Kongre 350 milyon ABD Doları tutarında kaynak ayırmıştı. ABD, Latin Amerika ülkeleriyle hem Amerika Devletleri Örgütü çerçevesinde, hem de ikili çerçevede ilişkilerini sürdürmekteydi.

---

²⁶ Baxışov, *Beynalxalq Münasibetler Tarixi...*, s. 293.

B. ABD'nin Ortadoğu Politikası

1970'li yılların sonlarında İran'da ve Afganistan'da gerçekleşmiş olaylar, sadece bölgeye ilişkin olarak değil, uluslararası ilişkiler sistematiğine ilişkin olarak da önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Washington, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin (ADC) ve İİC'nin Batı karşıtı tutumunu, Fars körfezi bölgesinde genel istikrar açısından tehdit olarak değerlendirmekteydi²⁷.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Ortadoğu politikasında yaşanan değişim, ABD'nin Basra körfezi bölgesi ülkeleriyle ilişkilerinde de yankısını bulmuştur. ABD dış politikasında bu bölgenin öneminin artması, Washington'un ekonomik ve askeri-stratejik çıkarlarından kaynaklanmaktaydı.

ABD'nin Basra körfezi bölgesindeki ekonomik çıkarları, öncelikle bölgenin çok ciddi boyutlarda petrole sahip olmasına dayanmaktaydı. 1980'li yılların başlarında kapitalist ülkelerin ispatlanmış toplam petrol rezervlerinin yaklaşık % 70'i bu bölgede bulunmaktaydı.²⁸

1970'li yıllarda ABD için petrolün önemi önceki dönemlere oranla daha da artmıştır. Bu dönemde ABD, petrol ithalatının önemli kısmını Körfez bölgesinden yapmaktaydı. ABD'nin petrol ithalatındaki artış, kendi petrol üretimi ile tüketimi arasındaki farkın giderek artmasından kaynaklanmaktaydı. ABD ekonomisindeki büyüme ve enerji ihtiyacındaki artış nedeniyle bu ülkenin önemli petrol ithalatçısı olmaya başlaması, dünya petrol piyasasını ciddi bir biçimde etkilemeye başlamıştı.

---

²⁷ Olimpiyev, **Blijniy i Sredniy...**, s. 66.

²⁸ R. V. Markaryan, **Zona Persidskogo Zaliva, Problemi i Perspektivi**, Moskova, 1986, s. 9.

Ortadoğu kaynaklı petrolün Batı'ya akışının normal seyrinin korunması, dünya ekonomisindeki istikrarın korunması açısından da büyük önem taşımaktaydı.²⁹

1970'li yıllarda ABD tükettiği petrolün % 23'nü ithal etmiştir. ABD'nin ithal ettiği petrol içerisinde, Basra körfezi kaynaklı petrolün ağırlığı 1973'te % 31, 1974'te ise % 41 oranında olmuştur.³⁰ Görüldüğü üzere ABD'nin Körfez petrolüne bağımlılığı giderek artmaktaydı.

Genel olarak ABD ekonomisinde Körfez petrolü yaşamsal oranda bir yer işgal etmese de, petrol etkeni ABD'nin Körfez politikasının belirleyen en önemli etkenlerden birisi olmaya başlamıştı. ABD'nin petrolü sadece ekonomik bir etken olarak değil, aynı zamanda önemli bir askeri-stratejik etken olarak görmesi de, Körfez politikasında petrolün öneminin yüksek olmasını sağlamaktaydı. Özellikle, Batı Avrupa ve Güneydoğu Asya'da konuşlanmış ABD askeri üsleri büyük ölçüde Basra körfezi menşeli benzin ve mazot kullanmaktaydı.

ABD'nin bu bölgedeki ekonomik çıkarları sadece petrolle sınırlı değildir. Basra körfezi, aynı zamanda ABD için çok önemli bir silah pazarıdır. Bu boyut itibariyle körfez ülkeleri, ABD silah şirketleri için önemli bir gelir kaynağı rolünü de oynamaktadırlar. ABD silah şirketlerinin bölgeye yaptıkları silah ihracatı artış göstermektedir. Örneğin, 1974 yılında 4.3 milyar dolar olan bu rakam, 1977'de 7.5 milyar dolara ulaşmıştı.³¹ Hatta, İran'da Şah devrildikten sonra İran'a yapılan silah ihracatının durdurulmuş olması bile bölgeye yapılan toplam silah ihracatındaki artışın durmasına neden olamamıştır.

---

²⁹ A. E. Primakov, **Persidskiy Zaliv: Neft i Monopoli**, Moskova, 1983, s. 25-26.

³⁰ Markaryan, **Zona Persidskogo Zaliva...**, s. 10.

³¹ İbid, s. 11.

Basra körfezinin ABD için ekonomik öneminin diğer bir boyutu da, bölge ülkelerinin 1980'lerde yaklaşık 300 milyon dolar olan döviz rezervlerinin önemli bir kısmını ABD bankalarında bulundurmaları olmuştur.³² Bu paralar ABD mali sisteminin işleyişinde önemli rol oynamıştır.

En son olarak, Basra körfezi bölgesi, ABD silah dışında normal ticaret ürünleri açısından da önemli bir pazar özelliğine sahiptir.

İran ve Afganistan, ABD'nin bölgede belirli ölçüde denetimini sağlaması yolunda engel teşkil etmeye başladılar. ABD, bölge ülkelerinin, mevcut şartları göz önünde bulundurularak, İran'dan gelebilecek muhtemel tehditlere karşı yeterli önlem almalarını ve güvenlik önlemlerini artırmalarını istemekteydi.

ABD, İİC ve ADC örneğinde, kendisine düşman olan devletlerin ideolojileri ve çabalarıyla çatışma içerisindeydi. ABD Başkanı R. Reagan'ın Ulusal Güvenlik Konularındaki Danışmanı Z. Brzezinski, Ortadoğu'daki durumu şu şekilde nitelendirmekteydi:

“Sovyetler Birliği İran'daki devrimin başarılı olmasında önemli rol oynamıştır. Bu nedenden dolayı, Sovyet faktörü, bu ülkede de bizim için tehlike teşkil etmektedir.”³³

Yukarıda ifade edilen gelişmeler sonrasında Batı için Ortadoğu'nun özellikle doğu kısımlarında önceki dönemlerde siyasal, ekonomik ve sosyal konularda ulaşılmış oldukları konumların muhafaza edilmesi ve daha da geliştirilmesi zorlaşmıştı. Batı, Körfez bölgesindeki ve genel olarak Ortadoğu'daki politikalarını yeniden değerlendirerek, aşağıdaki tespitlerde bulunmuştur:

---

³² İbid, s. 11.

³³ Olimpijev, **Blijniy i Sredniy...**, s. 72.

- 1) Körfezin siyasal yaşamında radikal rejimlerin etkinliğinin artması (İran İslam Cumhuriyeti'ne ve Irak Cumhuriyeti'ne);
- 2) Yerel toplumlarda Batı aleyhtarlığının giderek artması ve özellikle onların Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmeye başlamaları;
- 3) Körfezden uluslararası piyasalara petrol sevkiyatı yollarının giderek Batı'nın denetimi dışında kalmaya başlaması.

Sorunların bu şekilde tanımlanması, Batı, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki gelişmelere daha aktif ve daha geniş kapsamlı müdahalelerde bulunmasını gerekli kılmaktaydı.

Washington, 1970'li yılların sonlarından itibaren Ortadoğu'yu öncelikli jeopolitik bölge olarak nitelendirmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, dünya ekonomisindeki istikrarın kaderinin bu bölgeye bağlı olmasıydı. ABD Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı, ABD Başkanı R. Reagan ve Kongre'ye mektup yazmıştır. Mektup şu hususlara dikkat çekmekteydi:

“Ortadoğu ve Basra Körfezi, enerji kaynakları, stratejik konumu ve ansızın tehdit teşkil etme potansiyeli itibariyle ABD'nin çıkarları açısından yaşamsal önem taşıyan bir bölgedir... Güney-Batı Asya'da yaşanabilecek herhangi bir olay ekonomik açıdan sanayi dünyasını ciddi biçimde etkileyebilir... Sovyetler Birliği'nin körfezden Batı'ya uzanan petrol nakil yolları üzerinde denetimini kurması ve etkinliğini artırması, bu ülkenin istediği zaman tüm Batı için ciddi sonuçlar doğurabilecek adımlar atma olanağına sahip olmasına neden olmaktadır. Kendimizi dış ekonomik ve siyasal saldırılara karşı yeterince savunabilmemiz için, Fars körfezindeki müttefiklerimize gerekli yardımları yapmak zorundayız. Serbest gemi taşımacılığı ve

boğazların serbestçe kullanılması hususlarında da gerekli özeni göstermemiz gerekmektedir.”³⁴

Bunun ardından, Washington, büyük devletler arasındaki jeopolitik çatışma ve bu çatışmanın Fars körfezindeki duruma yansımalarını da göz önünde bulundurarak, Sovyetler Birliği'nin bölgede etkinliğinin artması hususunda daha sert tutum takınmaya başlamıştır. ABD'nin bu tutumu, NATO'daki müttefikleri tarafından da tam anlamıyla desteklenmiştir.

Büyük Britanya'da yayınlanmış olan “Fars Körfezi'nin Güvenliği” isimli derlemede, “Yaklaşık 55 milyonluk Farsların ve Arapların (Fars körfezi bölgesindekilerin) ‘özgür dünyayı’ varilin etkisi altında tuttukları” ifade edilmekteydi.³⁵

Bu dönemde ABD ve diğer Batılı ülkeler Ortadoğu'da İslam milletçiliğinin güçlenmesi sürecini de dikkatle izlemekteydiler. Batılı ülkeler, “dost” Arap monarşilerinin yardımıyla bölgede “İslamcı oyununa” katılmayı ve bölgedeki gelişmeleri Batı'nın çıkarları doğrultusunda yönlendirmeyi amaçlamaktaydılar. Fakat, 1970'li yılların sonlarında Ortadoğu'da yaşanmış gelişmeler, Batı'nın hedefleri ile taban tabana zıtlık teşkil etmekteydi. Bu gelişmeler, ABD Dışişleri Bakanı Cyrus Vance'in şu sert açıklamasına da yansımaktaydı: “İran'daki en önemli siyasal güç olan İslam kökten dinciliği sadece Ortadoğu bölgesinde siyasal düşüncenin yönünün belirlenmesi süreci üzerinde etki/baskı oluşturmakla kalmayıp, Batı aleyhtarı faaliyetlere (dinsel temelli bölücülüğe, Güney-Kuzey kutuplaşmasına,

---

³⁴ **The Persian Gulf, are we Committed? At What Cost? A Dialogue With the Reagan Administration on US Policy**, Congress of the US-Washington, Government Printing Office, 1981, s. 10.

³⁵ **The Security of Persian Gulf**, Groom Helm, Londra, 1971, s. 73.

OPEK'te, BM'de ve diğer kurumlarda siyasal ve ekonomik çatışmalara) de katkıda bulunmaktadır.

Bundan dolayı da Arap devletleri birliğinin ideolojik sorunları özel önem taşımaktadır. Bu boyut, Arap-İsrail savaşı nedeniyle ABD'ye karşı tutum konusunda da farklı görüşlerin doğmasına neden olmaktadır. Bu ise, bölge devletlerinin Batı'ya karşı tutum takınarak, Sovyetler Birliği ile işbirliklerini geliştirmeleri sonucunu doğurabilmektedir.³⁶

Afganistan'daki iç siyasal çatışmalara Sovyet ordusunun katılımı, ABD yetkilileri tarafından daha sert tepkiyle karşılanmıştır. ABD Başkanı J. Carter 23 Ocak 1980'de Sovyetler Birliği yönetimine aşağıdaki hususta bir mektup yollamıştı: "Fars körfezi bölgesinde istenilen dış gücün, bölge dışı ülkenin denetimi eline almak girişimi, Amerika Birleşik Devletleri'nin yaşamsal çıkarlarına saldırı olarak nitelendirilecek ve tür saldırıların önü askeri güce başvurmak da dahil olmak her türlü yöntemle alınacaktır."³⁷

Tüm bu deliller, Fars körfezinde ve Ortadoğu'da ABD etkinliğinin doğrudan askeri güç kullanmaya kadar varması için temel oluşturmuştur. Tüm bu süreç, bölge devletleri yetkililerini, bölgedeki ilişkilerin gerginleşmesi sürecinde yer almaya itmekteydi.

ABD'nin tüm güvenlik, diplomatik ve maliye kuruluşları (Pentagon, CIA, Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, ticari ve diğer kuruluşlar), Ortadoğu'ya ve Fars körfezine yönelik olarak, 1970'li yıllarında sonlarında ve 1980'li yılların başlarında ABD başkanları tarafından oluşturulan siyasetin yeni çizgilerini de temel

---

³⁶ Kremenyuk, **Borba Vaşingtona Protiv...**, s. 108.

³⁷ Arı, **2000'li Yıllarda...**, s. 169.

olarak, bölgede ABD'nin etkinliğinin artırılması konusunda çalışmalarını hızlandırmıştır. Şöyle ki, bu çalışmalar çerçevesinde “dost” ülkelere istihbarat timleri, askeri teknolojik malzeme ve askeri uzman heyetleri yerleştirilmiştir. Hint okyanusunun Körfez'den çıkışa yakın bölgelerine denetim görevini yerine getirmek üzere ABD ve Büyük Britanya'ya ait ek gemiler getirilmiştir. İstihbarat çevreleri ve diplomatlar Arap devletlerinin yöneticilerinin ve kamuoylarının İran ve Afganistan aleyhtarı olmaları için özel çalışmalar yürütmeye başlamıştır.

R. Reagan'ın başkanlığı döneminde ABD'nin Fars körfezindeki ve Ortadoğu'daki gelişmeler konusundaki tutumu daha da sertleşmiştir. Hatta Beyaz Saray aşağıdaki nitelikte sert bir açıklama yapmıştır: “İran'ın günümüzdeki siyasal çizgisi (Arap-İsrail çatışması ile birlikte), Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki nükleer gerginliğin (çatışma riskinin) Ortadoğu'daki ateşleyicisi olacaktır.”³⁸

Özellikle ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD yönetiminin Yakın ve Ortadoğu'daki çalışmaları konusunda, 20 Mart 1980 tarihinde önemli bir açıklama yapmıştır. Açıklama bazı özel hususlara temas etmekteydi: “Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi nedeniyle Hint Okyanusu'nda ABD deniz kuvvetleri güçlendirilmektedir. Bunun yanında Fars körfezindeki müttefik rejimler için gönderilen gerekli askeri mühimmatın hacmi artırılmaktadır. Gidişatın gerekli yönde olmasının sağlanması için askeri güce başvurmak da dahil olmak üzere gerekli tüm önlemler alınacaktır.”³⁹

---

³⁸ **US Policy Toward Iran...**, s. 3.

³⁹ **US Middle East Policy: Hearing Before The Committee On Foreign Relations**, US Senate, 96-th Congress, Washington, Government Printing Office, 1980, s. 19-20.

Görüldüğü üzere, Washington bölgedeki hedefleri için askeri güce dahi başvurabileceğini çok açık bir şekilde ifade etmekteydi. Bölgeye yönelik yeni Amerikan stratejisi, bölge devletleri arasındaki sorunlardan yeni kutupların doğmasına da neden olacak nitelikteydi. Bu etken, ABD ve NATO için de bölgeye müdahale açısından yeni olanaklar doğurmaktaydı⁴⁰.

Bu dönemde ABD karşıtı eğilimler üç yönde gelişmekteydi:

1. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti;
2. İran İslam Cumhuriyeti;
3. Doğu Arap devletleri, özellikle de, kendisiyle bazı alanlarda işbirliği de yapan ve özel bir dış politika çizgisi bulunan Irak Cumhuriyeti.

Batı, bir yandan bölge ülkeleri arasındaki kutuplaşma ve gerginlikleri desteklemeği, diğer yandan da bu kutuplar arasındaki diyalog ve işbirliği arayışlarını engellemeği kendisine görev edinmişti. İşin ilginç tarafı, bölgedeki önemli devletlerin bu tutumları İran-İrak savaşı bitinceye kadar devam etmiş, 1980'li yılların sonları 1990'lı yılların başlarında, Irak'ın aniden Küveyt'e saldırması sonrasında ve Afganistan Halk Demokratik Cumhuriyeti'nin otoriter rejiminin yenilgisinin ardından süreç tamamen yeni nitelik kazanmaya başlamıştır.

1970'li yıllara oranla 1980'li yıllarda bölgede ABD politikalarının temel ilkeleri değişmez kalmış, fakat onun uygulanmasına ilişkin olarak taktiksel düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında, Yakın Doğu'da ve Ortadoğu'da uluslararası ilişkiler sistemini ilgilendiren güncel gelişmelere ilişkin olarak da bazı ilaveler söz konusu olmuştur.

---

⁴⁰ Olimpiev, **Blijniy i Sredniy...**, s. 70.

İKİNCİ BÖLÜM

Devrim Sonrası İran'daki Durum ve İran Dış Politikası

A. İslam Devrimi sonrası iç politik durum

9 Şubat 1979 tarihinde Tahran yakınındaki Düşantepe askeri hava üssünden başlayan silahlı ayaklanma, 11 Şubat 1979'da akşam saatlerinde devrimcilerin başarıya ulaşmasıyla sonuçlanmıştır. 12 Şubat 1979'da, tüm önemli yönetim merkezleri devrimcilerin kontrolündeydi. Ordu bu süreçte, açıkça ilan etmek suretiyle tarafsız kalmıştı⁴¹.

5 Şubat 1979'da, daha İslam Devrimi'nden bir hafta önce Ayetullah Humeyni, Mehdi Bazargani'yi Geçici Devrim hükümeti Başkanı olarak atamıştı. 12 Şubat 1979'da M. Bazargani yürütmenin başı olarak ilk pratik adımlarını atmaya başlamıştır. Önemli devlet görevlerine yeni atamalar gerçekleştirmiştir⁴². Yeni kabinede liberal burjuvazinin, çeşitli siyasal partinin ve grupların liderleri yer almaktaydı.

Bu şartlar çerçevesinde, liberal-burjuva hükümetin uygulamaları, gerçek iktidar sahiplerinin çıkarları ile tam örtüşmemekteydi. 12 Şubat 1979 tarihinden 5 Kasım 1979'a kadarki Bazargani Başbakanlığındaki dönem, aslında hükümet bunalımları dönemi olmuştur.

---

⁴¹ A. B. Reznikov, **İran i Padenie Şahskogo Rejima**, Moskova, 1983, s. 118.

⁴² S. L. Agayev, **İran v Proşlom i Nastoyaşim**, Moskova, 1981, s. 212.

30-31 Mart 1979 tarihlerinde İran'ın gelecek devlet sistemini belirlemek üzere referandum gerçekleştirilmiştir. 1 Nisan 1979'dan itibaren ise İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bu konuda kamuoyunda ve elitler arasında ciddi parçalanma söz konusuydu. Hatta nüfuzlu bazı din adamları, iktidarın büyük bir kısmının Ayetullah Humeyni'nin elinde toplanmış olmasından duydukları rahatsızlığı açıkça dile getirmekteydiler⁴³. 1979 Yazında İran'daki çeşitli siyasi gruplar ve eğilimler arasındaki mücadele sert nitelik kazanmaya başlamıştı. 4 Kasım 1979'da Humeyni'nin çağırışına uyan "İmam çizgisinin devamcıları/talebeleri" isimli gençlik grubu ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'ni basmış ve Büyükelçilik çalışanlarını rehin almıştır. Büyükelçilik çevresinde ABD aleyhtarı özel propaganda merkezi oluşturulmuştur⁴⁴.

6 Kasım 1979'da Cezayir'den dönen Bazargani istifa dilekçesini Humeyni'ye sunmuştur. Bu karar, ani hükümet bunalımına yol açmıştır.

İslam Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinin ardından anayasanın hazırlanması sorunu da gündeme gelmiştir. Yeni anayasanın hazırlanması, basında ve diğer kitle iletişim araçlarında ciddi biçimde tartışma konusu olmuştur. Anayasa taslağı konusunda mevcut siyasi güçler arasındaki mücadele de sert nitelik almaya başlamıştı. Humeyni ve yandaşları için en önemli husus "velayet-i fakih" ilkesinin (İslam din adamı yasa koyucu kişilerin etkin rolü) anayasada özel maddelerle yer almasıydı. Humeyni'nin ciddi rakipleri ise, anayasaya liberal nitelik kazandırmaya çalışan liberal burjuvazi olmuştur.

---

⁴³ L. E. Avdeeva, *İranskaya Revolyutsiya 1978-1979: Priçim i Uroki*, Moskova, 1989, s. 206.

⁴⁴ Agaev, *İranskaya Revolyutsiya...*, s. 29.

2-3 Aralık 1979'da Anayasa Taslağı referanduma sunulmuş ve büyük çoğunluğun oyuyla kabul edilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, bütünlükle Humeyni'nin ilkelerine ve düşünce sistematiğine uygun şekilde hazırlanmıştı. Aralık 1979'da anayasanın onaylanmasıyla birlikte, yeni bir döneme girilmiş ve cumhurbaşkanı seçimleri için hazırlıklar başlamıştır. Bu süreç de gergin geçmiştir.

Ocak 1980 sonlarında gerçekleştirilen İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Abulhasan Benisadr ciddi bir üstünlükle kazanmıştır. 28 Ocak 1980'de yapılan açıklamaya göre, 14 milyon kayıtlı seçmenin yaklaşık 11 milyonu Benisadr lehinde oy kullanmıştır. İslam Cumhuriyet Partisi tarafından aday gösterilmiş olan Hasan Habibi ise sadece 500 bin civarında oy almıştır⁴⁵.

Humeyni'nin Benisadr'ın cumhurbaşkanlığını onaylamasının ardından, Ulusal Konsey Meclisine – İran İslam Cumhuriyeti Parlamentosu'na seçimler için hazırlıklar başlamıştır. Onun üye tamsayının üçte ikisinin katılımıyla gerçekleştirebileceği toplantının geçerli olacağı kabul edilmişti. 28 Mayıs 1980'de parlamentonun ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir. Sürecin azacık gecikmesine neden olarak, bazı azlıkların yaşadıkları bölgelerde rejim aleyhinde faaliyetlerin sürmesi ve bu bölgelerde seçimlerin bir türlü gerçekleştirilememesi gösterilmekteydi. Sonuç olarak, parlamento büyük ölçüde Humeyni taraftar, siyasal kimliği ön planda olan kişilerden ve bu görüşe yakın burjuvaziden oluşmuştur.

Parlamento çalışmalarına başladıktan kısa süre sonra, 20 Temmuz 1980'de İslam Devrim Konseyi feshedilmiş ve yasama yetkisi tamamen parlamentoya

---

⁴⁵ S. İrfani, *Iran's Islamic Revolution, Popular Liberation or Religion Dictatorship?*, Londra, 1983, s. 198.

devredilmiştir⁴⁶. 22 Temmuz 1980’de Abulhasan Benisadr Cumhurbaşkanı sıfatıyla yemin ettikten sonra, Muhamed Ali Recayi başkanlığında yeni hükümet oluşturulmuştur. Recayi hükümeti kurulduğu andan itibaren, üst düzey yetkililer arasındaki mücadelenin yeni dönemi başlamıştır. Ayetulla Beheşti’nin liderliğini yaptığı “ulema” grubu mollaların siyasal üstünlüğünün tartışmazlığı çizgisini yürütmeye başlamıştır.

Humeyni ilk başlarda Benisadr’ı savunmaktaydı. Fakat zamanla, aralarında düşmanlık düzeyine varmış gerginlik yaşanan iki grup arasındaki ilişkinin gelişimine paralel olarak Behiştî ve yandaşlarına üstünlük vermeğe başlamıştır. 14 Ağustos 1980’de kabinesini kurarak resmen Başbakan olan Muhammed Ali Recayi, 19 Ağustos 1980’de gerçekleştirdiği ilk basın toplantısında hükümetin siyasal önceliklerini, programını ve temel görevlerini açıklamıştır.

Programda, ülkedeki siyasal yönetimin dini lider Humeyni çizgisinin savunucuları olan İslam öncülerine ait olduğu ifade edilmekteydi. Recayi, hükümetin en öncelikli görevleri arasında, devlet yönetiminin, üniversitelerin ve diğer yükseköğretim kuruluşlarının “temizlenmesinin” sürdürülmesini özel olarak vurgulamıştı. Recayi, dış politikada “ne Batı, ne Doğu, sadece İslam” ilkesi ile hareket edileceğini de açıklamıştı⁴⁷.

Cumhurbaşkanı Benisadr ile İslam Cumhuriyet Partisi Genel Sekreteri, Yüksek Mahkeme Başkanı Ayetullah Beheşti’nin liderliğini yaptığı gruplar arasında parlamentoda, hükümette ve sivil toplum kuruluşlarında üst düzey konum elde edilmesi için gergin mücadele yaşanmaktaydı. 1980 Yazından itibaren iktidar, etkili

---

⁴⁶ Avdeeva, **İranskaya Revolyutsiya...**, s. 216.

⁴⁷ Ş. A. Niyazmatov, **İrano-İrakskiy Konflikt**, Moskova, 1989, s. 35.

çevreler, özellikle de aydınlar ve öğrenciler tarafından desteklenen mücahitlere ve fedailere yönelik olarak uyguladığı baskıları sertleştirmeğe başlamıştır.

22 Eylül 1980’de Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin Irak ordusuna İran’a saldırma emri vermiştir. Humeyni başlanmış olan savaşı bir nevi alkışlamış ve “bizi birleştiren bir savaş başlattığı için Allah’a şükür etmemiz lazım” şeklinde açıklama yapmıştır⁴⁸.

İran – Irak savaşı, İran İslam Cumhuriyeti üst yönetimi içerisindeki mücadeleyi zayıflatmamıştır. Cumhurbaşkanının yetki alanına defalarca tecavüz edilse de, Behiştî ve Başbakan Recayi onun istifa etmesini sağlamamıştır. Bu durumda, Benisadr aleyhtarları, bir Başkumandan olarak kamuoyunda onun imajının olumsuzlaşması için özel kampanyalar yürütmeğe başladılar. Bu sıralarda savaş İran toprakları içerisinde sürmekteydi.

Bu dönemde İran İslam Cumhuriyeti’nde iki lider bulunmaktaydı: Humeyni ve Beheştî. Her iki lider, din adamlarına, milletvekillerine, hükümete ve halka hitaben yazdıkları mektuplarla tehdit dolu mesajlar ve emirler vermekteydiler.

5 Mart 1981’de Tahran’da Musaddık’ı anmak üzere bir gösteri gerçekleştirilmiştir. Bu gösteriye, liberal burjuvazinin temsilcileri, sol gruplar, pasdarlar, İslam Cumhuriyet Partisi yandaşları ve Hizbullah üyeleri katılmıştır. Gösteride konuşma yapan Benisadr, kendi yandaşlarını açık ifadelerle, aleyhtarlarını fiziksel olarak cezalandırmaya davet etmiştir.⁴⁹

Benisadr, kendi ekonomik ve siyasal programlarını uygulamak ve İslam Cumhuriyet Partisi’ne karşı etkili mücadele yürütebilmek için kendisine bağlı bir

---

⁴⁸ Avdeeva, **İranskaya Revolyutsiya...**, s. 224.

⁴⁹ S. L. Agaev, **İran Mejdu Proşım i Buduşim: Sobıtıya, Lyudi, İdei**, Moskova, 1987, s. 103.

partiyeye ihtiyaç bulunduğu gerçeğini anlamakta geç kalmıştı. Rakipleri, Cumhurbaşkanı Benisadr'ı savaşta gerekli düzeyde askeri operasyonlar gerekleştirememekle ve başarısızlıkla suçlamaktaydılar. 9 Haziran 1981'de, cumhurbaşkanının suçlu olduğuna ilişkin gerçeğe uygun olmayan bazı belgeler Beheşti ve Haşimi Refsencani tarafından Humeyni'ye sunulmuştur. Beheşti ve Rafsancani, Benisadr'ın Başkumandan görevinden azledilmesini ve orduda temizleme çalışmaları yürütülmesini talep etmekteydiler. Humeyni bu talebi reddetti ve "kendi aralarındaki görüş farklılıklarının düşmanlara belli edilmemesi gerektiğini" açıkladı.⁵⁰

Fakat, Beheşti ve yandaşlarının yoğun baskıları sonuç verdi ve 10 Haziran 1981'de Humeyni Benisadr'ı görevinden azletti. Benisadr, kendisi hakkında hapis kararı alınmadan önce saklanmayı başardı. İran genelinde kendisine ilişkin arama kararı ıkarıldı⁵¹. Temmuz 1981 sonlarında ise Benisadr uçakla yurtdışına kaçmayı başardı. Benisadr'ın görevden alınmasının ardından cumhurbaşkanlığı görevi Beheşti-Haşimi Refsancani-Recayi ls tarafından yürütülmekteydi.

28 Temmuz 1981 tarihinde düzenlenen bir suikast sonucu aralarında Ayetullah Beheşti'nin de bulunduğu 72 devlet adamı öldürülmüştür. 24 Temmuz 1981'de gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Recayi oyların büyük çoğunluğunu (13 milyondan fazlasını) almış ve 2 Ağustos 1981'de Humeyni tarafından İran İşlam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak ilan edilmiştir. Humeyni, Recayi'nin cumhurbaşkanlığını onaylamakla beraber bir bildiri de yayınlayarak,

---

⁵⁰ Avdeeva, **İranskaya Revolyutsiya...**, s. 236.

⁵¹ **Comhuriye Eslami**, 18 Haziran 1981.

“gerçek İslam değerlerinden uzaklaştığı takdirde, kendisine oy vermiş 13 milyon kişinin, Recayi için ölüm isteyeceğini” hatırlatmayı da ihmal etmemiştir⁵².

Başbakanlık görevine ise İran İslam Cumhuriyeti ilan edildiğinden bu yana ilk kez dini bir lider – Hüccetülislam Bahonar atanmıştır. Bahonar, aynı zamanda Beheşti'nin yerine İslam Cumhuriyet Partisi Genel Sekreteri görevine de gelmişti. Recayi-Haşimi Refsencani-Bahonar üçlüsünün ortak çalışmalarının ömrü uzun olmamıştır. 30 Ağustos 1981'de Başbakanlık'ta Yüksek Savunma Konseyi'nin toplantısı sırasında bombalı saldırı gerçekleşmiştir. Saldırı sonucunda Cumhurbaşkanı Recayi ve Başbakan Bahonar öldürülmüştür. O günkü toplantıya katılmayan Haşimi Refsancani ise şansının yardımıyla saldırının hedefleri arasında yer almamıştı.

Bu gelişmeler sonucunda, yönetimdeki düşmanlık eden gruplar 1981 Sonbaharında artık liderlerini kaybetmişlerdi. Benisadr yurtdışına kaçmış, Beheşti, Bahonar ve Recayi ise öldürülmüştü. Yönetici elit üzerinde ciddi etkisi bulunan, yüksek otorite sahibi Beheşti'nin ölümü sonrasında, yönetimi kişiselleştirmeye giden yolda Humeyni rakipsiz kalmıştı.

1980-1983 yıllarında iktidar, sol güçlere yönelik olarak sert baskı ve cezalar uygulamaya başlamıştır. Temmuz 1981 – Temmuz 1983 arası dönemde Halkın Mücahitleri Örgütü üyesi yaklaşık 30 bin kişi öldürülmüş veya idam edilmiştir⁵³.

İran İslam Cumhuriyeti yetkilileri, mevcut rejimi sağlamlaştırmaya yönelik olarak “kültür devrimi” gerçekleştirmeye başlamıştır. Önceden, bu sürecin başlama tarihi olarak 5 Temmuz 1980 tarihi öngörülmüş olsa da, daha sonra birazcık gecikme

---

⁵² S. Zabih, **Iran Since the Revolution**, New-York, 1982, s. 148.

⁵³ Agaev, **İran Mejdu Proşlm...**, s. 169.

yaşanmış ve Humeyni başlama emrini 12 Temmuz 1980’de vermiştir. Rejime bağlı olmadıkları gerekçesiyle binlerce memur görevinden alınmıştır. “Kültür devrimi”, kitle iletişim araçlarında da büyük bir titizlik içerisinde uygulanmaktaydı⁵⁴.

“Kültür devrimi”nin gerçekleştirilme sürecinde propaganda ve siyasi etki merkezi olarak mescitlerin toplumsal hayattaki rolünün güçlenmiştir. Şii yönetim, yeni oluşmakta olan İslam devletinin yapısı içerisinde yüksek öğrenimin özel bir role sahip olmasına yönelik çalışmalar da yapmaktaydı. Bu çerçevede üniversitelerde eğitim sistemi İslami ağırlıklı olmaya başlamıştı.

Ulusal azınlıkların siyasi hareketlerini bölme çabası içerisindeki yönetim, özellikle Kürtlere yönelik olarak ciddi baskı uygulamaktaydı. Şahlık rejimi yıkıldığı sıralarda Kürt silahlı çeteleri İran’ın Kürdistan bölgesindeki tüm önemli merkezleri kontrolleri altına almışlardı. Ağustos 1979’da, İran’ın Kürdistan bölgesinde Azerbaycan Türklerinin, Türkmenlerin, Arapların ve Belucların temsilcilerinin katılımıyla İran’ın Mazlum Halklarının Kongresi isimli toplantı gerçekleştirilmiştir. İslam Devrim Muhafızları’nın birlikleri ile isyancılar arasındaki çatışmalar, 1980’lerin ikinci yarısına kadar sürmüştür.

İran’ın Belucistan bölgesinde de özgürlük talebiyle gösteriler düzenlenmiştir. Şii bir rejimin kurulması Sünni Belucların tedirginliklerinin artmasına neden olmuştu. Beluclar kültürel ve dini haklarının tanınmasını talep etmekteydiler.

Şah’ın devrilmesinin ardından Türkmenlerin yoğun yaşadıkları bölgelerde, demokratikleşme çalışmaları ve yaşam standartlarının yükseltilmesine yönelik

---

⁵⁴ **Comhuriye Eslami**, 21 Haziran 1980.

çabalar gözlenmekteydi. Türkmenler “İran’a demokrasi, Türkmenistan’a özerklik” şiarları ile gösteriler düzenlemekteydiler.⁵⁵

1981 Yazında Cumhurbaşkanı Benisadr görevden alındıktan, sol ve demokratik güçler Humeyni yandaşlarınca büyük ölçüde ortadan kaldırıldıktan sonra İran’da teokratik diktatörlük kurulmuştur. Bu ise, İran’daki devrimin halkçı, demokratik ve antiemperyalist niteliğini zayıflatmaya başlamıştır.

Humeyni, kişisel iktidarını güçlendirmek amacıyla, Eylül 1981’de Hameney’inin Cumhurbaşkanlığı görevine gelmesini onaylamıştır. Ekim 1981’de ise İslam Cumhuriyet Partisi Yürütme Kurulu Üyesi M. Musevi’yi Başbakan olarak atamıştır. Humeyni bu kararlarla beraber, Hameney’i İslam Cumhuriyet Partisi Genel Sekreteri, Parlamento Başkanı Haşimi Refsencani’yi ise onun partideki yardımcısı olarak atama kararını da almıştır.⁵⁶

1980’li yıllarda İran İslam Cumhuriyeti üst düzey yetkilileri içerisindeki çeşitli dini-siyasal gruplar arasındaki çatışmanın en önemli odak noktalarından birini de askeri konular oluşturmuştur. 1980’li yılların ortalarında, İslam Devrim Muhafızları birliği, normal orduya oranla daha elit nitelikli bir askeri-siyasal bir yapılanmaya dönüşmüştür. 1982 yılı sonundan itibaren bölge valileri kurumunun oluşturulması, İran’da dinsel nitelikli devlet kurumsallaşması açısından önemli bir süreci başlatmıştır. Öncül Şii ideologları, İslam ordusunun diğer tüm ordulara oranla daha kuvvetli ve üstün olduğunu onaylayan nitelikte mesajlar vermekteydiler⁵⁷.

---

⁵⁵ E. A. Doroşenko, **İdeyno-Politiçeskie Pozitsii İşitskovo Duxavenstva i Eqo Razmejevanie: İslam v Sovremennoy Politike Stran Vostoka (Konets 70-x-Naçalo-x Godov 20 v)**, Moskova., 1980, s. 164.

⁵⁶ Abdeeva., **İranskaya Revolyuçia...**, s. 288-289.

⁵⁷ S. Bachash, **The Ring of the Ayatollahs**, New-York, 1984, s. 177.

12 Aralık 1982’de Humeyni, “İslami yasalara” uyumluluğun sağlanması amacıyla, tüm devlet yönetiminin “İslamlaştırılmasının” hızlandırılmasına ilişkin kararname yayınlamıştır⁵⁸. 1983 başlarında Humeyni, bu kararnamesinin uygulanmasını denetlemek üzere komisyon da oluşturmuştur.

Temmuz 1983’te dini yönetim içerisinde mücadele daha da sertleşmiştir. 19 Temmuz 1983’te, Denetim Konseyi’nde konuşma yapan Humeyni, siyasal ve sosyal-ekonomik alanlara ilişkin olarak dini liderler arasında ortaya çıkmış olan fikir ayrılıkları konusundaki rahatsızlığını dile getirmiştir.

Üst düzey yetkililer arasındaki mücadelenin sertleşmesi, ülkede hükümet bunalımlarının doğmasına neden olmuştur. 31 Temmuz 1983 tarihinde Humeyni, Musevi Başbakanlığındaki hükümetin iki bakanın istifasını onaylamıştır. 1983 Yazında ve Sonbaharında ülkedeki durum daha da gerginleşmiştir. Fakat, bu gerginliğin tek sebebi, “İmam Çizgisi” ile “Hüccetiye” (mutlak İslamlaştırma çizgisini savunan grup) arasındaki mücadele değildi. İnsanların önemli bir kısmı, mevcut siyasal gidişattan, kendi maddi durumlarındaki olumsuz gidişattan, Irak ile savaştan ve onun yansımalarından, İslam yönetiminin sol güçlere ve kendileri gibi düşünmeyen tüm diğer gruplara karşı sert tutumundan rahatsızdı. Gelişmeler, Şii yönetimi, mevcut rejimin önemli dayaklarından birisi olan küçük burjuvaziye yönelik acil ve hızlı politikalar üretmeyi gerektirmekteydi. Kasım 1983 başlarında başta Ayetullah Golpayegani olmak üzere “mutedil ulemalar” grubu, liberal burjuvazinin temsilcilerini savunmaya başladıktan sonra seçimler öncesi mücadele daha da keskin bir nitelik almıştı. Aralık 1983’te ise Uzmanlar Meclisi’nde ve

---

⁵⁸ S. L. Agaev, *Vnutripolitičeskoe Razvitie İrana v 1981-1985 g. Natsionalne i Sotsialne Dvijiya na Vostoka, İstoriya i Soveremnost*, Moskova, Nauka, 1986, s. 354.

Denetim Konseyi'nde mevcut olan çeşitli gruplar arasında, İran'ın siyasal yapısının temel yönleri konusunda mevcut olan tartışmalar daha da alevlenmiştir.

Parlamento seçimleri 15 Nisan 1984'te, tüm siyasal partiler ve birlikler üzerinde yasakların mevcut olduğu şartlar altında gerçekleştirilmiştir. Bu şartlar bile, Mönteziri, Hamaney ve Haşimi-Refsencani'nin liderliklerini yaptıkları üst düzey din adamlarının çeşitli siyasal-dini grupları arasındaki mücadeleyi zayıflatmamıştı⁵⁹. Yeni parlamentoda sandalyelerin büyük çoğunluğunu Humeyni yandaşı radikal din adamları tuttu.

1985 yılı başlarında İran İslam Cumhuriyeti'de siyasal güçlerin dağılımı şunu da açıkça göstermekteydi. İslami yönetimin liberal-burjuvaziye temsil eden politikacılar aleyhinde yürüttükleri politikalara rağmen, Hamaney ve diğer bazı yüksek dini liderlerin yardımıyla Bazargan yandaşları da uyumlulaştırılarak Humeyni tarafından oluşturulmuş olan siyasal yönetim modeli içerisinde yer almıştır.

16 Ağustos 1985'te İran'da cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleştirilmiştir. Hüccetülislam Ali Hamaney ikinci defa beş yıllık süre için İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Resmi sonuçlara göre Hamaney katılımcıların % 85'nin oyunu almıştır. Fakat, sol muhalefet seçimlerin sonuçlarının Hamaney lehinde değiştirildiğini iddia etmiştir⁶⁰. Çok sayıda sorunun mevcudluğu nedeniyle Musevi'nin ikinci kere Başbakan olarak atanması da süreci zor da olsa gerçekleştirmiştir.

1985 yılı sonlarında Humeyni'nin varisinin belirlenmesi süreciyle ilişkili olarak üst düzey din adamları arasındaki mücadele de gerginleşmiştir. Humeyni'nin

---

⁵⁹ Agaev, **İran Mejdü Proşlm...**, s. 234.

⁶⁰ İbid., s. 247.

baskıları altında 9 Kasım 1985'te, Uzmanlar Meclisi üye tamsayımının üçte ikisi Mönteziri'nin lehinde oy kullanmıştır.

Mönteziri'nin "İran İslam Devrimi"nin gelecek lideri olarak belirlenmesi, rejimin iç ve dış politikasının, ekonomisinin yönetilmesine, sosyal ve ekonomik reformlar gerçekleştirilmesine, Irak ile savaş ve benzeri önemli konulara ilişkin olarak İran İslam Cumhuriyeti dini liderleri içerisindeki "ılımlı" ve "sert" çizgi yandaşları arasındaki zıtlışmanın daha da artmasına neden olmuştur. Tüm bu sorunların çözümünde ciddi adımların atılmaması ise, ülkede İslam rejimine yönelik tepkilerin artmasına neden olmuştur.

1986 İlkbaharı'nda liberal-burjuvazinin temsilcileri Mönteziri'nin ve Hamaney'in desteği ile konumlarını ve siyasal faaliyetlerini güçlendirmiştir. Mönteziri ve Hamaney'in "Hüccetiye" (köktendinciler) yandaşlarıyla siyasal işbirliğine gitmesi Humeyni'nin tepkisine neden olmuştur. İmam Humeyni, onları Haşimi-Refsencani liderliğindeki ekibin yardımıyla dengelemekteydi. Mayıs 1986'da "İmam çizgisi"nin radikal temsilcileri liberal-burjuvaziyi temsil eden muhaliflere ciddi darbeler vurmuştur. İran'ın Özgürlüğü Uğurunda Hareket'in aralarında Bazargan'ın da bulunduğu 9 yöneticisi gözaltına alınmış, dövülmüş ve birkaç saat sonra serbest bırakılmıştır⁶¹.

"İmam çizgisi"nin radikal yandaşlarının "liberaller"e yönelik saldırıları, aslında Başbakan Musevi ve Ayetullah Mönteziri aleyhindeki adımlardı. 1986 Yazında Haşimi-Refsancani yandaşlarının Musevi'ye ve onun destekçisi Ayetullah

---

⁶¹ A. Z. Arabadjan, "İranskaya Revolyutsiya: Priçini i Uroki: Statya Vtoraya", **Aziya i Afrika Sevodnya**, Moskova, 1986, №4, s. 21.

Möntezeri'ye yönelik eleştirilerinde ciddi artış gözlenmiştir. 1986 Sonbaharında üst düzey dini liderler arasındaki mücadelenin sertleşmesi süreci devam etmiştir.

1987 başları hafızalarda daha çok, Humeyni'nin radikal yandaşlarının "siyasal liberalleşmeyi", iç ve dış politikada daha yumuşak tavır takınılması savunanlara yönelik yeni adımları ile kalmıştır.

1987 İlkbaharında İslam Cumhuriyet Partisi içerisindeki gruplar arasındaki mücadelenin gerginleşmesi, bu partinin geleceğini de kuşku altına almıştır. Mayıs 1987'de cumhurbaşkanı ve parlamento başkanı Humeyni'ye mektup yazarak İslam Cumhuriyet Partisi'nin feshine ilişkin karar almasını rica etmiştir⁶².

İslam Devrim Muhafızları birliğinin İran İslam Cumhuriyeti silahlı kuvvetleri içerisindeki rolünün giderek güçlenmesi, devrim muhafızlarının pratikte ülkenin askeri sanayiini denetimleri altına almalarına yardım etmiştir⁶³.

6 Şubat 1988 tarihinde Humeyni, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın üstünlüğünü sağlamak üzere, kabul edilmiş yasa ve kararların İslami yönetim açısından uygunluğuna karar verebilecek yeni kurum – Asamble oluşturulmuştur. Yeni kurum, aynı zamanda diğer kurumlar arasındaki uyumsuzlukları çözmeğe çalışma, Denetim Konseyi ile parlamento arasındaki görüş farklılıklarını da ortadan kaldırma görevini de üstlenmişti. Diğer önemli din adamları ile beraber Humeyni'nin oğlu Ahmet de Asamblede yer almaktaydı. Humeyni, Denetim Konseyi'nin istifa etmek arzusundaki altı ilahiyatçı-hukukçu üyesini de Asambleye üye olmaya ikna etmişti. Asamblenin oluşturulması, aslında İslami değerlerin devlet çıkarlarına uyumlulaştırılmasının bir örneği olmuştur.

---

⁶² Arabadajan, "İran i Pokistan: Raspredelenie Doxodov v Gorode 60-e", **Naçalo 80-x Godov**, Moskova, Nauka, 1987, s. 141.

⁶³ Avdeeva, **İranskaya Revolyutsiya...**, s. 345.

Tüm bunlara rağmen, bunalım durumu sürmekteydi. Eylül 1988'te Başbakan Musevi istifa dilekçesini sunmuştur. Humeyni ise, ülkenin zor bir durumda olduğunu ileri sürerek, bu şartlar altında Musevi'nin istifa girişimini onaylamayacağı ifade etmiş, hatta bu düşüncesinden dolayı Musevi'yi eleştirmişti. Sonuçta, Musevi istifa kararından vazgeçmiştir⁶⁴.

Üst düzey yetkililer arasındaki gerginliğin ve ülkedeki yönetim bunalımının en önemli göstergelerinden biri Enformasyon Bakanı Muhammedi Reyşehri'nin Ekim 1988'te yaptığı açıklama olmuştur. Reyşehri açıklamasında, ülkede siyasal partilerin kurulmasına ve faaliyetine, sadece genel ulusal çıkarlara, İran İslam Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına hanel getirmemesi ve İslami ilkelere aykırı olmaması şartıyla müsaade edileceğini vurgulamıştır. Bu bildirinin, hapishanelerdeki siyasal tutukluların toplu şekilde idam edilmeye başlandığı sıralarda yayınlanması ilginçti. Aralık 1988'e gelindiğinde artık beş bin rejim aleyhtarı idam edilmişti. Yönetici din adamları, bazı yabancı devletlerin, siyasal muhaliflerin toplu idamlarını durdurma taleplerini dikkate almamaktaydılar⁶⁵.

İslam Devrimi'nden sonra İran'ın iç politik durumu çok karmaşıktı. Ayetullah Humeyni kendi konumunu güçlendirmek amacıyla siyasal rakiplerini etkisizleştirmeye yönelik adımlar atmaktaydı. Ülkedeki ulusal azınlıkların kendi haklarını almak için yürüttükleri mücadele kanlı yöntemlerle bastırılmıştı. En son onaylanmış İran İslam Cumhuriyeti Anayasası ile, Humeyni başta olmakla dini liderlerin konumunun üstünlüğü perçinleşmişti.

---

⁶⁴ **Comhuriye Eslami**, 07 Eylül 1988.

⁶⁵ Avdeeva, **İranskaya Revolyutsiya...**, s. 435.

B. Devrim Sonrası İran'da Ekonomik Durum

Devrim öncesinde İran'da giderek sıklaşan ekonomik bunalımlar, 1978-1979 yıllarındaki büyük çaplı grevlerle birlikte ekonomideki çöküş sürecini hızlandırmaktaydı. Ekonomik çöküş süreci, Bahtiyar hükümeti döneminde kendisini daha belirgin şekilde göstermekteydi. İran İslam Cumhuriyeti ilan edilirken ülke tam ekonomik bunalım dönemi yaşamaktaydı.

Mart 1979'de Gayrı Safi Milli Hasıla bir yıl öncekine oranla % 12.7 oranında azalmıştı. Bunun en önemli nedenlerinden biri, tarım dışındaki tüm ekonomik alanlarda küçülmenin yaşanması olmuştu. Özellikle petrol sanayiinde üretim ciddi boyutlarda azalmıştı⁶⁶.

Petrol ihracatından gelen gelir, bütçenin gelirler kaleminin ve ülkenin döviz rezervinin önemli kısmını oluşturduğundan, petrol ihracatındaki düşüş ülke ekonomisinin küçülmesine özellikle de döviz konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmasına yol açmıştır.Devrimin hemen öncesinde yıllık enflasyon oranı % 30' varmıştı. Yaşam % 62 oranında daha pahalı hale gelmişti⁶⁷. Devrim öncesinde bütçe açığı % 40 oranına varmıştı. Hükümetin petrol gelirleri 1972'de 2.3 milyar dolardan, 1977'de 20 milyar dolara ulaşmıştır⁶⁸.

Bu sıralarda sanayi tesislerinin büyük çoğunluğu çalışmalarını durdurmuştu. Yaklaşık 9-10 milyonluk çalışabilir nüfusun 3.5 milyonu çalışmamaktaydı. Banka sistemi iflas düzeydeydi.

---

⁶⁶ *Salnameyi Amane Sale 1361*, Tahran, 1984, s. 782.

⁶⁷ *Quarterly Economic Review of Iran*, Annual Supplement 1982, s. 21.

⁶⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu...*, s. 526.

Aslında yeni rejim kurulduğunda, eskiden onlara büyük ölçüde dağılmış bir ekonomik düzen miras kalmıştı. Yeni yönetimin liderleri olan Humeyni ve Bazargani ciddi ekonomik plan ve programlara sahip değillerdi. İslam toplumunun geleceğine ilişkin olarak ortaya koydukları görüşler içerisinde ekonominin payına pek fazla bir şey düşmemektedir. Bu liderlerin ekonomik konularda ortaya koydukları görüşler çok genel ve teorik nitelikliydi.

Humeyni’de toplumsal ekonomik düzene ilişkin daha belirgin görüşlerin oluşmasında, Irak’ta muhaceret hayatı yaşarken etkilendiği Şii ideolog Muhammed Bağır Es-Sadr’ın görüşleri önemli rol oynamıştı. İran’da oluşturulmak istenen düzenin ekonomik boyutuna ilişkin görüşler, Humeyni’nin ekonomi danışmanlığını da yapmış İran’ın ilk Cumhurbaşkanı Ebülhasan Benisadr tarafından yazılmış olan “Tevhit Ekonomisi” isimli kitapta yer almıştı⁶⁹.

İslam ve İslam cumhuriyetinin ekonomik alandaki en önemli ilkesi olan tevhit (birlik, ilahi uyumluluk) özel ve kamusal mülkiyetin organik olarak bağlı olması esasına dayanmaktaydı. Emeğinin karşılığı olarak pay alma, tevhit ekonomisinin sadece başlangıç aşaması için geçerliydi.

Mehdi Bazargani ve kabinesinin üyelerinin büyük çoğunluğu “İslam yolu” kalkınma modelinin liberal-burjuva şeklini savunmaktaydılar. Belirli ekonomi politikasının hazırlanması ve yürütülmesi çalışmaları, geçici hükümet ile fiili teokratik yönetim – İslam Devrim Konseyi arasındaki sert mücadelenin yaşandığı şartlar altında yaşama geçirilmeye çalışılmaktaydı.

Devrim sonrasında Şah’ın tüm malvarlığına el konması, kendi malvarlıklarının da kamulaştırılacağı endişesi içerisindeki işadamlarını

---

⁶⁹ S. L. Agaev, **İran: Rojdenie Respubliki**, Moskova, 1984, s. 179.

heyecanlandırmaktaydı. Humeyni tarafından hükümetin devre dışı bırakılması suretiyle alınmış olan, bazı hizmet sektörü çalışmalarının bedava olmasına ilişkin karar kısa süre içerisinde iptal edilmiştir.

Hükümet, büyük sanayi kuruluşlarında idari konseyler oluşturmak suretiyle üretim faaliyetlerinin normale dönmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede üretimin azalmasını tetikleyen en önemli konulardan birisi olan grevlere ilişkin olarak sert önlemler alınması gündeme gelmiştir. Buna paralel olarak, mevcut grevlerin baskısı ile burjuvazinin çıkarlarına tam da zıt olmayan, aynı zamanda yoksul kesimin çıkarlarının savunulması açısından önem taşıyan bazı kararlar da alınmıştır. Bu kararlar arasında İşsizler Fonu'nun oluşturulması (Mart 1979), işçilerin işten atılmalarının yasaklanması (Temmuz 1979), evsizlere ev verilmesi için, yapımı tamamlanmamış konutların müteahhitlerden alınması, sanayi kuruluşlarında düşük maaşla çalışan işçilerin ve düşük maaşlı memurların maaşlarının iki kat artırılması ve benzeri kararlar dikkat çekmekteydi.⁷⁰

Sanayi üretiminin azalması sürmekteydi. İran Merkez Bankası verilerine göre, Mart 1979-Haziran 1979 arası dönemde üretim bir önceki yılın aynı dönemine oranla % 40 oranında azalma göstermişti. Ülkedeki sanayi kuruluşlarının % 80'nin mali, % 56'nın yönetsel, % 80'nin hammadde sıkıntısı bulunmaktaydı⁷¹.

Sanayi ve bankacılık sektörünün dağıldığı, işsizliğin ve enflasyon oranının arttığı bir ortamda millileştirme (kamulaştırma) düşüncesinin propagandası güçlenmekteydi. Bankacılık sisteminin millileştirilmesi, rejime mali araçlarını ve

---

⁷⁰Avdeeva, **İranskaya Revolyutsiya...**, s. 195.

⁷¹M. S. İvanov, "Antinarodnyy Karakter Pravleniya Dinastii Peklevi v İrane", **Voprosi İstorii**, 1980, Sayı 11, s. 60.

kaynakları tam kontrolüne alma olanağı verecekti⁷². Bankaların ardından on büyük özel sigorta şirketi de millileştirilmiştir. Millileştirmenin önemli sonuçlarından biri özel girişimcilik alanındaki yoğunluğun azalması olmuştur.

1979 ortalarından itibaren hükümet fiili otokrasi çizgisinden geri çekilmiştir. 1979 Yazında ve Sonbaharında hükümet, yabancı şirketleri ve özel uzmanları İran'da çalışmaya davet etmek üzere Batılı ülkelere heyetler yollamıştır. Bazargan hükümetinin bu çalışması da, onun istifa ettirilmesi için ileri sürülen nedenler arasında yer almaktaydı. Bazargan, Eylül 1979'da gerçekleştirilen ekonomi değerlendirme toplantısında, İran ekonomisinin İslamlaştırılması girişimlerini eleştirmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'na göre, "İran İslam Cumhuriyeti'nin ekonomik sisteminin" üç ayağı bulunmaktadır: devlet, kooperatif, özel alanlar (44. madde). Anayasa devlet ekonomisinin sınırlarını da belirlemiştir. İçerisinde ağır sanayi de bulunmak kaydıyla sanayiinin tüm önemli yönleri, dış ticaret, büyük madenler, bankacılık sistemi, sigortacılık, elektroenerji sistemi, radyo ve televizyon yayıncılığı, posta ve telgraf, havacılık, sivil deniz taşımacılığı, otomobil ve demiryolları bu alanda yer almaktaydı.⁷³

İkinci kısım ise – İslami değerler temel alınarak kentlerde ve köylerde üretim ve dağıtım alanlarında oluşturulmuş olan kooperatifler yer almaktaydı. Anayasanın 44. maddesine göre, özel alanlarda yürütülen ekonomik faaliyetler, devlet ve kooperatiflerce yürütülecek ekonomik çalışmaları tamamlar nitelikte olacaktı. İslam Cumhuriyet Partisi'nin 1981'de onayladığı ekonomik program aslında küçük

---

⁷² **Iran Economic Service**, 12 Mart 1979.

⁷³ **İran İslam Cümhuriyetinin Esas Qanunu**, Bakü, 1993, s. 39-40.

burjuvaziye destekleyici nitelik taşımaktaydı. Bu program, partinin kapatıldığı döneme kadarki sürede bir nevi resmi ekonomik program niteliği de taşımaktaydı. İslam Cumhuriyet Partisi tarafından hazırlanmış olan programda küçük ölçekli işletmelere büyük önem verilmesi hususu açıkça vurgulanmaktaydı.

Toprak mülkiyeti sahipliğine ilişkin kuralların değiştirilmesi yandaşı olan Bazargan hükümetinin istifasının ardından, İslam Devrim Konseyi 27 Şubat 1980'de tarımcılık alanındaki ilk önemli yasayı -toprakların paylanması ve verimli kullanılmasına ilişkin yasayı çıkarmıştır. Yasa, topraksız ve arsası küçük olan köylülere, tarım alanında yükseköğrenim gören öğrencilere, tüm işçilere, kullanılmamış, devlet ve şah ailesine ait toprakların yanı sıra, müteşebbislerin sahibi oldukları arsalardan fazlalık olarak görülenlerin verilmesini öngörmektedir. Büyük ölçekli kuruluş sahibi müteşebbislerden arsalarının bir bölümü ve ekilmeyen tüm arsalar alınmaktaydı. Bu yönü itibarıyla yasa, aslında toprak paylaşımını düzenleyen bir yasa idi.⁷⁴

Yasanın çıkması büyük arsa sahipleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Üst düzey yetkililer arasında da yasanın uygulanması konusunda çekişmeler vardı. Yasa açıkça eleştirilmekteydi. Yasa aleyhtarları, onun getirdiği düzenlemelerin özel mülkiyetin kutsallığına ilişkin dinsel kuralları çiğnediğini ifade etmekteydiler.

Kasım 1981'de parlamentoda görüşülmeye başlanan yeni Tarım Yasası taslağı, toprak sahiplerine ciddi yardımlar öngörmekteydi. Fakat, bu yasa taslağı, toprak sahiplerinin statülerini tam olarak düzenlemediği gerekçesiyle eleştirilmiş ve bu nedenle reddedilmişti. Aralık 1982'de parlamento tarafından onaylanan yasa

---

⁷⁴ A. A. Zargarov, "Sovremenniy İnan: Politika i Ekonomika", *Elm*, Bakü, 1981, Sayı 62, s. 79.

taslağı bir önceki taslaktan sadece bir konuda farklılık göstermekteydi.⁷⁵ Yeni taslakta arsaların ekilmeyen kısımlarının paylaşımına ilişkin düzenlemeler yer almaktaydı⁷⁶. Toprakların genel paylaşımı kuralları ise önceki taslakta olduğu gibi durmaktaydı. Fakat hatta bu son taslakta bile, tarımsal üretim yapan kuruluşların oluşturulmasına ve tarım teknolojileri sahibi olmaya olanak tanıyan bu taslak bile tam olarak yasalaşamadı. Ocak 1983'te Denetim Konseyi, Anayasaya ve şeriata aykırı olduğunu ileri sürerek yasayı onaylamadı. Humeyni'nin resmi olmayan talimatı ile, daha önce toprakların paylaşımıyla uğraşmak üzere oluşturulmuş olan yedi kişilik yerel komisyonların çalışmaları 1984 İlkbaharında tam olarak durdurulmuştur. 1984'te yeni yasa taslağı hazırlanmıştır. Yeni taslak, büyük arsa sahiplerinden topraklarının önemli bir kısmının satın alınmasını ve bu toprakların artık topraksız veya küçük arsa sahiplerine değil, topraktan daha çok verimlilik alan işletmecilere verilmesini öngörmekteydi. Yeni taslakta, toprak paylaşımına ilişkin diğer hususlara da değinilmişti. Bu taslak da öncekilerle aynı kaderi paylaşmış ve reddedilmiştir. Nihayet, Kasım 1986'da parlamento, toprakların yeniden paylaşımına son veren, fakat bu döneme kadar gerçekleştirilmiş olan paylaşımı da resmileştiren yasa taslağını onaylamıştır.⁷⁷

İran'ın dış ticareti de, devlet tarafından yürütülmesi öngörülen ekonomik çalışmalar arasında sayılmaktaydı. Mart 1980'de İslam Devrim Konseyi, dış ticaretin devletleştirilmesine ilişkin yasa taslağı konusunda olumlu görüş bildirmiştir. Fakat, Mayıs 1980'de seçilmiş parlamento iki kere arka arkaya taslağı reddetti. Kasım 1981'de yeni yasa taslağı hazırlandı.

---

⁷⁵ Avdeeva, **İranskaya Revolyutsiya...**, s. 350.

⁷⁶ İbid, s. 351.

⁷⁷ İbid, s. 353.

Vergileme sistemi konusunda da ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Dünya piyasalarında petrolün fiyatının düşüşü ile ilişkili olarak mevcut vergi sisteminin gözden geçirilmesi daha da önemli hale gelmişti. Ekonomi Bakanlığı uzmanlarının araştırmalarına göre, 1983-1984 yıllarında özel müteşebbis sahiplerinin sayısının yaklaşık 2.5 milyonu bulmasına rağmen, sadece bir milyon işadamı vergisini ödemekteydi⁷⁸. Fakat, özellikle ticaret sektöründeki vergilerin artırılması girişimleri sert tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle pazar çalışanları açık itirazda bulunmaktaydılar. Hatta, Ayetullah Golpayegani vergilerin ödenilmesinin şeriata zıt olmasına ilişkin fetva yayınlamıştır.

Vergi sisteminin değiştirilmesine ilişkin hükümet uygulamalarının destekçisi olan Humeyni'nin duruma müdahalesi gerekmiştir. 1980-1984 döneminde özel işletmelerin, devlet işletmelerinin, kooperatiflerin çalışma kurallarına ve birinci kalkınma planına ilişkin yasa tasarısının çeşitli varyasyonları parlamentoya sunulmuştur. Bunlar içerisinde sadece “Özel İşletmelerin Üretim Çalışmalarının Niteliği ve Çerçevesi Yasası” parlamento tarafından onaylanmıştır.⁷⁹

Hatta, plan-bütçe komitesi tarafından hazırlanmış olan ve Ağustos 1982'de Bakanlar Kurulu'na bağlı Yüksek Ekonomi Konseyi tarafından onaylanan İran İslam Cumhuriyeti'nin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Kalkınmasına İlişkin Birinci Beşyıllık Plan da tam olarak resmileşmemiştir. Bu planın yasalasamamasının nedeni olarak, planda küçük ölçekli tarım ve sanayi işletmelerin sahiplerinin yeterince güvence altına alınmamış olması gösterilmekteydi. İkinci dönem İran İslam Cumhuriyeti Parlamentosu'nun çalışmaları sırasında, üst düzey gruplar arasında

---

⁷⁸ “Vnutrennaya Politika İrana”, <http://kurg.rtcomm.ru>, 10 Ekim 2006.

⁷⁹ **Ближний Восток и Современность**, Выпуск Второй, Moskova, Blijnevostochnaya Biblioteka, 1996, s. 113.

ekonomi politikalarına ilişkin tartışmalar devam etmiştir. Parlamento çalışmalarının sadece ilk altı ayı içerisinde milletvekilleri hükümete 600'e yakın soru önergesi yöneltmişlerdi.⁸⁰ Denetim Konseyi üyelerinin ve milletvekillerinin bir kısmı, "İslam ekonomisinin" temellerinin yasama yoluyla belirlenmesi uğruna mücadelelerini sürdürmekteydiler.

İran'ın 1980'lerdeki ekonomik yaşamı, 1970'lerdeki dünya ekonomik bunalımı, 1978-1979 yıllarının devrimsel söylemi, ülkede ekonomik sistemin ve siyasal çizginin hızlı değişimi, ekonomik sistemin büyük ölçüde dağılması, 1980 yılında emperyalist devletlerin İran'a ekonomik ambargo uygulamaları, Eylül 1980'de başlamış olan İran-İrak savaşı, dini lider gruplaşmaları arasında giderek keskinleşen mücadele ve benzeri iç ve dış gelişmelerin etkisinde devam etmekteydi.⁸¹

Petrol ihracatının azalması ve Irak ile sürdürülen savaş, İran ekonomisini olumsuz etkilemekteydi. Savaşın sürdürülmesi için her yıl bütçenin yaklaşık %13-14'ü ayrılmaktaydı. Bunun yanı sıra, bütçenin yaklaşık % 5'i dağılmış kurumların onarılmasına harcanmaktaydı⁸². İran'a verilmiş ekonomik zararın yarısından fazlası petrol sektörüne değmişti.

Abadan petrol arıtma tesislerinin dağılması nedeniyle, İran hem petrol ürünleri ithal etmek hem de çalışmalarını sürdüren diğer petrol arıtma tesislerini onarmak için ciddi kaynak ayırma zorunda kalmaktaydı. İran, ihraç ettiği petrolün yaklaşık % 20'ni, petrol ürünleri almak amacıyla Güney Kore'ye, İspanya'ya ve diğer bazı ülkelere yollamaktaydı. 1987'ye gelindiğinde Abadan ve Kermanshah'taki

---

⁸⁰ Avdeeva, **İranskaya Revolyutsiya...**, s. 355.

⁸¹ АГІ, **2000'li Yıllarda...**, s. 204.

⁸² Niyazmatov, **İrano-İrakskiy Konflikt**, s. 105.

petrol arıtma tesisleri çalışmalarını tamamen durdurmuş, Tahran, Tebriz ve İsfahan'daki fabrikalar ise kısmi zarar görmüşlerdi.

Savaş bölgesinde daha önceden yapımı öngörülen, stratejik nitelikli sanayi tesislerinin inşaat çalışmaları durdurulmuştu. 1987'de hazırlanmış sanayi gelişim stratejisi, ürünlerin kalitesinin yükseltilmesini ve 1987'ye kadar yapımı başlanmış kuruluşların inşasının tamamlanmasını öngörmekteydi⁸³.

Devlet tarafından finanse edilen ve özellikle de döviz kaynağı ile beslenen alanlar içerisinde kimya, şeker, çimento, ilaç sanayileri, süt üretimi, çocuk mamalarının üretimi, hayvancılık için yem üretilmesi alanları öncelik teşkil etmekteydi.

İslam rejiminin kurulduğundan o döneme kadarki sürede, devrime kadarki döneme oranla devletin ekonomideki payının ciddi biçimde arttığı gözlenmekteydi. Bu gelişme, hem devletin günlük amaçlarıyla, hem de dini liderlerin İslami toplum için öngördükleri ideolojik ekonomik sistem anlayışıyla uyuşmaktaydı. Ekonomide devletin payının artması, rejime, askeri ihtiyaçlarını karşılamak için ekonomiyi istediği gibi yönlendirme olanağı da sunmaktaydı. Devlet giderek daha büyük ekonomik işletmelere sahip olmaktaydı.

El konmuş olan özel kuruluşların bir kısmı İslami vakıflara devredilmişti. Sanayi kuruluşlarına sahip İslami vakıflar içerisinde en büyüğü Yoksullar Vakfı idi. Bu vakfin malvarlığı, daha 1986 yılı için 481 milyar İran Rialı tutarındaydı. "İrna",

---

⁸³ **Ettelat**, 11 Ağustos 1987.

“Plaskokar”, “Aliaf”, “General Tayer” lastik fabrikası ve benzeri bazı kuruluşların mülkiyeti ve işletmesi bu vakfa devredilmişti⁸⁴.

Anayasanın öngördüğü ekonomi alanlarından birisi olarak oluşturulmuş olan kooperatifler İran İslam Cumhuriyeti ekonomisinde önemli yer tutmaktadır. Kooperatifler, yasalaşma ve kredilerden yararlanma sürecinde ciddi kolaylıklara sahiptiler. Dağıtım işini yapanlar dışındaki tüm kooperatifler önemli vergilerden muaf tutulmuşlardı. Sınır bölgelerinde oluşturulmuş olan kooperatifler için ihracat ve ithalatta özel muafiyetler ve kolaylıklar sağlanmaktaydı.

İslam rejimi döneminde kentlerde de kooperatif faaliyetleri yaygınlaşmıştı. İran’da hemen hemen tüm aileler bir şekilde kooperatiflerle ilişkiliydi. Kooperatif türü çalışmalar ticaret sektöründe de geniş yer bulmuştu. Bir ticari kooperatifte yaklaşık bin kişi çalışmaktaydı.

Devlet olanaklarının önemli kısmının savaşa harcanması, özel sektörün desteklenmesi konusunda yönetimi sınırlamaktaydı. Sanayi başta olmakla önemli ekonomik faaliyet alanlarının devletin kontrolünde olması, ithalatın devlet denetimine bağlı tutulması, fiyatların devlet tarafından belirlenmesi ve benzeri hususlar, önceki rejimde olduğu gibi yeni rejimde de piyasa ilişkilerinin belirlenmesi sürecine ciddi müdahalelerdi.

1980’lerin ilk yarısında tarım sektörünün gelişmesi, özellikle 1970’li yıllarda temeli atılmış sosyal-ekonomik altyapının üzerindeki çalışmaların sonucuydu. Devrim sonrasındaki ilk yıllarda el konmuş toprakların paylaşımı, fiiliyatta toprak (arsa) sahipliği kurumunun yapısını değiştirmemiştir. Tarım politikalarının temel amacı, tüm tarım ürünlerinin, ama özellikle de tahıl ürünlerinin devlete verilmesinin

---

⁸⁴ Agaev, **İran Mejdu Proşlm...**, s. 202-204.

heveslendirilmesi yoluyla genel üretim artışının sağlanmasıydı. Devlet alış fiyatını birkaç kat artırmıştı⁸⁵.

İşletmelerin ciddi biçimde dağınık ve toprak reformunun gerçekleşmemiş olması, tarım alanında üretimin arzu edilen düzeye erişmesini önleyen etkenlerdendi.

1980'lerin ortalarında büyük kentlere yoğun göçler yaşanması konut sıkıntısının da ciddi boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Bu aynı zamanda kentli nüfus içerisinde işsizlik oranının artmasına da yol açmıştır.

Enflasyon oranında da ciddi artış söz konusuydu. Resmi verilere göre, yıllık enflasyon oranı % 12-13 civarındaydı. Piyasa fiyatları üzerinde yapılan değerlendirmelerde ise bu oran yaklaşık % 40-50'lerde dolaşmaktaydı⁸⁶.

1979-1991 arasındaki yıllarda dini liderlerin siyasal çıkarları büyük ölçüde askeri amaçlar doğrultusunda ortaya konmaktaydı. Ekonomik görevler ise savaşın yürütülmesi için gerekli ekonomik ve sosyal yükümlülüklerin yerine getirilmesi doğrultusunda idi. Siyasal diktatörlüğün ekonomide devletin rolünü ciddi boyutlara taşınması, rejime ekonomide bunları yapma olanağı vermektedir.

İran'da İslam Devrimi gerçekleştirildikten sonra, ekonominin hemen hemen tüm alanlarında bunalım yaşanmaktaydı. Şah döneminde İran ekonomisinin önemli ölçüde petrol ihracatına dayandırılması ve ekonominin önemli alanlarının büyük ölçüde Batılı şirketlerin kontrolünde olması, devrim sonrası İran ekonomisinde kendi olumsuz etkisini göstermiştir. Nitekim, devrim sonrası ABD ve diğer bazı Batılı ülkelerle ilişkilerin durdurulması ve petrol üretiminin azalması İran'ın mali-ekonomik durumunu felç olma düzeyine kadar geriletmiştir. Devrim olayları

---

⁸⁵ **The Middle East Economic Digest**, 1987, No 37, s. 44.

⁸⁶ **The Economist**, 02 Nisan 1988, s. 35.

sirasında mitingler ve gösteriler gerçekleştirilirken fabrikalarda ve diğer sanayi tesislerinde çalışmaların durdurulması üretimin ciddi boyutlarda azalmasına neden olmuştu.

Yeni üretim alanlarının oluşturulması için gerekli mali kaynaklar konusunda sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bankaların çalışmaların durma noktasındaydı. Devrim öncesi halka verilmiş vaatler yerine getirilememişti. Tüm bunlara İran-Irak savaşının başlaması da eklenince, genel ekonomik durumdaki kötüleşme önlenemez boyuta gelmişti.

C. Devrim Sonrası İran Dış Politikası

İran'da 1978-1979 yıllarında gerçekleşen devrim iki önemli yönüyle dikkat çekmekteydi. Gelişmeler hem ciddi içsel hem de dışsal boyutlara sahipti. Devrimle sonuçlanan mücadele hem Şah'ın baskıcı rejimine hem de uluslararası emperyalizme karşı yürütülmekteydi.

Halk kitlelerinin ve devrim sürecinde yer alan önemli güçlerin yüksek emperyalizm karşıtı duygulara sahip olmaları devrim sonrası gelişmelerde kendisini açıkça göstermiş, İslam Devrimi sonrasında ilk aylarda yoğun olarak emperyalizm karşıtı kararları alınmış ve bu doğrultuda pratik adımlar atılmıştır.

Geçici Devrim Hükümeti'nin dış politikaya ilişkin en önemli adımlarından birisi, Şubat 1979'da İran'ın CENTO'dan ayrılması kararı olmuştur. Bu askeri ittifakın İran sınırları içerisindeki tüm büroları kapatılmış, ittifak çerçevesindeki tüm ortak ekonomik çalışmalar durdurulmuştur. İran'ın ardından Pakistan da ittifaktan ayrılma doğrultusunda karar almış ve daha sonra ittifaka son verilmiştir.⁸⁷

İran'ın dünya kapitalist petrol sistemi içerisindeki yerini adil bulmayan Geçici Devrim Hükümeti, durumu değiştirmek amacıyla Uluslararası Petrol Konsorsiyumu ile bağlanmış 1973 tarihli anlaşmayı iptal etmiştir. Bu karar sonrasında, ABD, Batı Avrupa ülkeleri ve Japon şirketlerinin İran'dan önceki şartlarla petrol alımı ve işlenmesi durdurulmuştur. İran, İsrail ve Güney Afrika Cumhuriyeti ile olan tüm ilişkilerini kesmiş, bu ülkelere petrol ve askeri malzeme ihracatını durdurmuş, Camp David Anlaşması'na karşı çıkmış ve Mısır ile diplomatik

---

⁸⁷ A. Z. Arabadjan, "İranskaya Revolyutsiya: Priçini i Uroki"..., s. 21.

ilişkileri durdurmuştur. İran, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü resmen tanımış, Tahran'da temsilcilik açmasına izin vermiştir. Filistinlilere yardım yapılmasına başlanmıştır. FKÖ Yürütme Kurulu Başkanı Yaser Arafat devrim sonrası İran'ı ziyaret eden ilk yabancı lider olmuştur.⁸⁸

25 Nisan 1979'da Küba resmi heyeti İran'ı ziyaret etmiştir. Daha önceki Şah rejimi Küba ile resmi ilişki kurmamaktaydı. İran, emperyalizm karşıtı özgürlük hareketlerini desteklediğini ifade ederek, Zimbabwe'nin (1980'ne kadar Güney Rodezya) mücadeleci halkıyla dayanışma içerisinde olduğunu ifade etmiş, Nikaragua'nın ve Angola Halk Cumhuriyeti'nin devrimci yönetimlerini tanımıştır. Hindistan ile ilişkilerini geliştirmiştir. İran, Bağlantısızlar Hareketi'ne katılmak için başvuruda bulunmuştur.

Yeni yönetimin dış politikada attığı adımlar devrimci ve birbirini takip eder nitelikte olmuştur. Yeni adımlar, Şah aleyhtarı çeşitli siyasal güçlerin düşüncelerini yansıtmaktaydı. İslam Devrimi sonrası atılan adımlar, yeniden yapılanma çalışmalarına halk kitlelerinin desteğinin daha da artmasına yönelik unsurlar da içermektedir.⁸⁹

Fakat, devrim emperyalizm karşıtı şiarlar altında gerçekleşmiş olsa da, yeni yönetim içerisinde kapitalist ülkelerle ilişkilerin geleceği konusunda görüş birliği bulunmamaktaydı. Bunun temel nedenlerinden birisi olarak, şah aleyhinde ortak çatı altında toplanmış olan grubun kendi içerisinde bütünlük teşkil etmemesi ve ayrımların giderek belirginleşmesi olarak gösterilmektedir. Humeyni'nin yüksek nüfuzundan yararlanmaya çalışan din adamları yönetimi kendi tekellerine tutmayı ve

---

⁸⁸ Avdeeva, **İranskaya Revolyutsiya...**,s.385

⁸⁹ S. M. Aliev, "Problemi Politiçeskogo Razvitiya İrana", **Aziya i Afrika Segodnya**,1980, №11, s. 18.

İran'ın kültürel, ekonomik ve siyasal yaşamında Batı'nın etkisini azaltmayı hedeflemekteydiler. M. Bazargan liderliğindeki geçici hükümet ve onun yandaşları ise emperyalist devletlerin politikalarına karşı mücadele etmekle beraber, burjuva demokrasisi laiklik ilkesini de gözeten yeniden yapılanma çabaları içerisindeydiler. Bu grup aynı zamanda, İran'ın ABD ve diğer kapitalist ülkelerle eşitlik ilkesi çerçevesinde ilişkilerini sürdürmesinden yana tavır da sergilemekteydiler. Dış politikadaki en önemli görüş farklılığı bu noktada ortaya çıkmaktaydı.

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika çizgisinde daha sonralar gerçekleşmiş olan evrimin en önemli nedenlerinden birisi de Humeyni ile M. Bazargan hükümeti arasında iç ve dış politika konularına yaklaşımlardaki farklılığın belirginleşmesi ve aralarında ciddi mücadele yaşanması olmuştur.

Elemanlarının büyük çoğunluğu Batı'da eğitim görmüş ve Batı değerlerine önem veren kişiler olan liberal burjuvazi (bu listeye aydınlar da dahil edilebilir) devrimi, aslında İran'ın kapitalist gelişimi yolunda bir adım olarak görmekteydiler. Yönetim ise kapitalist Batı ülkeleri ile ilişkiler konusunda farklı düşünmekteydi. Yabancı şirketler ve devletler ile olan anlaşmaların iptali sürecinde Bazargan hükümeti genel yönetime oranla ciddi kararsızlık içerisindeydi. Tüm bunlara rağmen, devrimden sonraki ilk aylar içerisinde birçok Batı ülkeleriyle İran arasında var olan siyasal ve ekonomik ilişkilere ciddi sınırlamalar getirilmişti. Bu durum aslında hem de çok sayıda kapitalist ülkenin İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik tutumunun belirsiz olmasında da kaynaklanmaktaydı. Bu dönemde Batı basını, İran'ın tek başına ayakta kalamayacağını, Humeyni istese de istemese de İran'ın Batılı ülkelerle ilişki geliştirmek zorunda kalacağını yazmaktaydı. Fakat İslami yönetim, İİC'nin

kuruluşunun hemen arkasından “büyük şeytan” olarak nitelendirdiği ABD aleyhinde adeta “soğuk savaş” yürütmekteydi⁹⁰.

Yukarıda ifade edilen düşünce gerçekleşmiş ve ekonomik tecritten kurtulmaya çalışan Bazargan hükümeti dış ekonomik ilişkilerini büyük ölçüde onarmıştır. Mart 1979’da petrol ihracatı yeniden gerçekleştirilmeye başlamıştır. Fakat, hükümet, petrol ihracatının devrimden önceki miktarın yarısını geçmeyeceklerini açıklamıştır⁹¹. Petrol ihracatı normal uluslararası piyasa fiyatlarıyla gerçekleştirilmekteydi. İhracat hem tek parti satışlar şekilden, hem de uzun dönemli anlaşmalarla gerçekleştirilmekteydi. Bazargan yönetiminin petrol politikası, İran’ın mali açıdan önemli ölçüde rahatlamasına olanak tanımıştır.

Bazargan hükümetinin istifa ettirilmesi, yönetimin tamamen din adamlarının elinde toplanması yolunda önemli bir aşama olarak görülmekteydi. Bu süreç sonrasında ülke yönetiminin odak noktası İslam Devrim Konseyi olmuştur. Ancak dış politikaya ilişkin konularda, özellikle ABD’nin İran Büyükelçiliği’nin basılması sırasında rehin alınmış olan kişilerin geleceklerine ilişkin olarak İslam Devrim Konseyi üyeleri arasında da görüş birliği bulunmamaktaydı. Dini sıfatları bulunmayan liderler olan Ekonomi ve Maliye Bakanı E. Benisadr (aynı zamanda İçişleri Bakanı görevini de geçici olarak yürütmekteydi) ile İran Radyo Televizyon Kurumu’nun Genel Müdürü S. Kutupzade İran’ın Batı ile ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Bu kişiler ABD Büyükelçiliği’nin basılmasını, hem iç siyasal durumun hem de dış politikanın normalleştirilmesi açısından olumsuz gelişme olarak görmekte ve rehine krizinin biran evvel çözüme kavuşturulması

---

⁹⁰ V. İ. Sajin, “İranskaya”perestroyka i SŞA”, **Blijniy Vostok i Sovremennost**, Sbornik statey, Moskova, Nauka, 2000, s. 214-222.

⁹¹ Kremenyuk, **Borba Vaşintona Protiv...**, s. 98.

gerektiğini ileri sürmekteydiler. Humeyni ve yandaşları için ise Amerikan karşıtlığı taktiksel bir çizgi niteliğindedi. Bu çizgi, kamuoyunun Şii liderler çevresinde kenetlenmesini ve yeni rejimin güçlenmesini sağlamayı hedeflemekteydi.

İran Anayasası'nda Humeyni ve yandaşlarının dış politika konularına ilişkin doktrinsel düşünceleri yer almış hatta daha da ileri boyutlara taşınmıştı. Dinsel liderlerin dış politikaya ilişkin görüşleri Anayasada iki boyutlu olarak yer almaktaydı. Bazı maddeler emperyalizm karşıtı hususlar içermekte, diğer bir grup maddede ise genel İslami çıkarlar ortaya konmaya çalışılmıştır⁹². Anayasada yabancı devletlerin, İran'ın siyasal ve ekonomik yaşamındaki yerini daraltan maddeler yer almıştır. 146. madde asivil amaçlar için dahi olsa İran içerisinde yabancı askeri üslerin kurulmasına izin verilmemesini öngörmekteydi. Bu, İran açısından çok önemli bir gelişmeydi.

Anayasanın bu maddeleri İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Benisadr'ın dış politika çizgisinin belirlenmesi açısından da ciddi etkiye sahip olmuştur. Bu çizgi aslında büyük ölçüde emperyalizm karşıtı niteliğe sahip olmuştur. Fakat, bunun yanında Cumhurbaşkanı Benisadr ekonomik gereksinimlerini de göz önünde bulundurarak, İran'ın gelişmiş kapitalist ülkeler ile ilişkilerinin gelişmesi yönünde de adımlar atılmasını savunmaktaydı. Özellikle, Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya ile ilişkilere daha fazla önem verilmekteydi.

Ekonomik ve siyasal nitelikli bazı önemli gelişmeler yüzünden İran'ın dış ilişkilerinin bozulması ve 1979-1980 yıllarında ithalatın ciddi boyutlarda azalması, ülkede genel olarak üretimin zayıflamasına, işsizlik oranının artmasına, enflasyon oranının giderek yükselmesine ve diğer olumsuz sosyal-ekonomik gelişmelerin

---

⁹² **Ganune Asasiye Comhuruye Eslamiye İran**, Tahran, 1989, s. 80.

yaşanmasına neden olmuştur. Bu şartlar altında Benisadr yeni dış politika çizgisi ortaya koymaya, ABD’li rehinelere ilişkin krizi çözmeye ve İran’ın dış politikadaki kuşatılmışlığını ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetler içerisinde olmuştur. Benisadr görüşlerini şu şekilde ortaya koymaktaydı: “Biz taraflardan birisine bağımlı kalmadan, hem Doğu hem de Batı ile ilişkilerimizi açık tutmak zorundayız”⁹³.

ABD ve diğer bazı kapitalist devletler ile ekonomik ve siyasal ilişkilerin kesilmiş olması İran’ın dış politika çizgisinde bazı değişiklikleri zorunlu kılmaktaydı. Oluşmuş olan bunalım durumundan çıkılması için İslami yönetimin liderleri, aslında kendi ilan ettiği kalkınma stratejisi ile çelişen diplomatik adımlar atmak zorunda kalmıştır. Tahran yönetimi, İran’a bazı önemli ürünleri yollamaları için Sovyetler Birliği yönetimine ve Doğu Avrupa Sosyalist ülkelerine çağrıda bulunmuştur. Daha ilk başlardan itibaren İran devrimini savunmuş olan Sosyalist ülkeler, kendi çıkarlarını da göz önünde bulundurarak, ağır durumda İran’a yardım göstermiştir⁹⁴.

Sosyalist ülkelerle geliştirilmiş olan ilişkiler İran İslam Cumhuriyeti’nde aslında tepkiyle karşılanmaktaydı. İran medyasında Sovyetler karşıtı propaganda güçlenmiştir. Yapılan propagandalarda İran toplumunu muhtemel komünist tehlikesi ile korkutulmak suretiyle Sovyetler Birliği’nden uzak tutulmaya çalışılmaktaydı. O sıralarda sadece milletvekili olan M. Bazargan’ın aşağıdaki konuşması çok ilginçti: “Biz ABD ve Sovyetler Birliği ile aynı anda mücadele edemeyiz. Fakat, komünistlerin İran için daha ciddi tehlike teşkil etmeye başladığını da gözden kaçıramayız”. İran Dışişleri Bakanı S. Kutpzade Sovyetler Birliği karşıtı sert

---

⁹³ **Keyhan**, 21 mehr 1379 (2001).

⁹⁴ **Pravda**, 19 Şubat 1983.

açıklamalar yapmaktaydı.⁹⁵ Sovyetler Birliği özellikle Afganistan saldırısı nedeniyle sert eleştirilere maruz kalmaktaydı. Bu arada İran Afganistan'daki mücahitlere yardım göstermeye başlamıştır.

Bu son gelişmeler İran'ın İslami yönetimini Sosyalist ülkeler ile daha önceden uzlaşmaya vardığı konularda ön hazırlığını yaptığı bazı anlaşmaları yapmaktan bile çekindirmiştir. Bu şartlar altında, E. Benisadr İran'ın dış ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesinde kapitalist ülkeleri ile, özellikle de Müslüman ülkeler ile ilişkileri öncelikli alanlar olarak belirlemiştir.

İran öncelikle kendisine yönelik yaptırımların uygulanması sürecinde yer almamış kapitalist ülkeler ile ilişkilerini geliştirmekteydi. Örneğin, İspanya, İsviçre, Yeni Zelanda, Finlandiya, Avusturya bu tür ülkeler listesinde yer almaktaydı. Bunun yanında İran diplomatik heyetleri gelişmekte olan ülkelere de yoğun ziyaretler yapmaktaydılar. Bu ülkelerin bir kısmıyla İran daha önceleri iyi ilişkilere sahip olmamıştı. Özellikle Humeyni'nin özel temsilcileri ve İran hükümetini temsil eden heyetler Suriye, Cezayir, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Yemen Halk Demokratik Cumhuriyeti, Tropikal Afrika ve Latin Amerika'nın bazı ülkelerine ziyaretler gerçekleştirmiştir.⁹⁶

Gelişmekte olan ülkeler İran'ın sorunlarını anlayışla karşılamaktaydılar. Hindistan, Pakistan, Türkiye, Suriye ve bazı diğer devletler ile anlaşmalar

---

⁹⁵ Shireen T. Hunter, "İran After Khomeini", **Foreign Relations**, Londra, 1999, s. 110.

⁹⁶ A. Uspekaev, "İran i Evraziyskiy Mnogougolnik", **Elektronniy Analitiçeskiy Jurnal Regionalnaya Bezoposnost**, www.iimes.ru, 12 Ekim 2006.

imzalanmıştır. İran Hindistan'ın petrol ihtiyacının % 50'sini karşılamaktaydı. İran ile Türkiye arasındaki ticaretin hacmi 10 kat artış göstermişti⁹⁷.

Hatta yaptırımların uygulandığı sırada bile Batı Avrupa ülkelerinin bir kısmı İran ile ticaretlerini sürdürmekteydiler. Bu nedenle de ticaret daha çok nakit para ve arabulucular üzerinde gerçekleştirilmekteydi. 1980 yılında İran ile İngiltere arasındaki ticaret 971 milyon dolar tutarında olmuştu. 1980 yılında ihracatçı ülkeler listesinde ilk sırayı ise 1.58 milyar dolarla Japonya almaktaydı⁹⁸.

Eylül 1980'de başlanmış olan İran-İrak savaşı Ortadoğu'da zaten gergin olan politik durumu daha da gerginleştirmiştir. Irak, bu savaş sırasında İran'ın durumunun zayıflayacağını ve Ortadoğu'da Irak'ın konumunun giderek güçleneceğini düşünmekteydi⁹⁹.

İrak ile savaş başladığı andan itibaren İslami yönetim ABD ve uluslararası Siyonizm aleyhinde “kutsal savaş” içerisinde olduğu propagandasını yapmıştır. İran İslam Cumhuriyeti Başbakanı M. Recayi, İran'ın Irak halkı ile değil, bu ülkenin yönetimi ile savaş halinde olduğunu vurgulamıştır¹⁰⁰.

İran İslam Cumhuriyeti yönetimi savaşın sürdürülmesini ülkenin yaşamsal çıkarları açısından kullanma hedefini gütmekteydi. Bu nedenle de BM, Bağlantısızlar Hareketi ve İslam Konferansı Örgütü'nün barış amaçlı girişimleri uzun dönem boyunca sonuçsuz kalmıştır.

Savaş bir yandan da İran'ın zaten ağır olan durumunu daha da kötüleştirmekteydi. Özellikle petrol sektörü ciddi sıkıntı yaşamaktaydı. İran'ın

---

⁹⁷ S. M. Zadonskiy, “Strategičeskie Aspekti Vizita Prezidenta İRİ M. Xatami v Pakistan”, [www.iimes.ru\(rus\)stat\(2003\)04-04-03b.htm](http://www.iimes.ru(rus)stat(2003)04-04-03b.htm), 22 Ekim 2006.

⁹⁸ A. A. Zargarov, **Sovremenniy İran: Politika i Ekanomika**, Bakü, 1987, s. 47.

⁹⁹ W. Griffith, **Two Wars in the Middle East: Iran, Irak and the Lebanon**, Cambridge, 1983, s. 3.

¹⁰⁰ “K Voprosu ob İrano-Amerikanskox Otnoşeniyax”, <http://centrasia.org>, 16 Kasım 2006.

yardım talebiyle başvurduğu ilk ülke Suriye olmuştur. Daha savaş başlamadan önce, küçük çaplı çatışmalar sürerken, Benisadr'ın temsilcisi İran'a silah ve askeri teknoloji yollanması, diplomatik destek verilmesi ve Irak ile sınırda caydırıcı askeri tatbikatlar düzenlemesi ricasıyla Suriye'yi ziyaret etmiştir. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esat bu önerilerin büyük bir kısmını reddetmiş, fakat İran'a hemen askeri yardım göstermeyi ve geceleri yoğun olarak çalıştırılmak üzere Şam-Tahran hava köprüsünün kurulması önerisini kabul etmiştir¹⁰¹. 1980 yılı sonunda ise İran İslam Cumhuriyeti Meclis Başkanı Haşimi Refsencani başkanlığındaki parlamento heyeti Suriye'yi ziyaret etmiştir.

İran Başbakanı Recayi Ocak 1981'de, Ebu Musa adasında Birleşik Arap Emirlikleri temsilcileri ile görüşme yapmıştır. Aynı yıl Şubat ayında ise İran din bilginlerini temsil eden heyet Endonezya'yı ziyaret etmiştir. Heyet, savaş konusunda İran'a yardım gösterilmesi isteğini Endonezya tarafına iletmiştir. Bunun ardından ise, Başbakan Recayi başkanlığındaki İran heyeti Malezya'ya gitmiştir. Ayetullah Humeyni'nin özel temsilcisi Yemen Halk Demokratik Cumhuriyeti'ne gönderilmiştir.

İran-Pakistan ilişkileri de gelişme kaydetmiştir. Şubat 1981'de Pakistan Dışişleri Bakanı Ağa Şahi İran'ı ziyaret etmiş, ziyaret çerçevesinde Benisadr ve Recayi ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.¹⁰²

İran çok sayıda ülkeyle ilişkilerini hızlandırmıştır. Özellikle, Kore Halk Demokratik Cumhuriyeti (Kuzey Kore), Almanya Demokratik Cumhuriyeti (Doğu Almanya), Çekoslovakya, Bulgaristan, Güney Yemen, Hindistan, Malta, Cezayir ve

---

¹⁰¹ Avdeeva, **İranskaya Revolyutsiya...**, s. 393.

¹⁰² Mukimdjanova, "**Pakistan i İmperialistiçeskie Derjavi**"..., s. 104.

Libya ile ilişkilerde ciddi ilerleyişler sağlanmıştır. İran, Türkiye'den, Pakistan'dan, Güney Kore'den, Kuzey Kore'den ve diğer bazı ülkelerden gönderilmiş olan askeri yardımlar sayesinde silah ve yedek parça sıkıntısını önemli ölçüde atlatabilmiştir. Özellikle Libya'dan bu konuda ciddi yardımlar alınmıştır. Rehine krizi çözüme kavuşturulduktan sonra Batılı ülkeler ve Japonya ile ekonomik ilişkiler yeniden kurulmuştur.

İran'daki çok sayıdaki önemli din adamı kapitalist ülkelerin ekonomik çevreleri ile işbirliğinin güçlendirilmesinin yararlılığını savunmaya başlamıştır. İran Ağır Sanayi Bakanı B. Nebevi Tahran Radyosu'na yaptığı açıklamada, İran'ın öncelikle Avrupa ile ilişkileri temel alan dış ekonomik faaliyetler içerisinde olacağını ifade etmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler, OPEC, Bağlantısızlar Hareketi, İslam Konferansı Örgütü ve diğer uluslararası kuruluşlardaki çalışmalarını da hızlandırmıştır. İran bu yolla başlangıçtaki politikalarından vazgeçmiş ve Batı ile ekonomik ilişkilerini daha da geliştirmiştir.

1980'de başlamış olan İran-İrak savaşı her iki tarafa ciddi zarar vermiştir. 1982'de Humeyni'nin emri doğrultusunda İran ordusu Irak sınırları içerisinde askeri operasyonlar yapmaya başlamıştır. Ağustos 1988'de sonlanan savaşın kazanan tarafı olmamıştır.

1986-1987 yıllarında İran'ın Kuveyt'e uyguladığı baskılar ciddi boyutlara varmaya başlamıştır. Bu dönemde Kuveyt Irak'a mali destek sağlamaktaydı. Bundan dolayı İran'ın Kuveyt'e karşı tutumu giderek düşmanlık halini almaya başlamıştı. İran, Kuveyt'i aynı zamanda, İran'ı bombardıman etmeye gelen Irak uçaklarının

kendi hava sahasını kullanmalarına izin vermekle de suçlamaktaydı. İran askeri gemileri, Kuveyt'e doğru yüzen gemileri devamlı olarak durdurmaktaydı. Eylül 1986'da ise ilk defa olarak İran deniz kuvvetleri Kuveyt bandıralı bir gemiye ateş etmiştir. Irak-İran savaşında Irak'a değen zarar bazı kaynaklara göre 155-177 arasında değişmekte, bazı kaynaklara göre ise 452.6 milyar dolara kadar çıkmaktaydı.¹⁰³

İran deniz kuvvetlerinin saldırıları karşısında aciz duruma düşen Kuveyt, kendi gemilerinin güvenliğini sağlamak için onları önemli devletlerin himayesine vermiş ve böylece Kuveyt gemileri bu devletlerin bayrağı ile yüzmüştür. Kuveyt bu konuda hem ABD ve SSCB'ye, hem de BM Güvenlik Konseyi'nin diğer üyelerine- Çin, Fransa ve İngiltere'ye başvuruda bulunmuştur.

1980'li yıllarda İran'ın önemli dış ticaret ortakları arasında kapitalizm dünyasının ülkeleri – Japonya, Almanya Federal Cumhuriyeti (Batı Almanya), İtalya, İngiltere, İsveç, Güney Kore, Avusturya ve Fransa da yer almaktaydı. Bu ülkelerden İran'a gerçekleştirilen ithalat önemli ölçüde, İran ekonomisinin, Irak ile savaş konusundaki ihtiyaçlarına yönelik olmuştur. Japonya İran petrolünün sürekli ve en önemli müşterileri arasında yer almaktaydı. 1982-1985 yıllarında ticaret hacmi 4-6 milyar dolar tutarında olmuştur. 1987'de ise iki ülke arasındaki mal dolaşımı 2.5 milyar dolar olmuştur¹⁰⁴.

İran Almanya ile sıkı ilişki içerisinde bulunmuştur. Federal Almanya İran'ın petrol dışı ürünlerinin, özellikle de elde dokunmuş halılarının en önemli alıcılarından birisi olmuştur. Federal Almanya şirketleri İran sanayisine, özellikle de makine

---

¹⁰³ <http://middleeast.narod.ru>, 14 Ekim 2006.

¹⁰⁴ A. Y. Umnov, "Vneşnopolitičeskoe Svyazi İrana s Kapitalističeskimi Stranami", **Aziya i Aafrika Segodnya, Moskva**, 1990, Sayı 7, s. 39.

sanayisine yaklaşık 200 milyon dolarlık yatırım yapmıştır. İran'ın İtalya ile ekonomik ilişkileri de ciddi gelişme kaydetmiştir. İran petrolünün alıcıları arasında İtalya ikinci sırada durmaktaydı. İran'da 40'a yakın İtalyan şirketi çalışmalarını sürdürmekteydi. İki ülke arasındaki ticaret 1987'de 1.5 milyar dolara ulaşmıştı¹⁰⁵. İtalya ile İran arasındaki ticarete petrol, doğalgaz, çelik, enerji, yol ve liman yapımı önemli yer tutmaktaydı.

İran kapitalist dünyasının diğer ülkeleri ile de devamlı ilişki halinde olmuştur. İngiltere petrol, petrol ürünleri, otomobil sanayiinin geliştirilmesi sürecinde İran'a yardımda bulunmaktaydı. İran'ın İsveç, Hollanda, Avusturya ve diğer ülkelerle olan dış ekonomik ilişkileri de gelişme kaydetmiştir.

İran, 1985'te Fransa ile ilişkilerini onarma girişimlerinde bulunmuştur. İran-Fransa ilişkileri, Fransa'nın savaş sırasında Irak'ı desteklemesi nedeniyle ciddi sıkıntılar yaşamıştı. Paris, İranlı siyasal muhacirlere de sığınma hakkı tanımıştı. Bu dönemde Fransa'yı ziyaret eden İran heyeti tartışmalı hususları görüşerek ilişkileri yoluna koymaya başlamıştır.¹⁰⁶

İslami yönetimin Sovyet karşıtı, komünizm karşıtı tutumu, 1980'li yılların başlarında İran ile Sosyalist ülkeler arasındaki ilişkilere de yansımıştır. Fakat, 1985 yılının ikinci yarısında İran'ın Sovyetler Birliği ve diğer Sosyalist ülkeler ile ilişkileri gelişme kaydetmeye başlamıştır.¹⁰⁷

İran dış politikasındaki bu eğilimlerin temelinde, yönetimin, başlangıçtaki politikalar nedeniyle ülkenin içerisine düşmüş olduğu tecritten kurtulma arayışları

---

¹⁰⁵ Zargarov, **Sovremenniy İran: Politika...**, s. 47-48.

¹⁰⁶ İbid, s. 104-105.

¹⁰⁷ İbid, s. 74.

yatmaktaydı. Bu alanda, Sovyetler Birliği'nin ardından İran'ın en önemli dış ticaret ortağı Romanya olmuştur.

İran, 1983'te Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerini de yoluna koymaya başlamıştır. Ekonomik, kültürel, bilimsel, teknolojik konularda işbirliğine ilişkin anlaşma ve protokoller imzalanmıştır. Varılmış olan uzlaşma gereği, Çin'in İran'dan yaptığı ithalatın yarısını petrol dışı sektör ürünleri, meyve kuruları, işlenmemiş deri oluşturmaktaydı. Çin Halk Cumhuriyeti, İran'a kimyasal ürünler, araç-gereç, kağıt ve metal sanayii için teknoloji, elektrik teknolojisi, petrol sanayii ürünleri göndereceğini üstlenmişti. Çin şirketleri, İran'da demiryolu yapımı çalışmalarında da yer almaktaydı.

Genel olarak bakıldığında, İran İslam Cumhuriyeti yönetiminin çalışmalarının çok önemli bir kısmını dış politika faaliyetleri teşkil etmiştir. Şii din adamları tanımladıkları çıkarlar, bu dış politikanın temel dinamiklerini teşkil etmekteydi. İç durumun arzu edilen nitelikte olmaması, istikrarsızlık, önemli ekonomik ve siyasal sorunların çözüme kavuşturulamaması nedeniyle İran İslam Cumhuriyeti dış politikası da istikrarsız olmuş ve hızlı değişiklikleri yaşamıştır. İslami yönetimin dış politika çalışmalarında propagandaya da özel yer verilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İslam Devrimi Sonrası İkili İlişkiler

A. ABD-İran İlişkilerinin Genel ve Kısa Tarihçesi

ABD-İran ilişkilerinin resmi başlama tarihi 19. yüzyılın ortalarına denk geliyor. 1856 senesinde ABD İran ile şartları hiç de eşit olmayan bir anlaşma imzalamıştır. Dostluk ve Ticaret Anlaşması olarak adlandırılan bu anlaşmayla Amerikalılar İran'da hukuksal ve yapısal kapitülasyonlar kazandılar. Bu ABD'nin İran'la ilk resmi anlaşmasıydı. Bu zamana kadar Amerikalılar protestan misyonerleri göndermek yoluyla ABD'nin İran'da müstemele müdahalesi için ortam hazırlamaya çalışıyorlardı. Daha 1834 senesinden Amerikalı misyonerler Urmiya'da yerleşmiş ve oradan kendi çalışma alanlarını kısmen Azerbaycan'a ve İran'ın merkez eyaletlerine yaymaya başlamışlardı. Amerikan misyonerleri büyük ölçüde mali imkânlarla sahiplerdi. Dini çalışma adı altında, okul ve tıp yardımı adı altında yerli halk arasında ABD yararına çalışmalar yapıyor, çeşitli bilgiler toplamakla uğraşıyorlardı.

20. yüzyılın başlarında Ahmet Şah'ın iktidarının ilk dönemlerinde Müstabiül-Mamelek hükümeti dış politika sahasında ABD'ye güveniyordu. Mayıs 1911'de Morgan Shuster başta olmakla Amerikan maliye sistemi İran'a geldi¹⁰⁸. M.Shuster'in görevi Amerikan sermayesiyle İran'ın sömürgeleştirilmesine zemin hazırlamaktı ki, bu da ABD emperyalizminin ilk ciddi denemesiydi. Daha 1830'ların başında ABD'de yerleşmiş Protestan misyonerleri 1905–1911 İran inkılâbı zamanı Urmiya, Tebriz, Hemedan, Reşt, Qezvin ve Tahran'da artık aktif faaliyete başlamışlardı. İran

---

¹⁰⁸ İvanov, *İstoriya İrana...*, s. 287.

hükümeti ve Meclisi maliye sahasında Shuster'e yetkiler vermişti. Shuster İran'a zorla yabancı çek-senetleri kabul ettiriyor, ABD'ye petrol ve demir yolu ihalelerinin verilmesi için bir taban oluşturuyordu. Shuster ona verilen olağanüstü hukuk ve yetkilerin daha da uzatılması için çalışıyordu.

1921–1922 yıllarında Gavvam Es-Saltana'nın başbakan olması ve İngilizlerin İran'ın tamamen esaret altına alınmasıyla ilgili planlarının bozulmasından faydalanan ABD çıkar sağlamaya çalışıyordu. Daha Gavvam'ın birinci iktidarı zamanındaki bakanlar kurulu başkanı görevindeyken hükümet, 1921 senesinde Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan anlaşmanın 13. maddesini bozarak Amerika'nın "Standart Oil" firmasına İran'ın Kuzey eyaletlerinde - Azerbaycan, Horasan, Gilan ve Marandaran'da petrol çıkarması için ihale verdi. Fakat Sovyetler Birliğinin itirazları sonucu ihale gerçekleştirilemedi.¹⁰⁹

1922 senesinde tekrar başbakan olan Gavvam Es-Saltana Amerika'nın bir başka petrol firması olan "Sinkler" firmasıyla İran'ın Kuzeyinde petrolün kullanımı ile ilgili ihale verilmesi hakkında çalışmalara başladı. Aralık 1923`te bu ihaleyle ilgili anlaşma hazırlandı. Fakat o da aynı şekilde firmanın anlaşmayı feshetmesiyle ve Sovyet hükümeti tarafından yapılan itiraz ve baskılar sonucunda gerçekleşmedi. Amerikan firmalarının ihale anlaşmalarının bozulmasına İran'da faaliyet gösteren İngiliz-Fars firmaları kendi mevkilerini korumak amacıyla yardım ettiler.¹¹⁰

Gavvam hükümeti aynı zamanda ABD'den A. Milspo başta olmakla maliyeci uzmanlar davet etti. Onlar Kasım 1922 senesinde Tahran'a geldiler. Amerikan petrol şirketleriyle sıkı ilişkileri olan A. Milspo İran mali idareciliğinin başına getirildi ve

---

¹⁰⁹ Agaev, **İran: Vneşnayaya Politika i Problemi...**, s. 32.

¹¹⁰ A. A. Memmedli, **İran İkinci Dünya...**, s. 126.

çok büyük imtiyazlar elde etti. Devletin gelir ve giderleri, vergilerin toplanması, devlet bütçesinin hazırlanması, hazine işleri ve diğer önemli alanlar onun kontrolüne girmişti. Milspo, Amerikan petrol şirketlerinin Kuzey İran petrolünü ele geçirmeleri için uğraşıyordu. Bu amaçla ülkede İngilizlerin mevkiini sarsmaya çalışıyor, İngiliz-Fars petrol şirketlerinin işlerine müdahale ediyor ve onların işbirliğinin gelişmesine engel oluyordu. Milspo 1927 senesine kadar İran'da görevde bulundu, fakat Rıza Şah'la arasında yaşanan anlaşmazlık sonucu İran'dan ayrılmak zorunda kaldı. Buna İngilizler de yardım ettiler¹¹¹.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından ABD'nin Ortadoğu politikası aktifleşmişti. İran, jeopolitik konumu ve zengin doğal kaynakları nedeniyle ABD yönetiminin stratejilerinde özel konuma sahipti. Ortadoğu bölgesinde askeri birliklere sahip olmayı koz olarak kullanan ABD, İngiltere'yi bölgede sıkıştırarak hem hammadde kaynakları hem de pazar üzerinde etkinliğini artırmaya çalışmaktaydı. ABD'de yayınlanan etkin *Asia* dergisi daha Nisan 1942'de İkinci Dünya Savaşı sırasında oluşmuş güç dengesini ve ABD'nin bu süreçteki rolünü şu şekilde anlatmaktaydı: “Birleşik Devletler'in, İngiltere'nin Ortadoğu'daki etkinliğinin giderek artmasına müsaide etmemesi gerekmektedir... ABD'nin Ortadoğu'da ciddi boyutlarda askeri kuvvet bulundurarak bölgeyi kalesi haline getirmesi şarttır. Bu doğrultuda tüm gerekli siyasal ve ekonomik karar mekanizmalarının çalıştırılması gerekmektedir.”¹¹²

İkinci Cihan Harbi yıllarında Amerikalılar İran'da kendi mevkiilerini çok güçlendirdiler. Bu 9 Ağustos 1942 senesinden 13 Şubat 1943 senesine kadar Ahmed Gavvam'ın başbakan görevinde bulunduğu zaman daha da etkili oldu. 8 Nisan 1943

¹¹¹ İvanov, *İstoriya İrana...*, s. 323

¹¹² Başkirov, *Ekspapsiya Angliyskix İmperialistov...*, 1954, s. 50.

senesinde Gavvam tarafından hazırlanmış İran-ABD ticaret anlaşması imzalandı. Bu anlaşma İran'a getirilen Amerikan malları için bir takım kolaylıklar sağlayacaktı. Savaş yılları sırasında İran'ın dış ticaretinde ABD'nin payı iki kattan daha fazla artış gösterdi ve ABD 1944 – 1945 yıllarında İran'ın dış ticaret alanında Hindistan'dan (% 30) sonra artık ikinci sırayı (% 23) tutmaktaydı.¹¹³

ABD herhangi bir anlaşma olmadan 1942 senesi sonlarında İran topraklarına asker soktu. Amerikan ordusunun İran'a girişi başbakan Ahmed Gavvam'ın evet demesiyle askeri malzemelerin SSCB'ye gönderilmesinin sağlanması bahanesi adı altında gerçekleşmişti. Amerikalılar İran demiryolunun Kuzey sahası ve Fars Körfezi'ndeki Bedder-Şahpur, Hurremşah limanlarında kendi kontrol noktalarını kurdular.

Mart 1943'te Gavvam hükümeti ile sağlanan anlaşma sonucu ABD Kara Kuvvetleri Komutanlığı tarafından İran'a Amerikan askeri danışmanları seferde bulundu. Amerikan generali Shwarskop İran Jandarmasının başına getirildi.

Ocak 1943'te A. Milspo ikinci kez İran'a geldi ve İran mali idareciliğinin başına getirildi. Gavvam'ın teklif etmesi üzerine İran Meclisi tarafından 12 Aralık 1942 tarihinde onaylanmış yasa Milspo'ya çok büyük olağanüstü yetkiler verdi. Özellikle devlet bütçesinin hazırlanması ve onu kontrol hukuku verildi.

Milspo'nun isteğiyle İran Meclisi 4 Mayıs 1943 tarihinde ona olağanüstü yetkiler verilmesi konusunda karar kabul etti. Bu yetkiler hem mali hem de iktisadi konuları kapsıyordu. Yetki alanını iç ve dış ticarete, yiyecek ve giysi eşyalarının toplanması, muhafazası ve dağıtımını kontrol etme hakkı kapsıyordu. Bu açıdan ülkenin tüm iktisadi hayatı Milspo'nun kontrolü altına girmişti.

---

¹¹³ Memmedli, **İran İkinci Dünya...**, s. 108.

Milspo birçok yeni idare ve şirket yarattı. Ona bağlı olan tüm bu kurumların idareciliği Amerikalıların kontrolündeydi. Nisan 1944 tarihinde Milspo çalışma grubunun içinde bulunan Amerikalıların sayısı 52 kişiye ulaşmıştı. Milspo'nun çalışmaları İran'a çok büyük zararlar verdi. Onun çalışmaları İran maliyesi ve iktisadiyatının sonunu hazırladı. Devlet gelirleri büyük ölçüde azaldı. 1943 senesinde Devlet hazinesinde 8 milyon dolar, 1944 senesinde ise 7 milyon dolar açık vardı¹¹⁴.

Milspo Amerikan emperyalizmi tarafından İran'ın esaret altına alınması için İran ekonomisini dağıtmaktaydı. O, İran'a 40 milyon dolarlık Amerikan çek senedi kabul ettirme düşüncesindeydi. O, İran'ın siyasi işlerine müdahale ediyor, ülkenin dış politikasını sovyet karşıtlığına kaydırmaya çalışıyordu.

Milspo'nun çalışmaları, İran kamuoyunun büyük bir kesimi tarafından endişeyle ve tepkiyle karşılanmaktaydı. 8 Ocak 1945'te İran Parlamentosu, Milspo'nun olağanüstü yetkilerinin elinden alınması doğrultusunda karar aldı. Daha sonra Milspo istifa ettirildi ve 28 Şubat 1945'te İran'ı terk etmek zorunda bırakıldı.

Milspo'nun çalışmaları başarısızlığa uğrayınca, ABD emperyalistleri İran'a diğer yöntemlerle müdahale etme girişimlerini sürdürdüler. ABD askerleri İran'da demokratik girişimlerin bastırılması çalışmalarında faal rol almıştır. ABD'nin İran Büyükelçisi Hziran 1946'da İran'daki irticacı güçlerin ve gerici basının savunulması yönünde çalışmalarını sürdürdü.

Savaşın arından Gavvam hükümeti, ABD emperyalistleri ile yakınlaşma stratejisini yürütmeye başladı. Gavvam hükümeti, 1946 yılı ortalarında fiili olarak ABD yönetiminin direktifleri ile çalışan Uluslararası Yenidenyapılma ve Kalkınma Bankası'na başvuruda bulunarak, 250 milyon dolarlık hazine bonusu talep

---

¹¹⁴ İvanov, **İstoryiya İrana...**, s. 353.

etmiştir. Amerikan sermayesi yerel ortak şirketlerle ortaklıklar kurulmak yoluyla İran'a etkide bulunmaktaydı. Örneğin, 1946 yılında kurulmuş olan Havacılık Cemiyeti'nde ABD'liler daha çok paya sahiplerdi¹¹⁵.

Savaştan sonra ABD askeri misyonunun İran'daki çalışmalarında ciddi artış gözlemlendi. 6 Ekim 1947'de ABD ve İran yönetimleri arasında İran'da Amerikan askeri misyonunun çalışmalarına ilişkin yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre sadece ABD subayları, İran ordusunda danışman olarak görev yapabileceklerdi. Amerikalılar, İran'ı Sovyetler Birliği karşıtı cepheye çekmeği amaçlamakta, Sadabat Paketi'nin iptali ve Sovyetler Birliği-İran ilişkilerinin kötüleşmesi için girişimlerde bulunmakta idiler.

1948-1950'li yıllarda İran iktisadi ve siyasi hayatındaki en önemli özellik Amerikan emperyalizmi çalışmalarının güçlenmesi oldu. 20 Ocak 1949 senesinde Amerikan başkanı Truman "Truman programının dördüncü fıkrası" adı altında bilinen programı açıkladı. Bu program yardım adı altında az gelişmiş ülkelere ABD emperyalizminin işgalci propagandasını sokuyordu. Bu siyaset kendini İran'da da kısa sürede gösterdi. Ekim 1950 senesinde ABD ile İran arasında anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre "Truman programının dördüncü fıkrası" İran'a uygulandı. ABD tarafından İran'a teknik yardım, ilk etapta tarım ve köy işleri sahasında ve eğitim sahasında yapılması doğrultusunda amaçlandı. 1952 senesinde Amerikalı uzmanların sayısı 120 kişiye ulaşmıştı. İran'a Amerikan ihracatı aniden artış gösterdi. Bu rakam İran'ın ABD'ye ihracatından 20 kat daha fazlaydı.

Eisenhower 20 Ocak 1953'te göreve başlamıştır. Sonraki günlerde ABD'nin Tahran Büyükelçisi Loy Henderson, Musaddık'ı devirmeye yönelik çalışmalara

---

¹¹⁵ F. Halliday, **Iran: Dictatorship and...**, s. 39.

katılması muhtemel İranlılarla temasa geçmeye başlamıştır.¹¹⁶ Henderson ve Britanyalı meslekdaşı George Middleton ülkelerine gönderdikleri ortak mesajda, Musaddık'ın iktidarının ömrünün uzamasının İran'da komünizmin güçlenmesine ve İran'ın komünizme kaymasına yol açacağı endişesi dile getirilmekteydi. Mevcut koşullar içerisinde ABD istihbaratı Musaddık'ın devrilmesi için doğrudan çalışmalar içerisine girmiştir.¹¹⁷

Washington ve Londra Musaddık'ı devirmek üzere Ayaks isimli ortak operasyon planı hazırladılar. Operasyonun başkanlığını Merkezi İstihbarat Ajansı (CIA) İran Masası Başkanı Kermit Ruzvelt yürütmekteydi. S. Kinzer, Londra ve Washington'daki yönetimlerin aynı amaç için birleştiklerini, birisinin eski petrol imtiyazlarını geri kazanmayı, diğerinin ise komünizme darbe indirmek için önemli bir fırsat elde etmeyi planladığını ileri sürmekteydi.¹¹⁸

Kermit Ruzvelt 17 Temmuz 1953'te Tahran'a geldiğinde ülkede karmaşık bir durum söz konusuydu. ABD'nin İran Büyükelçisi Loy Henderson 17 Ağustos 1953'te Musaddık'ın yanına giderek, ABD'nin tüm gücüyle Musaddık'ı devirmek için mücadele edeceğini resmen ifade etmişti. 17 Ağustos 1953'te Ayaks operasyonunun gerçekleştirilmesi sonucunda General Zahidi'nin yönetimi ele geçirmesi üzerine, ABD basını "İran'daki darbe sonrası Washington'un sevinç içerisinde olduğunu" yazmaktaydı.¹¹⁹

31 Ağustos 1953'te Henderson ve Zahidi arasında yaklaşık iki saat süren bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Henderson, Truman Doktrini gereği ABD'nin İran'a yardım edeceğini ve 1953 yılı için bu yardımın 23 milyon dolara ulaşacağını ifade

---

¹¹⁶ Stephen Kinzer, **Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri**, İstanbul, İletişim, 2004, s. 193.

¹¹⁷ B. A. Şkolnikov, **İran v Konçe 50'x-Naçale 60'x Godov XX Veka**, Moskva, Nauka, 1985, s. 51.

¹¹⁸ Kinzer, **Şah'ın Bütün Adamları...**, s. 203.

¹¹⁹ A. K. Lavrentyev, **İmperialistiçeskaya Politika SŞA i Anglii v İrane**, Moskva, 1960, s. 71.

etmiştir.¹²⁰ 5 Eylül 1953'te ABD Başkanı Eisenhower, kısa süre içerisinde İran'a 45 milyon dolarlık karşılıksız yardım gönderileceğini açıklamıştır.¹²¹

İran'da Musaddık hükümeti ABD'ye karşı uzlaşmada çok yakınlık gösteriyordu. Musaddık ABD'den çek senedi ve mali yardım almak için uğraşıyordu. Bu sırada ABD'nin İran'a asker göndermesi çoğaldı. ABD hükümeti 50'li yılların ortalarında İran'da askeri yapılanma işlerinin malileştirilmesi konusunda yardım vaadi verdi.

Bağdat paktına katılan ve "Eisenhower Doktrini"ne ılımlı bakan İran hükümeti açık bir şekilde tek taraflı siyasetten geri adım attı ve ülkenin dış siyasetini ABD ve İngilizlerin emperyalist çıkarlarına bağlı hale soktu.

5 Mart 1959 senesinde Amerika'da iki taraflı İran-ABD askeri anlaşması imzalandı.¹²² Bu anlaşmaya göre ABD İran'ın bir başka ülke tarafından tecavüze maruz kaldığını gördüğü zaman olaya müdahale edecekti. ABD hükümeti İran'a bir kez daha askeri ve iktisadi konuda yardım vaadi verdi. İranlı öğrenciler ABD'ye gönderildi.

İkbal hükümeti bu anlaşmanın yapılmasıyla bir kez daha İran'ı ABD'nin çıkarıcı kollarına bırakıyordu. İran'ın dış ticareti genel olarak Bağdat Paktı'na katılmak ve ABD ile askeri anlaşmaya bağlanmıştı. Amerikalıların planlarına göre Tahran, Tebriz, Meşhed, Hemedan, Kermanşah, Şiraz, İsfahan, Ehvar, Dizful, Abadan, Bender-Abbas illerinde havaalanları büyütüldü ve yenileri yapıldı. Bu havaalanlarından ABD strateji hava savunmasının parçası olan gelişmiş saldırı uçaklarını kullanabilecekti. Aynı zamanda stratejik önem taşıyan karayollarının

¹²⁰ L. Elvel-Satton, **İranskaya Neft: K İstorii Politiki Silı**, Moskva, 1956, s. 390.

¹²¹ **İran: Oçerki Novsişey İstorii**, Moskva, 1976, s. 264.

¹²² Şkolnikov., **İran v Konçe...**, s. 66.

yeniden yapılanması gerçekte. Fars Körfezi'ndeki limanlar günün şartlarına uygun şekilde tekrar yapıldı, ülkenin çeşitli illerinde askeri hapishaneler ve askeri lojmanlar yapıldı. İran'a saldırı uçaklarının ve diğer Amerikan askeri teknolojilerin sevk edilmesi başladı.

ABD'nin askeri birlikleri ülkede kendi çalışmalarını güçlendirdi. İran basını 1958 senesinde İran'da bulunan Amerikan askeri uzman sayısının 1.200 kişiye ulaştığını yazıyordu. Amerikalı subaylar İranlı subaylarla kıyasda çok daha fazla ücret alıyorlardı.¹²³

13 Ekim 1964 senesinde İran Meclisi Amerikalı asker ve diğer uzmanlara diplomatik dokunulmazlık verilmesi konusunda kanun kabul etti. 31 Ekim günü Senato, hükümetin ABD'den 200 milyon dolar değerinde 5 senelik çek senetlerinin alınmasına onay verilmesi konusundaki kanun tasarısını kabul etti.¹²⁴

İran 60-70'li yıllarda ABD ile çok sık ve iyi ilişkiler kurmaya çalışıyordu. İran, artış gösteren petrol gelirlerini büyük ölçüde askeri malzeme alınmasında kullanıyordu. 1973–1974 yıllarında sadece ABD'den 6,8 milyar dolar değerinde silahların en son gelişmiş örneklerini almışlardı. Buna bağlı olarak Amerikalı askeri uzmanlarının da sayısı artarak İran Devrimi sırasında 40 bin kişiye ulaşmıştı.¹²⁵ Onların yarısı silah gönderilmesi ve silah kullanımı konusunda teknik bilgi verilmesi için İran'da bulunmuştur. Mahiyet itibariyle, İran ordusu aslında ülkenin ABD'ye bağımlılığının garantörü olmuştu. Amerikan sermaye yatırımı ise diğer ülkelerin İran'daki sermaye yatırımları arasında en büyüğü idi.

---

¹²³ A. N. Yakovlev, *Ot Trumena do Reygana: Doktrin i Realnosti Yadernogo Veka*, Moskova, Molodaya Gvardiya, 1985, s. 226.

¹²⁴ İvanov, *İran v 60–70 Godax...*, 1977, s. 142.

¹²⁵ Agaev, *İran v proşloy...*, s. 172.

1970'li yıllarda, ABD dış politikasında İran çok önemli bir yer tutmaktaydı. Bu önem öncelikle İran'ın coğrafi konumundan kaynaklanmaktaydı. İran bir yandan Sovyetler Birliği ile sınırdış ülkeydi. Bu konum, Pentagon'a ve CIA'ye İran coğrafyasından Sovyetler Birliği karşıtı amaçlar için yararlanma olanağı sağlamaktaydı. Diğer yandan, İran'ın Basra Körfezi'ne çıkışı nedeniyle, bu bölgeyi denetlemek için İran coğrafyası önemli üstünlüklere sahiptir.

İkinci olarak, İran petrolü her zaman ABD'nin dikkat merkezinde olmuştur. Üçüncü olarak, İran'ın kalabalık nüfusa sahip olması, yani bölgenin en büyük insan kaynaklarına sahip ülkelerinden birisi olması ABD için önem taşımaktaydı. Şahlık döneminde İran'ın bu özelliğine büyük önem atfedilmekteydi. Çünkü, doğal kaynaklar bakımından zengin ülkeler arasında hiçbirisi bu kadar demografik potansiyele sahip değildi.

B. Devrim Sonrası Siyasi İlişkiler

İran'da İslam Devriminin zafer kazanmasından sonra ABD`ye karşı mücadele ideolojik ve pratik adımlarla güçlendirildi. 18 Nisan 1979 tarihinde İran hükümeti 1955 senesinde imzalanan ABD-İran anlaşmasının iptaline karar verdi. Bu anlaşmayla Amerikan şirketlerine İran'ın yeraltı kaynaklarını kullanma yetkisi verilmişti. Ülke ekonomisine sermaye yatırmış bir takım yabancı şirket sahiplerine olanaklar tanınmış ve imtiyazlar verilmişti. 1959 senesinde imzalanan ABD-İran askeri anlaşması da feshedildi. İran'dan tüm Amerikalı uzmanlar çıkarıldı, Tebriz, Şiraz ve İsfahan'da ABD konsoloslukları kapatıldı.¹²⁶

İran hükümeti SSCB ile sınır bölgelerde olan Amerikan elektronik casusluk noktalarının iptali konusunda karar kabul etti. İran aynı zamanda Şah hükümetinin Batı Avrupa ve Amerikalı uzmanların ülkeye getirilmesi konusunda imzalanmış anlaşmalarını feshetti. Devrimci dış politika çizgisinin izlenmesi sonucunda emperyalizmin, her şeyden önce ABD'nin yalnız İran'da değil tüm bölgede askeri, iktisadi ve siyasi güçlerine büyük ölçüde darbe vuruldu. İran'da başarısızlığı kabullenemeyen ABD bu yenilgiyle barışamayarak İran Devrimine yeni darbe vurma çalışmaları için planlar hazırlıyordu. ABD, daha Ocak 1979 senesinde İran'da çıkarılan petrol bölgelerinin ele geçirilmesi planını işleyip hazırlamaya başlamıştı. Aynı zamanda ABD silahlı askeri güçlerini Fars körfezine yerleştirmek düşüncesindeydi. Şubat 1979 senesinde ABD savunma bakanı Harold Braun demişti: "Yakın Doğu petrolünün gönderilmesinin muhafazası bizim için hayati bir önem

---

¹²⁶ A. Boguslavskiy, "Vneşnayaya politika İslamskoy Respubliki İrana na sovremennom etape", www.iimes.ru/rus/stat/2003/17.05.03.htm (10 Aralık 2006).

taşıyan çıkarlarımızın bir kısmını oluşturuyor ve bu konuda bizi güç kullanma dâhil her türlü tedbirleri kullanmaya zorluyor" Buna benzer konuşmalar ileriki zamanlarda da yapıldı. Basın: "Petrol kuyularının muhafazası için Fars Körfezi illerine Amerikan müdahalesini istiyordu"¹²⁷.

ABD İran petrolünün ithalini düşürdü, İran'la olan tüm ticari ve iş ilişkilerini kopardı, İran'da katil olarak nitelendirilen Şah'ın kendi ülkesine gelmesine izin verdi.

İran'da iktidara gelen şii ruhbanları tarım sahasında hem devlet sektörünün, hem de özel sektörlerin korunup muhafazası için yeni İran iktidar güçlerinin radikalleşmesinde ABD'yi kendi çıkarları için ve aynı zamanda Arap rejimleri için büyük tehlike gibi görüyorlardı. Bunun dışında İran İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik doktrini Batı karşıtı özellikle Amerika karşıtı özelliklerine sahipti.

Bununla da İran, Şah'ın devrilmesinden sonra ABD ve onun müttefikleriyle yeni, kendileri için çeşitli işbirliğinin devam ettirilmesi olanaklarını arıyorlardı. Washington'da ümitler batı yanlısı yenilikçi gibi gözüken başbakan Mehdi Bazargan'ın iktidarı ele geçireceği yönündeydi. Bu İran'da kaybedilmiş Amerikan çıkarlarının yeniden yapılanmasına yol açabilirdi. Eylül 1979'da Elcezire'de milli bayram kutlaması zamanı M.Bazargan Z.Brezezinski ile görüşmüş ve Washington'la durumu müzakere etmişti¹²⁸.

1 Kasım 1979'da Elcezire'de başbakan M.Bazargan, Dış İşleri Bakanı Yazdi ve savunma bakanı Çamra'nın ABD başkanının savunma yardımcısı Z. Brezezinski ile olan görüşmesi Tahran'da duyulduğu zaman ruhbanlar tarafından anti amerikan ruh halinin bir patlaması olacağı ve geçici inkılâbı hükümet aleyhine yapılacak olan

¹²⁷ S. M. Aliev, **İstoriya İrana: 20 vek**, Moskova, 2004, s. 467

¹²⁸ **Soviet and American Relations...**, s. 224.

propaganda gibi kullanılmıştı. Humeyni ve onu savunan Şii ruhban sınıfının üst kademeleri için antiemperyalizm, özellikle anti Amerikan kitleleri etkilemek için onların en önemli silahları idi. Humeyni tüm konuşmalarında bu veya diğer şekilde ABD ve diğer batı ülkelerini kötülüyordu. İran'ın bu zor durumuna sebep olarak onları gösteriyordu: "Doğunun tüm bu belaları bu işgalcilerden, batıdan, Amerika'dan, Müslümanlara tüm kötülükler Amerika'dan geliyor... Amerika'ya ölüm!"¹²⁹ Humeyni'nin bu antiemperyalist konuşmaları onun siyasetini kötülemek için onu ulaşılmaz yapıyordu.

Bu yıllarda İran'daki olaylar tamamen başka yöne kaydı. 4 Kasım 1979 senesinde Şii ruhbanlarının üst kademelerinin haberi olmadan "İmam hattı devamcıları- Müslüman öğrenciler" tarafından Tahran'daki Amerikan büyükelçiliği basıldı. Büyükelçiliğin 53 diplomatik çalışanları ve diğer çalışanları ile birlikte yaklaşık 100 kişi Şah'ın Amerika'ya kabul edilmesinden dolayı rehin alındı. Bu olay hemen Humeyni tarafından beğenildi. Humeyni bunu "birinciye kıyasla daha büyük ikinci devrim" olarak nitelendirdi. O, "Halkımız bu cesur adımı destekliyor" şeklinde konuşma yaptı. 5 Kasım 1979 günü o, "ABD katil emellerinden vazgeçmezse biz gerekeni yapacağız"¹³⁰ diye beyanat verdi. Büyükelçiliğin rehin alınması uluslararası hukuka aykırı bir olaydı. Bu diplomatik ilişkiler konusunda İran'ın da katıldığı 1961 tarihli Viyana anlaşmasına da aykırıydı.

İslamcı öğrenciler tarafından Amerikan büyükelçiliğinin rehin alınması ve resmi olarak Bazargan hükümetine karşı Amerikan yandaşlarının çalışma ithamları öne sürmesi sonucu onu istifa etmeye zorladı ve bu da hemen Humeyni tarafından onaylandı.

---

¹²⁹ P. Demçenko, "İran Posle Kruşeniya Monarxii", *Mejdunarodnaya Jizn*, 1979, №9, s. 92.

¹³⁰ Arif Alief, *İran i İrak: istoriya i sovremennost*, Moskova, 2002, s. 134.

Şii ruhbanların M. Bazargan hükümetinin istifası ve Amerikan büyükelçiliğinin basılmasında (daha sonralar bazı batı Avrupa ülkelerinin büyükelçilikleri kapatıldı) bir takım çıkarları vardı; Ülkenin yoksul iktisadi durumundan dolayı halkın artan itirazlarının azaltılması ve Amerika aleyhine durumunu güçlendirmek yoluyla onun inkılâbı ruh halini yükseltmek, ABD'ye karşı gelmek, İran'da kapitalist devletlerin çalışmalarına engel olma ve bununla Şii hâkim kademelerinin iktidarını güçlendirmek; ülke içinde ruhbanların yarasız güçlere karşı savaşını geliştirmek; tüm halkın birliğini sağlamak ve İslami devlet kuruluşu için ondan faydalanmak¹³¹.

Ruhbanların desteği ile Amerika büyükelçiliğinin basılması olayı onun dış politikasında önemli rol oynadı. İslam yönetiminin iktidarını ve nüfusunu güçlendirmek için sosyal ve milli problemlerden, iç iktisadiyatı ve siyasi zorluklardan kitlelerin dikkatini dağıtmak amacıyla dış ilişkileri göstermelik olarak güçlendirmektir.

Pratik olarak rehinelerle ilgili konuşmalar sadece İran Amerika ilişkilerinde değil, aynı zamanda İran'ın dış siyasetinde de belirleyici rol oynadı.

Amerikalı rehinlerin serbest bırakılması ABD tarafından cevap hakkı doğurdu. Bunlar İran'ın iktisadi ve siyasi durumuna kötü etki yaptı. 8 Kasım 1979 tarihinde ABD İran tarafından alınan teknolojinin, yedek parçaların ve askeri malzemelerin satışını durdurdu. 12 Kasım günü İran petrolünün ithalini durdurduğunu açıkladı. İki ülke arasında ticari ilişkilerin bittiği bildirildi. 14 Kasım günü ABD'deki tüm İran mali kaynakları donduruldu¹³².

---

¹³¹ S. M. Aliev, "Problemı Politikeskoço Pazvitiya...", s. 18.

¹³² B. Rubin, **Paved with Good Intentions: The American Experience and Iran**, 1989, s. 320

5 Aralık 1979 senesinde BM kabul ettiği kanun hükmünde kararnameyle Amerika-İran ilişkilerinin düzeltilmesi konusunda çalışma yaptı. Fakat ABD bu ilişkinin sakin şekilde çözülmesi taraftarı değildi. "New York Times" gazetesi İran'daki olayların ışığında "Amerika siyasi ve askeri güçleri... Eğer Batı'nın petrol çıkarları tehlike altında kalması durumunda askeri müdahaleyle savunmaya hazır dırlar" diye yazıyordu.¹³³

Ocak 1980 tarihinde ABD Hint okyanusunu ek olarak üç tane daha uçak gemisi gönderdi. Bununla birlikte Amerikan hükümeti bir sıra diplomatik adım da attı: İran'a karşı uluslararası yaptırımların uygulanması konusunda BM'ye müracaat etti, kendi Batı yandaşlarına baskı yaparak İran İslam Cumhuriyeti ile onların iktisadi ilişkilerinin koparma başarısını gösterdi. ABD İran'da kaybettiği mevzilerini geri kazanmak amacıyla bazı adımlar attı.¹³⁴

1980 senesi Ocak aylarının ilk günlerinde İran-ABD ilişkileri BM'de müzakere edildi. Müzakerelere katılan birçok ülke İran'a karşı olan yaptırımların aleyhine konuşma yaptı. Sonuçta Sovyetler Birliğinin tutumuna göre BM İran'a karşı Amerika tarafından yapılan yaptırımlar kararına ret cevabı verdi.¹³⁵

O zaman ABD tek taraflı çalışma kararı aldı. 7 Nisan 1980 senesinde C.Karter İran ile diplomatik ilişkiler bittiğini açıkladı, İran'a karşı iktisadi ambargo uygulanmasına başlandı, ABD bankalarında bulunan İran mallarının listesi, ABD'deki İran paralarından ödemeleri öngörüldüğü Amerikan mali iddiaları uygulandı. Aynı zamanda İranlılar için ülkeye tüm giriş vizeleri iptal edildi. İran

---

¹³³ Avdeeva, **İranskaya Revolyutsia 1978-1979...**, s. 389.

¹³⁴ A. N. Yakovlev, **Ot Trumena do Reygana...**, s. 338.

¹³⁵ Y. M. Melnikov, **Sila i Bessilie: Vneşnayaya Politika Vaşingtona 1945-1982**, Moskova, 1983, s. 309-310.

büyükelçiliği çalışanlarına ve İranlı 209 öğrenciye 8 Nisan tarihinden geç olmamak şartıyla ülkeyi terk etmeleri söylendi¹³⁶.

İran-ABD ilişkilerinde yaşanan gerginliğin iki önemli sonucu oldu. ABD'nin Fars körfezine ve Hint Okyanusuna askeri güçlerini yerleştirme imkânı verdi. Bu iş Amerikan çıkarlarının savunulması bahanesi adı altında gerçekleşti. Aynı zamanda İslam yöneticilerinin anti amerikan kampanyası fonunda kendi iç ve dış siyasetinin halk tarafından beğenilmesine yardım etti ve İslam anayasasının kabulünü onayladı.

Bu sıralarda ABD Hint okyanusunda kendi askeri hazırlıklarını güçlendirmişti. Nisan 1980 sonlarında ABD siyasi yöneticileri İran'da bulunan rehinelere kurtarılması konusunda operasyon yapılmasına karar verdiler (Tebes çölünde 24 Nisanı 25 Nisana bağlayan gece helikopterle komando çıkartması yapıldı). Washington'da bunun Humeyni rejimi yandaşları için bir sinyal olabileceği kanısına varmışlardı. Fars Körfezinde bulunan ABD askeri güçleri bu çıkarmayı tam şekilde desteklemeye hazırdılar. Fakat Amerikalıların bu operasyonu kelimenin tam anlamıyla bir hüsrana sonuçlandı.

24 Nisan 1980'i 25 Nisan 1980'e bağlayan gece, ABD'nin altı S-130 askeri uçağı (uçaklardan birisi yakıt taşımaktaydı) Mısır'dan havalanarak İran'a doğru uçmuştur. Onların, Tahran'ın 430 km güney batısında Büyük Tuzlu Sahra'ya iniş yapmaları planlanmıştı. Aynı zamanda içerisinde 90 hava indirme komandosu bulunan sekiz ağır helikopter Nimus uçak gemisinden havalanarak bu bölgeye doğru uçmaya başlamıştır. Plana göre İran Hava Kuvvetleri'nin armalarını taşıyan bu helikopterler ismi geçen bölgede yakıt ihmal yaptıktan sonra Tahran'a uçacaklardı. Komandolar Tahran'a girdikten sonra ABD Tahran Büyükelçiliği'ne girerek

---

¹³⁶ Rubin, **Paved with Good Intentions**..., s. 379.

öğrencileri öldürecek, rehineleri kurtararak helikopterlerle sahraya taşıyacaklardı. Burada rehinelere uçaklara alınacak ve İran sınırları dışına çıkarılacaklardı.

Operasyonun başkanlığını ABD Genelkurmay Başkanı J. Jons yürütmekteydi. Operasyonun siyasal liderliğin ise Z. Brzezinski yapmaktaydı. Daha operasyonun başlangıcında helikopterlerden birisi teknik sorunlar nedeniyle Nimus uçak gemisine geri dönmüş, aynı sorunlarla karşılaşan diğer helikopter ise zorunlu iniş yapmıştı. Üçüncü bir helikopter de uğursuzluk yaşamıştır.

İran'a ulaşmış olan komandolar da başarısızlık yaşamıştır. Helikopterlerden birisi yakıt taşıyan uçakla çarpışmıştır. Çarpışma sonucunda sekiz asker ölmüş, çok sayıda asker yaralanmıştır. Komando birliyi dört sorunlu helikopteri ve ölmüş arkadaşlarını yerde bırakarak operasyondaki askeri uçaklarla acilen Batı Almanya'ya dönüş yapmıştır.¹³⁷

ABD'nin baskısı ile Avrupa İktisadi Birliği üyeleri 22 Mayıs 1980 tarihinde İran'a ekonomik boykot uygulamaya başladılar. (Boykot 4 Kasım 1979 senesine kadar yapılmış anlaşmaları kapsamıyordu¹³⁸) Bu karara diğer ülkeler özellikle Japonya, Avustralya ve Kanada katıldı.

ABD ile ilişkilerin tekrar rayına oturtulması için tek problem Amerikalı rehinelere serbest bırakılması olayı idi. Ruhulla Ramazani vurguluyor ki, M. Bazarqan hükümetinin ABD ile ilişkileri normal hale sokamamasının nedenleri belirlenmişti; rehinelere ilgili olayı iktidar uğrunda mücadele eden ruhbanların sağ kanadı başarıyla kullandı. O kendi misyonunu tamamladıktan sonra onu kontrol altına almak gerekiyordu. Bu yüzden de 1980 senesi Ekim ayında Humeyni'nin

---

¹³⁷ Kremenjuk, **Borba Vaşingtona Protiv...**, s. 131-132.

¹³⁸ Alief, **İran i İrak: istoriya...**, s. 136.

akrabası S. Tebatabeyi onun onayı ile gizli bir şekilde Batı Almanya'da Amerikan heyetiyle görüşmüş ve onlarla rehinelerin geri verilmesi konusunda anlaşmışlar¹³⁹.

2 Kasım 1980 senesinde Meclis oy birliği ile rehineleri serbest bırakma kararı aldı. 12 Eylül 1980 Mekke ziyareti sırasında Humeyni rehinelerin serbest bırakılması konusunda şartlar üzerinde durdu. ABD Şah'ın malvarlığını geri vermeli, kendisinin İran'a karşı olan tüm iddialarından vazgeçmeli ve Amerika bankalarında bulunan İran emanetlerinin önünü açması gerekiyordu. Amerikan-İran görüşmeleri çok zor ilerliyordu.¹⁴⁰

İran-Irak savaşının ortaya çıkışında bu iki ülke liderlerinin izledikleri politikalarla beraber, Batı ülkelerinin bu gerginliğin tırmandırılmasına yönelik politikaları da önemli rol oynamıştır. Bazı araştırmacılara göre, özellikle ABD yönetimi, bölgeye yönelik politikalarında, özellikle de İran ve Irak yetkilileri ile temaslarında, Irak-İran ilişkilerinin daha da gerginleşmesine yol açacak adımlar atmıştır.¹⁴¹ Savaş sırasında ABD istihbaratı ve kitle iletişim araçları, Ortadoğu'daki durumu manipüle etmek için ciddi adımlar atmış, yanlış bilgiler yaymak suretiyle karmaşıklık yaratmaya çalışmıştı.

Gerginliğin tırmanması ve savaşa dönüşmesi ABD'yi memnun etmekteydi. Çünkü bu savaş, Afganistan ve İran'da kaybedilmiş mevzilerin geri kazanılması açısından fırsatlar ortaya çıkarabilirdi.

Irak yönetiminin açıklamalarından ABD ile sorunlu konular, emperyalizm karşıtlığı önemli ölçüde çıkarılmıştı. Bu konular, medya ve genel olarak devlet propagandasında kısmen, sadece iç politika için gerekli olduğunda, sınırlı ölçüde

---

¹³⁹ P. Salinger, **The Secret Negotiations**, New York, 1981.

¹⁴⁰ A. N. Yakovlev. **Ot Trumena do Reygana...**, s. 380

¹⁴¹ Olimpiev, **Blijniy i Sredniy...**, s. 85.

kullanılmaktaydı. BM Güvenlik Konseyi kararı nedeniyle Sovyetler Birliği Irak'a silah satışlarını önemli ölçüde kısıtması için, Bağdat yönetimi, Batılı ülkeler, özellikle de ABD ile askeri ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Bu yönüyle, Saddam Hüseyin yönetimi, Basra Körfezi'nde Washington'un aktif politikalarının aleyhtarları arasından çıkmaya başlamıştır.

İran-İrak savaşı başladıktan sonraki dönemde ABD'nin politikaları öncelikle bu iki temel hedefe yönelmiştir:

- İran'daki eski pozisyonun geri kazanılması;
- Irak ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi;
- Özellikle, Basra Körfezi'nin kuzey bölgesinde ABD istihbaratının koordinasyon merkezini yeniden canlandırmak.

ABD, bu hedefine yönelik olarak hızlı adımlar atmış, Bağdat'taki büyükelçiliğini yeniden açmış, aynı zamanda bu kentte ABD'nin bilgi-istihbarat merkezinin resmi olarak kurulması konusunda uzlaşmaya varmıştır. Bilindiği üzere, 1980'li yıllarda ABD'nin İran'a ve Irak'a yaptığı silah satışında artış yaşanmıştır. Fakat ABD, İran ile yaşanan düşmanlık ilişkileri nedeniyle, İran'a mümkün kadar daha fazla zarar vermesi için, savaş sırasında Irak'a çok daha ciddi oranlarda askeri yardımda bulunmuştur. Bazen açık, bazen gizli de olsa fiiliyatta NATO üyesi tüm ülkeler, özellikle de Fransa ve ABD Irak'a silah satmıştır.¹⁴²

Ocak 1981 tarihinde Amerikan başkanı olarak R.Reagan'ın iktidara gelmesiyle İran rehinelere bıraktığını ilan etti. Bunun karşılığında Tahran İran'ın iç işlerine karışmama ve İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı yaptırımlardan vazgeçmesi hakkında ABD'den adım atmasını istiyordu. Fakat başkan R.Reagan İran aleyhine

---

¹⁴² Olimpiev, **Blijniy i Sredniy...**, s. 91.

olan çalışma hattını daha da güçlendirdi. Bu hat ondan sonra gelen başkanlar zamanında da değişmeden kaldı.

ABD yöneticileri İslam Cumhuriyetinin siyasi rejimini kabul etmeme hattını müdafaa ediyorlardı. Bu yüzden Amerikan diplomasisi dünya halkının iç içe ve güvenli bir şekilde yaşaması prensibini savunuyordu. ABD Kongresi İran'ın bölünmezliğini ve bağımsızlığını savunuyordu, İran'ın barışçıl devletler ailesine geri dönmesi isteğini bildirmişti, fakat aynı zamanda tek bir şartı vardı ki o da "İran İslam Cumhuriyeti'nin uluslararası normlara uyması" şöyle ki, ABD'nin dış jeopolitik çıkarlarına uymasıydı¹⁴³.

"Hizbullah" ve "İslami Cihat" gruplarından olan teröristler İran devletinden yardım alarak 1982 senesi sonlarında İran İslam Cumhuriyeti yöneticilerinin desteği ile rehin olarak ABD ve Batı Avrupa ülkeleri vatandaşlarını yakalamaya başladılar. Bu Washington hükümetini İran yöneticileri ile işbirliği yapmaya zorladı.¹⁴⁴

"İslam bağımsızlık harekâtı" ile ilişkiler konusunda "muhafızlar" grubunun bölümü, rehinelere geri verilmesi şartına karşılık olarak İran'a Amerikan silahlarının satışı konusunda Amerikan Gizli Servisi ile bir şekilde bağlantı noktaları kurdular.

İsrail'den Y.Nimrodini, Suudi Arabistan'dan A. Haşoqqini ve İran'dan M. Gorbaniberni uluslararası silah ticareti araçları gibi kullanan ABD 1983–1984 tarihleri arasında İslam Devrimi Muhafız Birliğinin Merkez karargâhının "Müslüman bağımsızlık harekâtçıları" ile ilişkiler üzere bölmesi ve "Muhafızlar" birliği bakanlığı vasıtasıyla İran'ın bazı dini gruplaşmalarının liderleri ile gizli ilişkiler kurdular. İran-ABD askeri ve siyasi ilişkilerinin gelişmesi konusunda yardım ettiği için ödeme

¹⁴³ **Iran in the Persian Gulf: The US Takes Sides**, Astaff reports to the Committee on Foreign Relations, US Senate-Washington Government printing office, 1987, s. 9.

¹⁴⁴ Avdeeva, **İranskaya Revolyutsia 1978-1979...**, s. 337.

olarak aracilar İran'ın çeşitli resmi şahıslarına ve gruplaşmalarının hesaplarına 10 milyon dolara yakın para transfer ettiler. Bunlar İran'a yapılan silah satışından elde edilen kazanç şeklinde idi. Özellikle 6 milyon dolara yakın para Haşimi-Refsancani ve onun aile fertlerine verilmişti.¹⁴⁵

Mayıs 1986 senesinde Suudi Arabistan ve İsrail devletlerinin yardımıyla ABD başkanının Milli İstihbarat konusunda yardımcısı R. McFarlane'in İran'a gizli seferde bulundu. Tahran havaalanına inen Boing-707 uçağı aynı zamanda silah da getirmiştir. Gizli misafirler İstiklal Oteli'nde (eski Hilton Oteli'nde) yerleşmiştir. O, Meclis başkanı ile görüştü. McFarlane ile yapılan görüşmede Rafsancani Lübnan'daki rehinelere serbest bırakılması için İran'a yapılan silah satışının artırılması konusunda uzlaşmaya varıldı. Nisan 1986 senesinde Cuma namazı sonrası konuşma yaparken ABD'den silah satın almanın "stratejik görev" olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁶

1986 yılı Eylül ayında Suudi Arabistan R. McFarlane'in İran'a yeniden gitmesini ayarladı. Hamneyi'nin onayıyla Rafsancani onunla görüşme yaptı. Bu kez McFarlane İran yöneticilerine Tahran ve Washington arasında ilişkilerin düzelmesine çağırarak mektubu ile birlikte silah ve uçakların yedek parçalarının büyük bir sevkiyatı yapılacağını bildirdi. Bu silah İran-Irak savaşında deneme yapıldıktan sonra (İran askeri hava güçleri bir kaç tane Irak savaş uçağı vurmayı başardı) İran İslam Cumhuriyeti Lübnan'da bulunan Amerikalı rehinelere birinin serbest bırakılması konusunda onay verdi ve bununla "silah-rehine" planında ABD ile ilişkilerde yakınlaşmak istediğini belirtti.

---

¹⁴⁵ A. Ostalskiy, "Strannoe sovpadenie", **İzvestiya**, 24 Ekim 1986.

¹⁴⁶ **Ettelat**, 25 Nisan 1986.

Washington heyetiyle Haşimi-Refsancani arasında yapılan konuşmalar Munteziri gruplaşmasının itirazlarına yol açtı ve o meclis başkanının Amerikalılarla görüşü hakkında "bilginin sızmasına" yardım etti. Lübnan'da yayınlanan "Aş-Şiraa" dergisinin 3 Kasım 1986 tarihli sayısında yayınlanmış bir makale olmasaydı, tüm bunlar belki de gizli kalacaktı.¹⁴⁷ Adigeçen makalede, ABD Başkanının Ulusal Güvenlik Konularındaki eski Yardımcısı Robert McFarlane'in gizli olarak Tahran'a gittiği ve üst düzey İran yetkilileri ile görüşmeler gerçekleştirdiği ifade edilmişti. Dergi, McFarlane'in hatta İran Parlamentosu Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı ile görüştüğünü iddia etmişti. 1 Kasım 1986 tarihinde Munteziri yandaşları Lübnan'da yayınlanan haftalık "Eş-Şüara" gazetesinde Tahran'daki gizli İran-ABD görüşmelerine yer verdi, bu da "İrangeyt"in başlamasına sebep oldu. Tahran'a gerçekleştirilmiş olan bu ziyarette McFarlane ile beraber ABD Ulusal Güvenlik Konseyi temsilcisi Oliver Nort, CIA'in İran'daki ofisinin eski başkanı George Keyw, "terör karşıtı mücadele" konusunda İsrailli uzman Amiram Nir de yer almaktaydı. İrangeyt'in en önemli hedefi, İslam Devrimi sonrası Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarına yönelik Amerikan askeri istihbarat çalışmalarını canlandırmaktı. Diğer bir amaç ise, Sovyetler Birliği ile 2300 km'den fazla uzunlukta sınıra sahip Afganistan'a yönelik operasyonlarda "İran cephesinden" yararlanma olanağı sağlanmasıydı.

Munteziri yandaşları 4 Kasım 1986'da "Tahrandaki ABD büyükelçiliğinin rehin alınmasının yedinci yıldönümü günü" İran-ABD ilişkilerinde büyük önem kesp ettiğini, yeniden Suudi Arabistan ve Kuveyt'in büyükelçiliklerini rehin almayı düşünüyordu. Onlar bu açıdan 12 Aralık 1983'te Amerika ve Fransa büyükelçiliklerine hücum etmeleri sonucu bu ülkede hapishanelerde tutulan bir grup

---

¹⁴⁷ **İrangeyt: Zerkalo Politikı i Morali Vaşingtona: Sbornik Statey**, Moskova, Nauka, 1987, s. 109.

İranlıyı serbest bırakmak için Kuveyt iktidarını zorlamaya çalışıyorlardı. Fakat Haşimi-Refsancani'nin emriyle Hamneyi'nin onayıyla verilmiş pasdarların ve Hizbullah'ın birlikleri Suudi ve Kuveyt büyükelçiliklerinde büyük güvenlik önlemleri aldılar ve Munteziri yandaşları tarafından rehin almaya engel oldular¹⁴⁸.

4 Kasım 1986'da Haşimi-Refsancani McFarlane'in heyetinin (o bu yüzden bunun seferini Mayıs 1986'da gösterdi) seferi hakkında İran halkına bilgi verdi. Onu İran'daki İslam devletinin gücü karşısında Amerikanın "çaresizliğinin" kantu olarak gösterdi. O, McFarlane ile olan ilişkisini inkar etti fakat Irak üzerinde kazanılan zafer için ABD'den gelen silahlara ihtiyaç olduğunu vurguladı.¹⁴⁹

14 Kasım'da Haşimi-Refsancani bildirdi ki, ABD artık bir kaç sene içinde "İran yönetimine yaklaşmak için yollar arıyor", İran'la olan ilişkilerini yoluna sokmak için, fakat İran Reagan hükümetine son darbeyi vurmak için fırsat kolluyor. Onu sözlerinden Mafarleyn misyonunun ortaya çıktığı an, Humeyni'nin onayıyla hemen ülkeden çıkarıldı. Bu da kendi sırasında ABD'nin İran'daki gizli planlarının ortaya çıkmasına ve Washington'da siyasi karışıklığa yol açmasına neden oldu. Bununla aynı anda meclis başkanı vurgulamış ki, İran Şah zamanında sipariş edilmiş silahları ABD'den koparıp alacağı konusunda çalışmalar yapıyordu. Haşimi-Refsancani yandaşları büyük propaganda kampanyası başlatarak, İran-ABD askeri ve siyasi ilişkilerinin açığa çıkarılmasını İran'ın "siyasi zaferi" gibi sunuyorlardı. Hamaney "İrangate" olayını "İran halkının büyük zaferi, savaşta olan zaferden de önemli" olarak nitelemişti Hamaney'in bu konuşmasını ABD silahlarının gönderilmesinin hazırlanması için İran ve ABD arasında direk ilişkilerin kurulması

---

¹⁴⁸ "K Voprosu ob İrano...".

¹⁴⁹ İ. E. Feodorova, M. T. Kojekina, **Politika Velikobritanii i ŞŞA na Srednem Vostoke v Angliskoy i Amerikanskoy İstoriografii** (oçerki), Moskova, 1989, s. 176.

denemesinin savunması şeklinde değerlendiren Haşimi-Refsancani 28 Kasım 1986'da, İran'ın gelecekte de ABD yapımı olan silah ve askeri teknoloji satın alacağını açıkladı.

"İranganate" çerçevesinde yaşananlar İran yetkilileri arasında ABD'ye ve İran-İrak savaşına bakışlarda farklılıklar, hatta zaman zaman siyasal çatışmalar bulunduğunu gözler önüne sermekteydi. Hâkim ruhbanların tüm gruplaşmaları "büyük şeytan" ve İran halkının bir numaralı düşmanı olarak nitelendirdikleri ABD ile mücadelenin zorunluluğu konusunda şiarları normal olarak savunuyorlardı. Buna karşılık rejimin Hamaney'e daha yakın dini ve dünyevi uzmanları Haşimi-Refsancani, Musevi ve diğerleri, ABD ve diğer Batı Avrupa ülkeleri ile askeri siyasi ilişkileri gizli şekilde ilerletiyorlardı.

Humeyni resmen Amerikalılarla her hangi bir ilişkinin kurulmamasının yandaşlarını (Münteziri ve diğerleri) savunuyordu. Fakat Humeyni'nin siyasal görüşleri, İran-İrak savaşından kendisinin ve ruhbanların mevkiini, "velayet-i fakih" iktidarını güçlendirmek için yararlanmaya çalışması, onu, silah satın alınması konusunda ABD ile gizli ilişkilere yardım etmeye zorluyordu. Bununla birlikte Humeyni İran'da Amerikan etkisinin güçlenmesinden korkarak gelişmelere çok dikkatle yanaşmaktaydı. Hatta, ABD ile askeri ilişkiler gelişmesinin İran Silahlı Kuvvetlerinde İslam rejiminin aleyhtarlarının güçlenmesine yardım edebileceği ihtimali de onu rahatsız etmekteydi.

C. Devrim Sonrası Ekonomik İlişkiler

Pratik olarak İslam Devriminin zaferinden kısa bir süre sonra yeni İran yönetimi ABD yönetimi ve şirketleriyle bağlanmış tüm anlaşmaları feshetti. Bunların içinde en önemlileri Amerikan şirketlerin önderlik ettiği petrol şirketleriyle anlaşma, askeri işbirliğine ilişkin anlaşma; Amerikan silahlarının, askeri teknolojinin, askeri ve sivil sanayi teknolojilerinin, aynı zamanda üretim mallarının satın alınmasına ilişkin anlaşmalardı. Washington'un bildirdiği kadarıyla sadece askeri konudaki anlaşmaların iptal edilmesi nedeniyle ABD tarafının kaybı 10-12 milyar dolar civarındaydı¹⁵⁰.

İran'da devrimden sonra yaranmış durumdan da faydalanmaya çalışan ABD kendi adına İran'a daha Şah rejimi zamanında sipariş edilmiş bazı silah türlerinin gönderimini yaptı. Yeniden yapılan anlaşmanın değeri 4-5 milyar dolar civarındaydı¹⁵¹.

Eğer yeni İran rejimi tarafından ABD'ye vurulan zarar ele alınırsa genel olarak İran'da 350'ye yakın Amerikan şirketi kendi çalışmalarını durdurdu. Onların arasında "Nortrop", "Lockheed", "Bell", "General Motors", "Dupon de Nemur", "Bechtel", "Grumman" ve diğerleri bulunmaktaydı¹⁵². Özellikle İran'ın tarım sektöründe önemli sahalarda büyük ölçüde kuruluşların teknolojiyle donatılması ve yapımı ile ilgilenen şirketler aynı zamanda *Bell* helikopterlerinin ve "General motors of İran" otomobillerinin toplanması için yedek parçaların bağlantı ve komponentlerin gönderilmesinde çalışan; büyük bakır imalı ve bakır eritimi fabrikalarını yaratan

¹⁵⁰ M. Sadıgzade, "İran İslam Respublikası hara gedir?", **Kommunist**, Bakü, 07 Ekim 1984.

¹⁵¹ Aliev, **İstoriya İrana: 20 vek...**, s. 495-496.

¹⁵² A. B. Reznikov. **İran: Padenie Şahskogo Rejima**, Moskova, 1983, s. 54.

şirketler, gazın basınçla toplanması için fabrika yapan, aynı zamanda Tahran'da ve İran'ın bir takım diğer şehirlerinde apartman daireleri yapan şirketler zarar ettiler¹⁵³.

İran'ın İsrail ve Güney Afrika Cumhuriyetine petrol satışından vazgeçmesi yüzünden de Amerika tarafı belirli ölçüde zarar etti. Şöyle ki, Amerikan sermayesi bu ülkede olan şirketlerle sıkı ilişkiler içindeydi. Şunu da vurgulamak gerekir ki, İran'da millileşme ve tarım işlerinden yabancı zorbalıkların ortadan kaldırılması şirketleri İran ticari pazarlarında çalışan Avrupa ülkelerinin Japonya ve diğer yabancı devletlerin çıkarlarına da büyük ölçüde darbe indirdi.¹⁵⁴

Fakat Tahran'ın bir taraftan İran'da Amerikanın çalışmasına yanaşması ve diğer taraftan bu tür diğer yabancı sermaye arasında büyük ölçüde fark vardı. Avrupa şirketlerine İran'ın koyduğu sınırlamalar büyük ölçüde azaltıldı.

ABD İran'ın düşman davranışının karşılığı olarak mali açıdan ona darbe vurmaya düşünüyordu. New-York'un "Chase Manhattan Bank"ı yabancı şirketlerden kendi devletlerine gelen petrol gelirlerinin toplanıp muhafaza edildiği yerd. Her sene bu bankaya büyük ölçüde 20 - 25 milyar dolar değerinde programlar yapılıyordu. Bu bankada gayri resmi değerlendirmeye göre devrilmiş İran Şah'ı M. R. Pehlevi'nin 20 milyar dolarlık sermayesi vardı. İran bu paraların geri verilmesi yolunda çalışıyordu. Fakat başkan Carter'ın emriyle bu banka İran'ı kredi ödeme talimatını bozduğu gerekçesiyle ödemeyi durdurdu. ABD'nin diğer bankaları da aynı şekilde yaparak 8 milyar dolarlık sermayeyi geri iade etmediler¹⁵⁵.

Kısa sürede Amerikan bankalarının şubelerindeki Amerikan sermayesi ile karışık şirketlerde İran emanetlerinin başı bağlandı. Yaptırımlar sonucu sadece mali

---

¹⁵³ Derleyen M. S. İvanov, **İran: İstoriya i Sovremennost**, Moskova, 1983, s. 91.

¹⁵⁴ S. M. Aliev, **Neft i Obşestvenno...**, s. 217.

¹⁵⁵ "SŞA – İran", <http://www.forum.33b.ru> (15 Aralık 2006).

açından Şah zamanında İran'ın çalışma kurumları ile işbirliği kuran tüm amerikan banka ve şirketleri İran tarafına İran İslam Cumhuriyeti'nin onlarla anlaşmaları bozması sonucunda onların kayıplarının ödenmesi talebi ile hesap sundular. Bu yüzden Washington İran İslam Cumhuriyeti ile ticaretin tüm sahalarına ambargo uygulamaya başladı. Bunun arkasından Amerikanın baskısıyla Avrupa Birliği ülkeleri ve Japonya bu yaptırıma katıldıklarını açıkladılar¹⁵⁶.

Bu açıdan İran İslam Cumhuriyeti büyük kayıplara uğradı. O yabancı banka ve şirketlere büyük ölçülerde olanaklar sundu. ABD-İran ticareti son derece aşağı düştü. 1978 senesiyle kıyasta karşılıklı ticaret işbirliği 10 kez azaldı. Oysa ABD'den olan ithalat sonucu Şah hükümeti kendini % 75 askeri malzeme ve teknoloji, % 25 yiyeceklerle donattı.¹⁵⁷

ABD yandaşları olan ülkeler tarafından kısmen de olsa savunulan iç menşeli göstergeler de eklenerek Amerikanın İran İslam Cumhuriyeti'ni ablukası sonucunda 90'lı yıllara kadar tarım sektörü çalışmalarının bozulduğu gözlemlendi. Bu açıdan İran'da iktisadi bunalım İslam İnkılâbı ile ve onun sonuçlarıyla özdeşleştirilse de, tüm bunlarda ABD ve İslam İran Cumhuriyeti arasında oluşmuş siyasi karşı durma da az etkili olmamıştı.

ABD devrimden sonraki ilk iki yıl içinde ikili ilişkilerin tüm tarımsal ve siyasal kanallarını kapattı. Bu da İran'da yeni iktidara gelen hükümetin güçlenmesine yardım etti.

İran'ın askeri potansiyelinin güçlenmesi özellikle İslam İnkılâbı Muhafız Birliği deniz kuvvetlerinin güçlenmesi ABD'nin askeri göndermelerine yardım

---

¹⁵⁶ “Vnutrennyaya Politika İrana”...

¹⁵⁷ **Middle East Economic Digest**, 21 Şubat 1987, s. 32.

diyordu. "İrangeyt" olayına bakmayarak, ABD artık 1987 senesi Mart ayında hava savaşında savunma mekanizması vasıtalarının ateşini idare edilmesi için büyük ölçüde elektrik teçhizat gönderdi. Aynı zamanda "yerden yere" (Lans) füzeleri de dâhil olmakla roket gönderdi.

Rehineler iade edildikten sonra ABD az da olsa İran üzerine konan ambargoyu kaldırdı. Irak'la savaş sırasında sahip oldukları Amerika savaş teknolojisi yedek parçaları satın alma ihtiyacı ve yeni silah türleri almak ihtiyacı İran'ı ABD ile yasal olmayan yollardan ilişkiye girmeye zorluyordu. İran yönetimi Irak'a karşı olan savaşı kazanmaya yardım edecek olan silahları almak için ABD ile işbirliği kurmaya ve bazı şeylerden vazgeçmeye razı oldular¹⁵⁸.

ABD hâkim daireleri eğer İran'da iktidarın değişme olasılığı olursa kısa bir sürede tekrar Amerikan emperyalist siyasetinin kollarına düşeceklerini düşünüyorlardı. İran'a ABD silahlarının satışı için onay daha 1985 tarihinde elde edildi. İsrail bu işte aracı rolü oynuyordu.

İran İslam Cumhuriyeti, İslam yönetiminin ABD ile resmi karşı durma hattı ilan etmesine bakmayarak iki ülke arasında ilişkilerin gelişimi devam ediyordu. ABD başkan Carter " Biz yeni karşılıklı gelir sağlayan ilişkiler kurmak için İran hükümeti ile işbirliğine hazırız" demiş¹⁵⁹.

Aralık 1981 senesinde Binbaşı R.Moşrefi başta olmakla İran'ın askeri şura heyeti Washington'a sefer etti. O daha Şah zamanında İran-ABD arasında imzalanmış bazı anlaşmaların yerine yetirilmesi konusunda konuşmalar yapmış. İki ülke arasında ticaretin tekrar artması da ilişkilerin iyileşeceğinin göstergesiydi.

---

¹⁵⁸ A. Guşer, "Kuda poydet İran s novim prezidentom?", <http://www.d-duu.ru>

¹⁵⁹ Derleyen: S. L. Agaev, **Sovremenniy İran: etapı i osobennosti revolyuçionnogo proçessa. Referativnyy sbornik**, Moskova, 1984, s. 177.

Abluka kalktıktan sonra ilk yıl içinde 1980 yılına kıyasla ticari işlerden gelir 23 milyon dolardan 230 milyon dolara kadar artış gösterdi.

1983 baharında ABD'ye seferde bulunan Ayetullah Musevi Cezayeri ticari ve siyasi ilişkilerin yoluna girmesi konusunda çaba sarf etti. İran'ın İslam yönetimi arasında Amerikan yandaşı olanlar da vardı. 1983 senesinde iki taraflı ticaretin hacmi 1,5 milyar doları geçmiş yani eski yıllara kıyasla iki kat artış göstermişti. ABD'nin 25 bankası ve 100 kadar Amerikan şirketi İran Devrimi zamanı değen zararın tazminini almıştı. İran ABD'den tahıl ürünleri, yiyecek, otomobiller için yedek parça, demir yol teknolojisi, petrol çıkarmak için teknoloji ve diğer mallar satın alıyordu. Bunun dışında Amerikan malları ülkeye üçüncü ülke aracılığıyla getiriliyordu. 1987 senesinde ABD ile İran arasında mal sirkülasyonu petrol dikkate alınmadan 730 milyon dolardı. ABD 1985–1987 yıllarında İran'dan gün içinde 260 bin varile yakın petrol ithal ediyordu.¹⁶⁰

Haşimi-Refsancani Fransız gazeteciye verdiği demeçte "İran İslam Cumhuriyeti hiç bir zaman hatta ABD'den direk mal alımına hayır dememiştir" diye söylemiştir. Meclis başkanı: "İran'da büyük ölçüde Amerikan silahları ve teknolojisi vardır ve bize onların yedek parçaları gerekiyor Amerikalılar ise İran petrolü alabilirler. Bizim Amerika ile olan düşman siyasetimiz her şeyden önce onların bize olan düşman tavırlarından kaynaklanıyor" diye konuşmuştur¹⁶¹.

1980–1988 yıllarında İran-İrak savaşı döneminde İran'ın hem savaş teknolojisine ve askeri malzemeye, aynı zamanda yiyecek mallarına, ilaçlara büyük ölçüde ihtiyacı olduğundan ülkenin dış iktisadi ilişkilerinde bu konuya özenle önem

¹⁶⁰ Zagarov, *Sovremennyy İnan: politika...*, s. 102.

¹⁶¹ D. Kasatkin, V. Uşakov, "İnan – İrak", *Aziya i Afrika segodnya*, 1985, №3, s. 7.

veriliyordu. İran ordusunun Şah zamanında ve özellikle de İran İslam Devrimi zamanı genel olarak Amerikan silahları ve askeri araçlarıyla donatılması yeni dönemde de bu ilişkilerin devam etmesi zorunluluğunu yaratıyordu. Bu yüzden devrimden sonra ülkeden yayılan amerikan karşıtı propagandaya rağmen ülke yönetimi ABD ile askeri ve iktisadi ilişkileri, tam olarak Amerikan hükümetinden askeri malzemenin yedek parçalarını ve yiyecek ihtiyacının alınmasını sağlamaya çalışıyordu. Bu durum yalnız üçüncü ülke aracılığıyla ya da gizli yollarla olabilirdi. Aynı zamanda ABD'de İran mallarına, en başta petrole önem veriyordu. Bu göstericilerin etkisi altında 1979–1991 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkiler belirli açıdan ilerlemiştir.

SONUÇ

1979-1991 yılları arasındaki dönemde ABD-İran ilişkilerinin önemli hususları, hem İran hem de ABD için kendi dış politikalarının en önemli hususları arasında yer almıştır. ABD dış politikasında İran'ın yerini tam olarak anlayabilmek için, ABD dış politikasının genel özelliklerine ve önceliklerine göz atmak yararlı olacaktır. Bu konuda, özellikle, 1979-1991 yılları arasındaki dönemde ABD dış politikasında Ortadoğu'nun önemi ve bölge ile ilişkiler, ABD'nin diğer büyük devletler ile ilişkileri, yeni bağımsızlık kazanmış devletleri ile ilişkiler, hızlı silahlanma yarışması, ABD-Avrupa ilişkileri öncelik teşkil etmiştir. Bu dönemde Washington'un uluslararası arenadaki genel yayılcı stratejilerinin bir parçasını teşkil eden bu çıkarlar, aşağıdaki hedefler itibariyle büyük önem taşımaktaydı: a) ABD'nin konumunu güçlendirmek; b) Eski sömürge ülkelerin doğal kaynakları itibariyle kendisine ekonomik bağımlılığı bulunan müttefiklerini ABD sermayesine bağımlı kılmak; c) ABD askeri gücünün "ön sıralarını" Sosyalist devletlerin sınırlarına yakınlaştırmak; ç) Boğazlar ve su yolları da dahil olmak üzere, tüm denizler ve okyanuslar üzerinde denetimi elinde bulundurmak.

ABD'nin Ortadoğu politikası araştırma konusu olan dönemde de büyük önem arz etmiştir. Bu dönemde ABD yönetimi, Ortadoğu'da kaybettiği mevziler kazanmak ve daha da güçlenmek için yoğun uğraş vermiştir. ABD bu doğrultuda Ortadoğu bölgesinde askeri olarak da daha gücünü artırma çalışmalarına başlamıştır.

İslam Devrimi sonrasında ilan edilmiş olan İran İslam Cumhuriyeti'nin iç politik durumu çok karmaşık nitelik arz etmiştir. İktidar içerisinde çeşitli gruplar

arasında süren mücadele, İslami yönetim içerisinde İran'ın iç ve dış politikasına bakışlardaki farklılıklar, İran ekonomisinin güçlendirilmesi ve kalkınmanın hızlandırılması amacıyla gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar, bu reformların genelde yarım kalması, İran'ın dış ekonomik ilişkilerinde yaşananlar bu dönemin en çok dikkat çeken hususlarından olmuştur. Devrim sonrasında Ayetullah Humeyni kendi konumunu güçlendirmek amacıyla siyasal rakiplerini etkisizleştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Ülkedeki ulusal azınlıkların kendi haklarını almak için yürüttükleri mücadele kanlı yöntemlerle bastırılmıştır. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın onaylanmasının ardından Humeyni başta olmakla dini liderlerin konumunun üstünlüğü perçinleşmiştir.

Devrim sonrasında, İran dış politikasında komşu ülkelerle ilişkilerin geleceği konusuna büyük önem verilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti yetkilileri büyük devletler ile ilişkileri de ihmal etmemiştir. İslami yönetim Amerika Birleşik Devletleri aleyhine devamlı propaganda yapmış olsa da, İran yetkilileri bazen gizlice, bazen üçüncü ülkeler vasıtasıyla ABD ile ilişkiler geliştirmiş, görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu ilişkilerin daha da iyi anlaşılması için tez çalışmasında, bu iki ülke arasındaki ilişkilerin kısa tarihçesine de göz atılmıştır. Bu çalışmaların sonucu olarak, aslında ikili ilişkilerin karşılıklı çıkarlar açısından genelde yararlı olduğu görülmüştür. Hemen hemen tüm dönemlerde ABD, bölgedeki etkinliğini en üst düzeyde tutmak için İran'da yaşananlara daha çok müdahil olmaya ve bu ülkedeki etkinliğini devamlı artırmaya çalışmıştır.

Devrim sonrası ABD-İran ilişkileri hemen hemen tüm konularda olumsuz yöne kaymıştır. Fakat yaşanan bir olay ikili ilişkiler açısından tarihi birdönüm noktasını oluşturmuştur. 4 Kasım 1979 senesinde Şii ruhbanlarının üst kademelerinin

haberi olmadan "İmam hattı devamcıları- Müslüman öğrenciler" tarafından Tahran'daki Amerikan büyükelçiliği basılmıştır. Büyükelçiliğin 53 diplomatik çalışanları ve diğer çalışanları ile birlikte yaklaşık 100 kişi Şah'ın Amerika'ya kabul edilmesinden dolayı rehin alınmıştır. Nisan 1980 sonlarında ABD siyasi yöneticileri İran'da bulunan rehinelere kurtarılması konusunda operasyon yapılmasına karar vermiştir. Tebes çölünde 24 Nisanı 25 Nisana bağlayan gece helikopterle komando çıkartması yapılmıştır. Fakat Amerikalıların bu operasyonu kelimenin tam anlamıyla bir hüsrarla sonuçlanmıştır. Rehine krizi uzun süre sonra görüşmeler yoluyla çözülmüştür.

1980–1988 yıllarında İran-İrak savaşı döneminde İran'ın hem savaş teknolojisine ve askeri malzemeye, aynı zamanda yiyecek mallarına, ilaçlara büyük ölçüde ihtiyacı olduğundan ülkenin dış iktisadi ilişkilerinde bu konuya özenle önem verilirdi. İran ordusunun Şah zamanında ve özellikle de İran İslam Devrimi zamanı genel olarak Amerikan silahları ve askeri araçlarıyla donatılması yeni dönemde de bu ilişkilerin devam etmesi zorunluluğunu yaratıyordu. Bu yüzden devrimden sonra ülkeden yayılan amerikan karşıtı propagandaya rağmen ülke yönetimi ABD ile askeri ve iktisadi ilişkileri, tam olarak Amerikan hükümetinden askeri malzemenin yedek parçalarını ve yiyecek ihtiyacının alınmasını sağlamaya çalışıyordu. Bu durum yalnız üçüncü ülke aracılığıyla ya da gizli yollarla olabilirdi. Aynı zamanda ABD'de İran mallarına, en başta petrole önem veriyordu. Bu göstericilerin etkisi altında 1979–1991 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkiler belirli açıdan ilerlemiştir.

ABD-İran ekonomik ilişkilerinde en önemli boyutu petrol ve petrol ürünleri ticareti, bunun yanında gıda ve askeri malzeme ticareti teşkil etmiştir. Bunlarla İran

yönetimi bulunduğu zor durumdan kurtulmak, ABD ise kaybettiği mevzilerin en azından bir kısmını kazanma hedefini gütmüştür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Memmedli, A. A., **İran İkinci Dünya Müharibesi İllerinde**, Bakı, Hügug edebiyatı, 2000.

Zargarov, A. A., **Sovremenny İran: Politika i Ekanomika**, Bakü, 1987.

Reznikov, A. B., **İran i Padenie Şahskogo Rejima**, Moskova, 1983.

Reznikov, A. B., **İran: Padenie Şahskogo Rejima**, Moskova, 1983.

Bregman, A., El-Fahri, J., **The Fifty Years War: Israel and the Arabs**, Londra, 1998.

Primakov, A. E., **Persidskiy Zaliv: Neft i Monopolii**, Moskova, 1983.

Lavrentyev, A. K., **İmperialistiçeskaya Politika SŞA i Anglii v İrane**, Moskva, 1960.

Yakovlev, A. N., **Ot Trumena do Reygana: Doktrinı i Realnosti Yadernogo Veka**, Moskova, Molodaya Gvardiya, 1985.

Başkirov, A. V., **Ekspapsiya Angliyskix İmperialistov v İrane**, Moskva, Politizdan, 1954.

Olimpiev, A. Y., **Blijniy i Sredniy Vostok**, Moskva, 2004.

Alief, Arif, **İran i İrak: istoriya i sovremennost**, Moskova, 2002.

Kremenjuk, B. A., **Borba Voşingtona Protiv Revolyutsii v İrane**, Moskova, 1984.

Şkolnikov, B. A., **İran v Konçe 50'x-Naçale 60'x Godov XX Veka**, Moskva, Nauka, 1985.

Rubin, B., **Paved with Good İntentions: The American Experience and İran**, 1989.

Blijniy Vostok i Sovremennost, Vıpusk Vtoroy, Moskova, Blijnevostochnaya Biblioteka, 1996.

Derleyen İvanov, M. S., **İran: İstoriya i Sovremennost**, Moskova.

Derleyen: Agaev, S. L., **Sovremennyy İran: etapy i osobennosti revolyucionnogo proçessa. Referativnyy sbornik**, Moskova, 1984.

Doroşenko, E. A., **İdeyno-Politiçeskie Pozitsii İşitskovo Duxavenstva i Eqo Razmejevanie: İslam v Sovremennoy Politike Stran Vostoka (Konets 70-x-Naçalo-x Godov 20 v)**, Moskova, 1980.

Halliday, F., **Iran: Dictatorship and Development**, Londra, 1979.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyılın Siyasi Tarihi: 1914-1980**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını, 1983.

Sönmezoğlu, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989.

Ganune Asasiye Comhuruye Eslamiye İnan, Tahran, 1989.

Feodorova, İ. E., Kojekina, M. T., **Politika Velikobritanii i ŞŞA na Srednem Vostoke v Angliskoy i Amerikanskoy İstoriografii (oçerki)**, Moskova, 1989.

Iran Economic Service, 12 Mart 1979.

Iran in the Persian Gulf: The US Takes Sides, Astaff reports to the Committee on Foreign Relations, US Senate-Washington Government printing office, 1987.

İnan İslam Cümhuriyyetinin Esas Qanunu, Bakü, 1993.

İnan: Oçerki Novsişey İstorii, Moskva, 1976.

İrangeyit: Zerkalo Politiki i Morali Vaşingtona: Sbornik Statey, Moskova, Nauka, 1987.

İranskaya Revolyutsiya: Priçini i Uroki, Moskova, 1989.

Simbert, John W., **Iran at War With History**, Boulder, Colo: Westview Pres, 1987.

Brutents, K. N., **Tridsat Let na Staroy Ploşadi**, Moskova, 1998.

Avdeeva, L. E., **İranskaya Revolyutsiya 1978-1979: Priçini i Uroki**, Moskova, 1989.

Elvel-Satton, L., **İranskaya Neft: K İstorii Politiki Silı**, Moskva, 1956.

Kuznetsov, M. A., **İstoriya Yaponii**, Moskova, 1987.

İvanov, M. S., **İnan v 60–70 Godax XX Veka**, Moskova, 1977.

İvanov, M. S., **İstoriya İrana**, Moskova, Nauka, 1977.

Baxışov, Mammedağa, **Beynəlxalq Münasibətlər Tarixi (1918-2003)**, Bakı, Şirvanneşr, 2004.

Salinger, P., **The Secret Negotiations**, New York, 1981.

Bradley, Paul C., **Recent United States Policy in the Persian Gulf**, Grantham, New Hampshire: Tompson and Rutler, Inc., 1982.

Quarterly Economic Review of Iran, Annual Supplement 1982.

Mukimdjanoğlu, R. M., “**Pakistan i İmperialistiçeskie Derjavi**”, 70 -e- naçalo 80 – x godov. Moskova, Nauka, 1984.

Markaryan, R. V., **Zona Persidskogo Zaliva, Problemi i Perspektivi**, Moskova, 1986.

Losev, S. A., **Yaxın Şərq Böhranı: Neft və Siyasət**, Bakı, 1983.

Niyazmatov, Ş. A., **İrano-İrakskiy Konflikt**, Moskova, 1989.

Bachash, S., **The Ring of the Ayatollahs**, New-York, 1984.

İrfani, S., **Iran's Islamic Revolution, Popular Liberation or Religion Dictatorship?**, Londra, 1983.

Agaev, S. L., **İran Mejdü Proşım i Buduşim: Sobitiya, Lyudi, İdei**, Moskova, 1987.

Agaev, S. L., **İran: Rojdenie Respubliki**, Moskova, 1984.

Agaev, S. L., **İran: Vneşnayaya Politika i Problemi Nezavisimosti 1925-1941**, Moskova, Nauka, 1971.

Agaev, S. L., **İranskaya Revolyutsiya, SŞA i Mejdunarodnaya Bezopasnost**, Moskva, 1984.

Agaev, S. L., **Vnutripolitiçeskoe Razvitie İrana v 1981-1985 g. Natsionalme i Sotsialme Dvijeniya na Vostoka, İstoriya i Soveremnost**, Moskova, Nauka, 1986.

Aqayev, S. L., **İran v Proşlom i Nastoyaşim**, Moskova, 1981.

Aliev, S. M., **İstoriya İrana: 20 vek**, Moskova, 2004.

Aliev, S. M., **Neft i Obşestvenno-Politiçeskoe Razvitie İrana v 20. Veke**, Moskva, 1985.

Zabih, S., **Iran Since the Revolution**, New-York, 1982.

Salnameyi Amane Sale 1361, Tahran, 1984.

Soviet and American Relations With Pakistan, Iran and Afghanistan, London, 1987.

Kinzer, Stephen, **Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri**, İstanbul, İletişim, 2004.

Arı, Tayyar, **2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, İstanbul, 1996.

Arı, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa, 2005.

Arı, Tayyar, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa, 2003.

The Middle East Economic Digest, 1987, No 37.

The Persian Gulf, are we Committed? At What Cost? A Dialogue With the Reagan Administration on US Policy, Congress of the US-Washington, Government Printing Office, 1981.

The Security of Persian Gulf, Groom Helm, Londra, 1971.

Ateş, Toktamış, **Siyasal Tarih**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1989.

US Middle East Policy: Hearing Before The Committee On Foreign Relations, US Senate, 96-th Congress, Washington, Government Printing Office, 1980.

US Policy Toward Iran: Hearings Before The Committee on Foreign Relations, US Senate, 100 the Congress, Washington: Government Printing office, 1987.

Griffith, W., **Two Wars in the Middle East: Iran, Irak and the Lebanon**, Cambridge, 1983

Melnikov, Y. M., **Sila i Bessilie: Vneşnayaya Politika Vaşingtona 1945-1982**, Moskova, 1983

Makaleler

Zargarov, A. A., "Sovremenniy İran: Politika i Ekonomika", **Elm**, Bakü, 1981, Sayı 62, s. 79.

Boguslavskiy, A., “Vneşnayaya politika İslamskoy Respubliki İrana na sovremennom etape”, www.iimes.ru/rus/stat/2003/17.05.03.htm (10 Aralık 2006).

Ostalskiy, A., “Strannoe sovpadenie”, **İzvestiya**, 24 Ekim 1986.

Uspekaev, A., “İran i Evraziyskiy Mnogougolnik”, **Elektronniy Analitiçeskiy Jurnal Regionalnaya Bezoposnost**, www.iimes.ru, 12 Ekim 2006.

Umnov, A.Y., “Vneşnopolitiçeskoe Svyazi İrana s Kapitalistiçeskimi Stranami”, **Aziya i Aafrika Segodnya, Moskva**, 1990, Sayı 7, s. 39.

Arabadjan, A.Z., “İran i Pokistan: Raspredelenie Doxodov v Gorode 60-e”, **Naçalo 80-x Godov**, Moskova, Nauka, 1987.

Arabadjan, A.Z., “İranskaya Revolyutsiya: Priçini i Uroki: Statya Vtoraya”, **Aziya i Afrika Segodnya**, Moskova, 1986, №4, s. 21.

Mongol, Bayat, “The Iranian Revolution of 1978-1979: Fundamentalist or Modern?”, **The Middle East Journal**, Vol. 37, No1, 1983.

Kasatkin, D., Uşakov, V., “İran – İrak”, **Aziya i Afrika segodnya**, 1985, №3, s. 7.

İvanov, M.S., “Antinarodniy Karakter Pravleniya Dinastii Peklevi v İrane”, **Voprosi İstorii**, 1980, Sayı 11, s. 60.

Sadıgzade, M., “İran İslam Respublikası hara gedir?”, **Kommunist**, Bakü, 07 Ekim 1984.

Demçenko, P., “İran Posle Kruşeniya Monarxii”, **Mejdunarodnaya Jizn**, 1979, №9, s. 92.

Aliev, S.M., “Problemı Politiçeskogo Razvitiya İrana”, **Aziya i Afrika Segodnya**, 1980, №11, s. 18.

Zadonskiy, S.M., “Strategiçeskie Aspektı Vizita Prezidenta İRİ M. Xatami v Pakistan”, [www.iimes.ru\(rus\)stat\(2003\)04-04-03b.htm](http://www.iimes.ru(rus)stat(2003)04-04-03b.htm), 22 Ekim 2006.

Hunter, Shireen T., “İran After Khomeini”, **Foreign Relations**, Londra, 1999, s. 110.

Ateş, Toktamış, “Körfez Krizi”, **İktisat Dergisi**, Sayı 306 (Ekim-Kasım 1990), s. 15-16.

Sajin, V.İ., “İranskaya”perestroyka i SŞA”, **Blijniy Vostok i Sovremennost**, Sbornik statey, Moskova, Nauka, 2000, s. 214-222.

Gazeteler

Comhuriye Eslami, 07 Eylül 1988.

Comhuriye Eslami, 18 Haziran 1981.

Comhuriye Eslami, 21 Haziran 1980.

Ettelat, 11 Ağustos 1987.

Ettelat, 25 Nisan 1986.

Keyhan, 21 mehr 1379 (2001).

Middle East Economic Digest, 21 Şubat 1987, s. 32.

Novoe Vremya, 1985, Sayı 47, s. 9.

Pravda, 19 Şubat 1983.

Pravda, 27 Aralık 1989.

Pravda, 4 Aralık 1989.

The Economist, 02 Nisan 1988, s. 35.

İnternet Sayfaları

“K Voprosu İrano-Amerikanskix Otnoşeniyax”, <http://centrasia.org>, 16 Kasım 2006.

“SŞA – İran”, <http://www.forum.33b.ru>, 15 Aralık 2006.

“Vnutrennaya Politika İrana”, <http://kurg.rtcomm.ru>, 10 Ekim 2006

<http://middleeast.narod.ru>, 14 Ekim 2006.

Aliyev, Vasib, Devrim Sonrası İnan - ABD İlişkileri (1979-1991), Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Çağrı Erhan, ... s.

ÖZET

Bu çalışmada İnan'da gerçekleşen İslam Devrimi ile Sovyetler Birliği'nin dağılışı arasındaki dönemde ABD-İnan ilişkileri ele alınmıştır. 1979-1991 yılları arasındaki dönemde ABD-İnan ilişkilerinin önemli hususları, hem İnan hem de ABD için kendi dış politikalarının en önemli hususları arasında yer almıştır. ABD dış politikasında İnan her zaman özel bir yere sahip olmuştur. Aslında İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşananlarla birlikte ABD-İnan ilişkileri hızla gelişmiş ve İslam Devrimi'ne kadarki dönemde İnan ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olmuştur. Fakat devrim sonrası yeni yönetimin sert ABD aleyhtarı politikaları ve hatta diplomatik kurallar dışında attığı adımlar ikili ilişkileri germiş, bu gerginlik günümüze kadar süregelmektedir.

İnan'ın İslami yönetimi, bir süre sonra dış ilişkileri bu şekilde sürdürmenin zorluğunu anlayınca, ABD aleyhtarı propagandalarını sürdürmüş olsa da, bazen gizlice, bazen üçüncü ülkeler aracılığıyla ABD ile ilişkiler geliştirmeyi da ihmal etmemiştir. ABD de devamlı olarak bölgedeki etkinliğini en üst düzeyde tutmak için İnan'da yaşananlara daha çok müdahil olmaya ve bu ülkedeki etkinliğini devamlı artırmaya çalışmıştır.

ABD ile İnan arasında devrim sonrasında duran ekonomik ilişkiler de sonradan belirli ölçülerde geliştirilmiştir. İkili ekonomik ilişkilerde en önemli boyutu petrol ve petrol ürünleri ticareti, bunun yanında gıda ve askeri malzeme ticareti teşkil etmiştir. Bunlarla İnan yönetimi bulunduğu zor durumdan kurtulmak, ABD ise kaybettiği mevzilerin en azından bir kısmını kazanma hedefini gütmüştür.

ALIYEV Vasib, Iran-USA relations after the Revolution (1979-1991), thesis of Masters Degree, Scientific leader: dos. Ph.D. Chaghri Erhan.

ABSTRACT

This thesis takes up the issue of USA-Iran relations in the period of Islam revolution realized in Iran and collapse of Soviet Union. During 1979-1991 significant directions of Iran-USA relations took the crucial position in external policy of both Iran and USA. Iran always took the leading position in foreign policy of US. As a matter of fact, the relations between Iran and USA were rapidly increased after II World War and Iran was the significant partner of USA in the region until the Islam Revolution. But, after the Revolution, the relations between Iran and USA had been strained due to opposite policies and actions out of diplomatic rules of Iran authorities against US and this tension are continuing today.

Although Iran continued to carry out propaganda against USA, the authorities of Iran Islam Republic had understood the difficulties of such external policies and they did not excluded to find a way for getting closer with USA through third countries or secretly contacting with USA. USA also tried to actively interfere in domestic processes of Iran and to strengthen its regular impacts over this country to get a leading position in the region.

Declined economic relations of USA with Iran after the Revolution started to develop again. The most significant dimensions of inter economic relations of USA and Iran are the trade of oil and oil related products, food and military supplies. Through these relations Iran tried to find a way from difficult situations and USA tried to restore some of its lost positions in the region.